

BÉKEFY LAJOS – BIRKÁS ANTAL:

PROTESTÁNS SZOCIÁLETIKA

Calvin J. Teológiai Akadémia

Komárom
2017

Szerzők: Dr. Békefy Lajos, PhD.
Dr. Birkás Antal, PhD.

Szerkesztő: Mgr. Lévai Attila, PhD., a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara
dékánja

Recenzensek: Prof. ThDr. Kocsev Miklós, PhD., a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara tanszékvezető tanára
Prof. ThDr. Karasszon István, PhD., a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara tanszékvezető tanára

Kiadó: Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom
Jókai u. 36.; 945 01 Komárom

Tördelés, nyomtatás: Rubiconprint kft., Csető Péter, Somorja – Tejfalu

© Dr. Békefy Lajos, Dr. Birkás Antal, Calvin J. Teológiai Akadémia

ISBN 978-80-89899-02-9

A kötet megjelenését az Emberi Erőforrás Minisztériuma támogatta:

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Komárom
2017

„Mert nem a csüggedés lelkét adta nekünk az Isten,
hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét”
(2Tim 1,7)

Tartalomismertetés

Előszó

BIRKÁS ANTAL: PROTESTÁNS SZOCIÁLETIKA

I. Állam és egyház fogalma – jogi, politikatudományi és teológiai megközelítés

Az állam fogalma: jogi, államtudományi és politológiai megközelítés

Az állam fogalma: a teológiai megközelítés

Az egyház fogalma

Az egyház fogalma – jogi és politológiai megfogalmazás

Az egyház fogalma – teológiai megközelítés

Felhasznált irodalom

II. Luther és Kálvin felfogása a világi felsőbbségről és a neki való engedelmességről

Luther felfogása

Az engedelmesség kérdése

Változások Luther felfogásába

Kálvin felfogása

Rövid kitérő: a felsőbbség mint hivatása

Az engedelmesség kérdése

Felhasznált irodalom

III. Kitekintés: Luther, Kálvin és Francois Hotman – az alkotmányeszme megerősödése

Felhasznált irodalom

IV. Gazdaság, hivatás-etika, pénz és kamat – Luther és Kálvin vonatkozó nézetei

Tulajdon – bibliai felfogás

Luther és a hivatás-etika. Luther általános gazdaságfelfogása

Kálvin és a hivatás-etika. Kálvin általános gazdaságfelfogása

Luther és a kamat kérdése

Kálvin és a kamat kérdése

Felhasznált irodalom

V. Mediatizált világ. Média és politika. Média és ifjúság

Az információs társadalom

Mediatizált világ, média és politika

Témák, megnyilatkozási lehetőségek, sajátosságok az egyházhoz kapcsolódóan; elméleti kérdések – gyakorlati válaszok

Megnyilatkozási lehetőségek, sajátosságok az egyház esetében. Néhány konkrét lehetőség

Média – fiatalok – veszélyek – etika (kitekintés)

Protestáns nevelés

Felhasznált irodalom

VI. Párkapcsolatok. Házasság. Kitekintés: a homoszexualitás kérdése.

A házasság lényege a Biblia szerint A homoszexualitás kérdésének megközelítési lehetőségei: modellek, alternatívák
Felhasznált irodalom

VII. Nevelés, protestáns nevelés

Gyülekezet, nevelés
Felhasznált irodalom

VIII. Állam és egyház kapcsolata. Modellek alternatívák. Svédország

Konkrét ország-tanulmány (Svédország)
Felhasznált irodalom

BÉKEFY LAJOS: AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKA SZELLEMÉBEN...

I. Az integrált protestáns felelősségetikáról – módszertani, történeti aspektusok

A protestáns szociáletikáról
Felelős társadalom?
Socialethica reformata specialissima
Felelősségetikai tudatosság
További etikatörténeti, integrációs előzmény
Történelmi és bibliai implikációk
„Isten szociáletikája” - Ó-, és Újszövetségi impulzusok
Újszövetségi impulzusok
Protestáns szociáletika-történet dióhéjban
A felelősségetika rövid fogalomtörténete
20. századi felelőség-etikusok
A protestáns integráló szociáletika és a református szociáletika kezdetei, rövid története a 21. századig. – Alapelvek, kritériumok dióhéjban
A kálvini szociáletikai elvekre néhány példa
Triádikus kálvini / genfi szociáletika
Antikorrupciós felismerések és lépések
Kálvin triádikus harcot vívott a korrupció ellen
Feladatok a korrupció elleni küzdelemben
És a jövő?

II. Az integrált protestáns felelősségetika alkalmazása a gazdaságetika területén

Gazdaságtörténeti, gazdaságstatisztikai bizonyítékok a protestáns mentalitás erejére
A hála-motivációjú református gazdaság szemléletről
A bibliai gazdaság szemlélet alapelemei
A sabbath-gazdaság világtörténelmi és szociális piacgazdasági nóvum
A bibliai gazdaság szemlélet háttere
A bibliai-református gazdaságetika alapképlete
Gazdaság és prosperitás etikus szemlélete Luthernél és Kálvinnál

Legfontosabb lutheri és kálvini gazdasági alapelvek
Magyar protestáns gazdaság szemléleti, gazdaságetikai örökségünk néhány értékes példája

III. Az integrált protestáns felelősségetika alkalmazása a kultúretika területén

Figyelmeztetés 100 éve

Figyelmeztetés 10 éve

Figyelmeztetés tegnapról

Isten kultúrharcának paradigma-váltásai – innováció az exodus eszközével

Teremtés a „semmitől” – teremtés a semmi ellenében – első és második teremtés – a kultúra születése és hajnala

Antikulturális jelenségek – idolatrizmus, idiolatrizmus

Perichorétikus kultúra

IV. Az integrált protestáns felelősségetika alkalmazása a világvallások neoreneszánszának, a szekularizációnak és a vallási versenyfutásnak a területén

„Posztszekularizmus” – elméletek a vallások alkonyáról, illetve visszatéréséről

A vallások szerepe a 21. században, Európában és azon kívül – új vallási reneszánsz

Isten visszatérése a 21. században. Hogyan változtatja meg a világot a hit globális újjáéledése?

Globális vallási „táj-, és térkép”

Imponáló számok a vallási „világhelyzetről”

Vallások kisebbségben, többségben

A vallási közösségek tagjainak átlag életkora

Globális vallási jövő pozitív előjellel

A szekularizáció elméletének egyértelmű hanyatlása

Vallások világtrendje

Az iszlám-keresztény versenyfutás a 21. század tétje?

Világvallások küzdelme egymással, értéktartalmak versengése?

Mi látszik, s mi nem 2050-ig? Metszéspontok.

A megrettentés, a félelemkeltés ábrája?

Világvallások növekedési motívumai

Áttérők, kitérők, vallási migráció

Trendek a többség vallási hovatartozásában

Keresztény többségű kontinensek, országok 2050-ben

Nulla türelem?

A mindennapos vallási súrlódások földjei

A 21. század a vallási reneszánsz vagy a vallásháborúk keresztútján?

Keresztényüldözés a vallási reneszánsz korában

Számok üzenete 2014-2015

Az üldözés 8 oka az Open Doors szerint

További okok

Figyelemre méltó kezdeményezések iszlám oldalon

Kritikus hangok és állásfoglalások az ISIS ellen az iszlám világban

A vallási eredetű genocídiumról. Madridi kiáltvány
A vallási tolerancia korszaka lesz a 21. század? Minden törvény annyit ér, amennyi ab-
ból megalósul. Emberi tolerancia.
Vallásszabadság és tolerancia összefüggéseiről
Isten toleranciája – „tolerantia Dei”
Tolerancia-értelmezések
Vallási szegregáció. A tolerancia határai
Pozitív példa iskolai oktatás céljára (is)!

V. Az integrált protestáns felelősségetika alkalmazása az ökoetika területén

Öko-teológia történeti visszapillantás. A keresztyén ökológiai gondolkodás rövid törté-
nete protestáns olvasatban. Az édenkerti öko-szövetségtől a reformátorokig.
Az „ökológiai bántalmazásról”
Az ökológiai védelem bibliai magna chartája, az édeni szövetségkötés
Az öko-életstílus történelmi példái
Első protestáns öko-teológusok. Luther, Kálvin – a búzaszem csodájától az Istennek
énekülő madarakig
Joseph Sittler: a tényleges öko-teológiai korszak kezdete - Aldo Leopold, Gerard
Manley Hopkins, Paul Tillich
Jürgen Moltmann, John Cobb, Charles Birch - ökológiai teremtéstan remény alaphang-
gal, környezetvédelmi filozófia a gazdasági növekedés bírálatával
Ökológiai etika – öko-spiritualitás
Ellenpontosító ökológiai gondolkodással a történelmen át. Pantheizmus vagy
panentheizmus?
Más vallások öko-teológusai - Abraham Joshua Heschel, Martin Buber, David
Mevorach Seidenberg, Vandana Shiva, Seyyed Hossein Nasr
Isten előrelátásának határai? – Bázeli – Szebeni – reciprocitás – klíma-spiritualitás - öko-
lógiai reformáció
Teológiai reagálások: a környezet-etikától az ökológiai teremtéstanig
A zöld kontinens zöld pápájának zöld enciklikája: Laudato si
Öko-teológiai jeladások - öko-reciprocitás, viszonyosság
Franz Alt – Németország öko-lelkiismerete, öko-misszionáriusa – az ökológiai Jézustól
a szoláris világkorszakig – az ökológiai kommunikációért
Chr. Stückelberger svájci református teológus etikai világfóruma az öko-tudatos jövő-
építésért (is)
2016 aktualitása

Előszó

A protestáns szociáletika – a római katolikus társadalmi tanításhoz hasonlóan – az élet minden területét érinti, áthatja. Szentíráshoz kötöttsége egyértelmű: mély bibliai, teológiai meg-alapozottságú etika ez, amely természetes módon kíván foglalkozni az élet legkülönbözőbb te-rületeivel, és kíván választ adni a mai kor kihívásaira is – úgy, ahogy annak idején Luther és Kálvin is érthető módon reflektáltak saját koruk legalapvetőbb kérdéseire, köztük a politikai-akra, gazdaságiakra is.

Így kap ma is új értelmet – ahogyan volt akkor is vezérelv a reformátorok számára – a sola Scriptura elve: zsinórmérték, amely az élet legkülönbözőbb területein tud eligazodást nyúj-tani az egyén és a kisebb-nagyobb közösségek számára. A Szentírás nem gazdasági, jogi, vagy éppen politikatudományi kézikönyv, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne mondani-valója a politika, a jog, vagy éppen a gazdaság világának a szereplői számára. Abraham Kuyper – Hollandia volt miniszterelnöke – neokálvinista meggyőződése: „Nincs az életnek olyan terü-lete, amely ne Isten uralma alá tartozna.” Ha ez igaz, akkor ez a látás az élet legkülönbözőbb területeivel kapcsolatban kötelezi az embert a tudományos, intellektuális erőfeszítésre: a (pro- testáns) hitnek és meggyőződésnek van, kell, hogy legyen mondánivalója a teremtésvédelem- mel, a gazdasággal, az államtudományokkal, a politikával, a neveléssel stb. kapcsolatban.

A fentiek – és a közélet iránti fogékonyságunk, ill. a minisztériumi, újságírói munkánk – egyenesen vezettek a szociáletikai vizsgálódások irányába, méghozzá „integrált” módon. Az általunk vallott megközelítés velejéig protestáns: biblikus, de egyben más nézőpontokat és megközelítéseket, különböző etikai felfogásokat, a teológiai mellett egyháztörténeti, szocioló- giai, orvosi, jogi és államtudományi megközelítéseket is szem előtt tartó módszertaton alapul.

Ez a kötet a Calvin J. Teológia Akadémián elhangzott előadások rövidített, írott válto- zata. Segítse ez a munka is a szociáletika iránt érdeklődő hallgatók felkészülését, s a témában való elmélyülést.

Dr. Birkás Antal, PhD.
politológus, pedagógus,
evangélikus teológus

Dr. Békefy Lajos, PhD.
szociáletikus, világvallás-kutató,
református teológus

Birkás Antal:

Protestáns szociáletika

LUTHER MÁRTONRÓL

„Az emberiség történetének e páratlan szellemóriása, aki hozzá a német irodalmi nyelvnek is megteremtője, kétségkívül kihívja mindazok érdeklődését, akik – tartozzanak bár egyébként akármely körhöz –, az emberiség életfejlődésének kimagasló s időtlen időkre irányadó tényezőit kultúrtörténeti szempontból méltatni s általában a múlt nagy tanulságait és vívmányait a jelenkor javára értékesíteni tudják és akarják.”

(Dr. Masznyik Endre)

KÁLVIN JÁNOSRÓL

„A legtöbb görög városban az volt a szokás, hogy idegenekre bízzák a törvényalkotás feladatát. Itália újabb kori köztársaságai gyakran utánozták ezt a szokást; így járt el a Genfi Köztársaság is, és nem csatlakozott. Akik csak teológust látnak Kálvinban, azok félreismerik lángelméjének nagyságát. Éppúgy dicsőségére válnak bölcs ediktumaink – nem kis részük volt bennük –, mint az Institutio. Bármekkora változást hozzon az idő vallásgyakorlatunkban, míg él bennünk a hon és a szabadság szeretete, nem szűnünk meg áldani e nagy férfiú emlékezetét.”

(Jean-Jacques Rousseau)

I. Állam és egyház fogalma – jogi, politikatudományi és teológiai megközelítés

Az állam fogalma: jogi, államtudományi és politológiai megközelítés

Az állam fogalmának vonatkozó meghatározásával kapcsolatban lásd a lábjegyzetben feltüntetett válogatott szakirodalmat.¹ Az előadás keretében – a többi alkalmunk felvezetéseként is – azokat a jellegzetességeket emelem ki, amelyeket az állam meghatározásakor én magam tartok fontosnak – Kende Péter szociológus és politológus, ill. Láncki András filozófus gondolatai alapján. Ezek pedig a következők: az együttélés legáltalánosabb kerete, identitás-vonatkozások, szolidaritás, alávetettség kérdése, valamint a szuverenitás problematikája.²

Fontos megjegyzés: az egyes pontok és fejezetek kibontásakor és azok megfogalmazásakor a tömörségre és a rövidezségre figyeltünk, valamint a jegyzetben az órán elhangzott megállapítások leglényegesebb pontjainak visszaadására törekedtünk.

Az együttélés legáltalánosabb kerete, identitás-vonatkozások

---

¹ Magyar nyelven ezek közül néhány – a teljesség igénye nélkül: BAYER, József: A politikatudomány alapjai. Napvilág Kiadó. Budapest. 2000., HASKÓ, Katalin – HÜLVELY, István: Bevezetés a politikatudományba. Osiris Kiadó. Budapest. 2003., GALLAI, Sándor – TÖRÖK, Gábor: Politika és politikatudomány. Aula Kiadó. Budapest. 2005., BIHARI, Mihály – POKOL, Béla: Politológia. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1998., GYURGYÁK, János: Mi a politika? Osiris Kiadó. Budapest. 2004., végezetül két jogi-államtudományi alapmunka, ill. tanulmány, VISEGRÁDY, Antal: Államtan. Dialóg Campus. Pécs. 2004., illetve GYÖRFI, Tamás – SZABÓ, Miklós: Az államok osztályozása. In: SZABÓ, Miklós: Bevezetés a jog- és államtudományokba. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2006.

² BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015. 189-191. oldalak.

Az állam – mint egyfajta kötelező, „kényszerű” tagság-viszony rendszere – a benne élők számára az együttélés legáltalánosabb kerete. Fontos, hogy az állam – és hozzá kapcsolódóan az állampolgárság intézménye – a polgárai számára – illetve rájuk nézve – más „tagságoktól” és annak tartalmától eltérően kötelező.

E „kötelező” viszonyrendszer fontos az egyén identitása szempontjából is: ez a keret ugyanis lehetőséget teremt az azonosulásra, egy adott közösséghez való tartozásra és annak megélésére.³

Szolidaritás

Az állam ebben az összefüggésben olyan szolidaritási közösség, amelyben a közösség egy személyek feletti – jog által is megragadható – entitásnak engedelmeskedik. A közösségnek pedig fontos összetevője, „kohéziós” ereje a szolidaritás.

Alávetettség kérdése

Az állam és annak tartós jogrendje teremthet olyan körülményeket – a Thomas Hobbes-i őszállapottól eltérően –, amelyek messze „civilizáltabbak” ahhoz képest, mintha az emberek, vagy azok egy csoportja egyvalaki vagy többek akaratának, vagy éppen egymás „kénye-kedvének” lennének kiszolgáltatva. Vajon nem azért létezik-e az állam, mert az emberek inkább hajlandók annak engedelmeskedni, mások – konkrét személyek – hatalma helyett?⁴

Ezek olyan kérdések, amelyeket fel kell tenni, annál is inkább, mert azoknak messze menő összefüggései vannak, ill. lehetnek a joguralommal, a szuverenitással és az alkotmányossággal kapcsolatban is. Ez utóbbiak közül lássuk végül a szuverenitást.⁵

A szuverenitás kérdése

Akkor, amikor az állam mibenlétét kívánjuk jogi-politológiai oldalról meghatározni, beszélünk kell a szuverenitásról is.

Mi a szuverenitás? Mit jelent az állam szuverenitása politikai, politikatudományi szempontból? Milyen jellemzői, jellemvonásai vannak? Ezek a legalapvetőbb kérdések.

---

³ Ezzel összefüggésben fontos az állampolgárság intézményének a megemlézése is. A jogi jellegén túl maga az állampolgárság érzelmi elemeket is magában foglal. Kifejezi az adott államhoz, de mindenekelőtt „annak nemzétéhez” való tartozást, a közös történelem, a nyelv, a kultúra, és a hagyományok, valamint az azonosság-tudat kötődéseit. Fontos hangsúlyozni, hogy maga az intézmény nem szükségszerűen kötődik az állam területén való tartózkodáshoz. (A magyar helyzet e tekintetben is számos sajátosságot mutat, a trianoni szétszabdaltságnak „köszönhetően” és az utóbbi évek kivándorlásának az eredményeként).

⁴ Vajon az ember nem azért „találta-e ki” az államot (és a jogrendet), hogy ne egy valaki uralkodjon felettük? A politikatudomány nyelvén megfogalmazva: nem arról van-e szó, hogy az emberek inkább „szavaznak” az uralomra, mint a hatalomra? Azt hiszem, hogy a válasz határozottan igen: a (jog)uralom intézményesíthettségénél fogva tartósabb és biztonságosabb állapotokat teremthet.

⁵ A szuverenitás olyan vonás, amelyről az állam esetében mindenféleképpen beszélünk kell: ez az egyik leginkább védett, és a konfliktusok esetében védelmezett „jellemző”. Nélküle az állam értelmezhetetlen.

A szuverenitás mindenekelőtt a tekintély és a hatalom egyesítő fogalma, olyan felségjog, amely a legfőbb hatalom gyakorlására utal, ill. azt fejezi ki. (Lánczi András meghatározása.)

Azaz, a szuverenitás azt fejezi ki, hogy kinek, ill. kiknek van joga meghozni adott politikai közösségen belül a legvégső döntéseket. A szuverenitás a legfőbb hatalmat jelenti.

Milyen jellemzői vannak e szuverenitásnak? Lánczi András alapvetően a következő jellemvonásokat tartja fontosnak megemlíteni a szuverenitással összefüggésben:⁶

1. adott jogi-politikai hierarchiában mindig övé a végső döntés;
2. a hatalom általános, kiterjed minden cselekedetre, amely az adott politikai közösségen belül történik;
3. ez a hatalom öntörvényű (autonóm), azaz a szuverén – a legfőbb hatalom – független minden más hatalmi közegtől.⁷

Az állam fogalma: a teológiai megközelítés

E helyen – az időnk rövidsége miatt is – én csak egyetlen egy dolgot tartok fontosnak rögzíteni: a legtöbb felekezet, ill. teológiai gondolkodó – alapvetően Pál leveleire alapozva – szükségszerűnek tartja a világi felsőbbtség létét; sőt, annak Istentől rendelt voltát vallja. Ugyancsak a Római levelek alapján – általában – a neki való engedelmisséget tanítják.⁸

A világi felsőbbtség léte különösen is Luthernál szükségszerű: a jelen világ viszonyai között az nélkülözhetetlen a rend fenntartása érdekében. Sőt – miként azt Luther vallja –, az végső soron Isten uralmának az egyik eszköze, amelynek az ember engedelmisséggel tartozik.

Ez a fajta gondolkodás az evangélikus hitvallásokban is jól tükröződik. Philipp Melancthon – Luther „szellemi harcostársa” és kollégája a Wittenbergi Egyetemen – ekként vélekedik az Ágostai Hitvallásban: a világi élet törvényes intézményei Isten jó alkotásai, és isteni eredetű intézmények, amelyekkel a keresztény ember bátran élhet.⁹

Néhány további teológiai gondolat ezzel összefüggésben, elsősorban lutheri és kálvini oldalról:

Luther – miként azt már fentebb is említettem – a világi hatalom szükségszerűsége mellett foglal állást. A világi felsőségről című tanulmányában ekként ír: „Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvettetés, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmisséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a Rómaiakhoz 13. rész,

---

⁶ GALLAI, Sándor – TÖRÖK, Gábor: Politika és politikatudomány. Aula Kiadó. Budapest. 2005. 43. oldal.

⁷ Ez utóbbi még akkor is így van, ha tudjuk jól – és erről maga Lánczi is beszél –, hogy a valóságban korlátozott külső és belső szuverenitásról beszélhetünk csupán.

⁸ Pál az „Isten szolgálói ők a Te javadra” írásakor szakrális jelentéssel, jelentőséggel ruházta fel a világi tisztségviselőket (a többes számú „leitourgoi” kifejezés – egyes számban „leitourgosz” – olyan tisztségviselő megnevezésére utal, amelyet alapvetően a templomi-papi szolgálattal kapcsolatban használtak).

⁹ PRÖHLE, Károly: Az ágostai hitvallás. Harangszó. Győr. 1943. 20. oldal. A fentebbi részt természetesen tovább lehetne árnyalni, akár teológiai, akár eszmetörténeti dimenzióban, de erre az idő hiánya miatt – és az előadás eredeti célkitűzése miatt – e ponton nem teszek kísérletet. Egyetlen tanulmányra utalok csupán: KATUS, László: Az állam és az egyház. In: Rubicon, 2009. 11. szám. 26-31 oldalak. Ebben a néhány oldalban Katus kiváló elemzését adja állam és egyház kapcsolatának, ill. a teológia állam-felfogásának.

4. vers). Mert kétféle felsőbbiséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinak rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbiség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”¹⁰

Kálvin számára – Lutherhoz hasonlóan – a felsőbbiség szükségszerű:¹¹ az – tudniillik a polgári kormányzat¹² – Kálvin számára Istentől rendelt és szükséges. Kálvin ekként fogalmaz: „Balga módon oly tökéletességről álmodoznak, amely az emberi társadalomban soha nem található. Mivel ugyanis az istentelenek fennhézása akkora, semmirevalóságuk oly nyakas, hogy azt a törvény nagy szigorúságával is alig lehet fékezni, mit gondolunk, hogy mit fognak ezek cselekedni akkor, ha látják, hogy a féktelenség útja gonoszságuk előtt büntetlenül nyitva áll; holott, hogy rosszul ne cselekedjenek, még erőszakkal sem kényszeríthetők eléggé.”¹³

Összefoglalóan: Kálvin számára a „kard hatalma” Istentől rendelt, és annak ereje szükséges a társadalmi rend fenntartásához, a béke érdekében, vagy miként Owen Chadwick fogalmaz: azért, hogy „minden ékesen és jó renddel” menjen végbe.¹⁴

A teológiai részhez kapcsolódóan érdemes azt is megemlíteni, hogy alapvetően – Kálvinnál egy kicsit összetettebb a kép – mindkét reformátor esetében a bünesethez kapcsolódik az állam („felsőbbiség”) létének a szükségszerűsége.¹⁵

Az egyház fogalma

Az egyház fogalma – teológiai megközelítés

Teológiai értelemben természetesen alapvetően a keresztény közösségekről kell beszélünk e helyen, de „világi” szempontból más közösségek viszonyait is szabályozni hivatott az állam.

---

¹⁰ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 13. oldal.

¹¹ Mindez nem csak politikai vonatkozású írásaiból, de a kimondottan teológiai jellegűekből is kiolvasható. Ez utóbbira jó példa Kálvin genfi kátéja is! KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa. 1907. 32-34 oldalak.

¹² Vagy miként az az 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel, „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” (mindez Kálvin Intitutiójának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelentetett magyar nyelvű változatában olvasható ekként, annak 1505. oldalán).

¹³ KÁLVIN, János: A keresztény vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 749. oldal. A fentiekén túl a protestantizmus legfontosabb „alapdokumentumainak” mindegyike foglalkozik a világi felsőbbiség kérdésével: így például a II. Helvét Hitvallás 30. része, a Nagy Káté a 4. parancsolattal összefüggésben, az Ágostai Hitvallás 16. része.

¹⁴ CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. 77. oldal. Ez mind egyházi és szolgálati elképzeléseire, mind pedig a „polgári” kormányzattal és kormányzással kapcsolatos elképzeléseire igaz Kálvinnak.

¹⁵ Mindez jól kitűnik Bohatec Józsefnek, a bécsi egyetem egykori professzorának elemzéséből (lásd: BOHATEC, József: Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában. Pápai Református Főiskola. Pápa. 1936. 6-7 oldalak, illetve különösen is a 8. oldal), illetve Eugene Osterhaven tanulmányából is (OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 221. és 222. oldalak).

Mindazonáltal – kifejezetten keresztény (protestáns) nézőpontból – érdemes lehet egyfajta definíciót adni az egyház mibenlétére vonatkozóan. Egyház alatt a Krisztusban hívők, és az ő tanítását követők közösségét értem. Azt az egyházat „vallom”, amelyik a Szentlélekhez kötött, és amely létének „alapja és eredete Krisztus váltságművében van”.¹⁶

A fentiekhez „evangélikus oldalról” – de kálvini oldalról is ezt kellene hangsúlyozni – még annyit tennék hozzá, hogy az egyház végső soron az a hely, ahol az ige tisztán hirdetik és ahol a szentségeket helyesen szolgálják ki.¹⁷ Azaz, az evangélium és annak hirdetése – és a szentségek – tesznek egy adott közösséget egyházzá.¹⁸

Hasonlóképpen érvel a „kálvinizmus” is. A Heidelbergi Káté 54. kérdése (Mit hiszel a közönséges keresztyén Anyaszentegyházról?) esetében megfogalmazott válasz ekként hangzik: „Hogy Istennek Fia az egész emberi nemzetségből Szentlelke és Igéje által, az igazi hitnek egységében magának az örökéletre kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe a világ kezdetétől fogva annak végéig. Azt oltalmazza és fenntartja. És hogy annak én is élő tagja vagyok és örökké az is maradok.”¹⁹ Kálvin ekként ír: „Ha tanúi vagyunk, hogy valahol Isten igéjét prédikálják és hallgatják, és a szentségeket Krisztus rendelése szerint kiszolgáltatják, ott nem kétkedhetünk az egyház létezésében.”

Állam és egyház viszonyának „evilági”, állami egyházjogi meghatározásakor azonban a döntő annak kérdése, hogy az állam mit tart egyháznak.²⁰

Az egyház fogalma – jogi és politológiai megfogalmazás²¹

Állami szempontból a döntő az állami egyházjog, ill. annak tartalma. Az állami egyházjog (az ún. külső egyházjog) nem más, mint a joganyag egy sajátos szempontú metszete. Azon jogszabályok köre és metszete, amelyek valamilyen szempontból érintik az egyházak világát.²² Ide a legkülönbözőbb szabályok tartozhatnak.²³

---

¹⁶ VOIGT, Gottfried: Bevezetés az egyház tanításába. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 1997. 101. oldal. A fentebbi – véleményem szerint – a legáltalánosabb „keret”, amiből kiindulva – teoretikus értelemben – bontakoznak ki a különböző látásmódok, annak kérdése, hogy ki mit tart Krisztus tanításának. Természetesen a fentebbi „definíció”, megközelítés – miként az állam teológiai megközelítése is – egy protestáns látásmód „szülötte”.

¹⁷ VOIGT, Gottfried: Bevezetés az egyház tanításába. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 1997. 102. oldal

¹⁸ És ahol Isten igéjét krisztusi szeretettel cselekszik. Lásd: STEINBACH, József: Az egyházzól. In: Theológiai Szemle. 2016/3-as szám. 131. oldal.

¹⁹ Forrás: <http://mek.niif.hu/00100/00168/00168.htm>

²⁰ Ezzel én magam teológiai szempontból nyilván nehezen érthetek egyet, jogi szempontból azonban a fentebbi meghatározás, ill. megállapítás szükségszerű. Bár szerencsésebb lenne a kimondottan keresztény teológiai fogalom helyett vallásfelekezetről vagy vallási közösségről szólni. (Egyház alatt egyre inkább valamennyi vallási csoportot értik a fogalmat használók; a vallási közösség elég semleges kifejezés ahhoz, hogy keresztény és nem keresztény közösségekkel összefüggésben is használják.)

²¹ Politológiai szempontból csak elvétve találunk kapcsolódó munkákat. Ezek közül az egyik Rónay Miklós tanulmánya a Politikatudományi Szemle 2008/2-es számában (Állam, egyház, politikatudomány).

²² SCHANDA, Balázs: Magyar állami egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000. 3. oldal. Az állami egyházjog, vallásjog, egyházjog, felekezeti egyházjog stb. kifejezésekkel kapcsolatos elhatárolást lásd szintén e könyv 4. oldalán.

²³ Szemléletes, hogy a mai magyarországi szabályozást megelőző joganyagban (2011 előtt) közel 90 normában jelentek meg az egyházak valamilyen szinten, azaz az egyházak „jogi beágyazottsága” rendkívüli volt – és az ma is.

Ezek közül a jogszabályok közül a legfontosabb természetesen az, amelyik az egyházak jogállását szabályozza; az, amelyik – adott esetben definíciószerűen is, vagy „csak” éppen az egyházzá válás feltételeit meghatározva – rögzíti azt, hogy adott állam mit tekint egyháznak.²⁴

Felhasznált irodalom

- BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. BIA-GONDOLAT. Budapest. 2015.
- BOHATEC, József: Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában. Pápai Református Főiskola. Pápa. 1936.
- CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. Budapest. 2003. 77. oldal.
- GALLAI, Sándor – TÖRÖK, Gábor: Politika és politikatudomány. Aula Kiadó. Budapest. 2005.
- GYURGYÁK, János: Mi a politika? Osiris Kiadó. Budapest. 2004.
- KATUS, László: Az állam és az egyház. In: Rubicon, 2009. 11. szám. 26-31 oldalak. Ebben a néhány oldalban Katus kiváló elemzését adja állam és egyház kapcsolatának, ill. a teológia állam-felfogásának.
- KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa. 1907. 32-34 oldalak.
- KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910.
- LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 13. oldal.
- OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995.
- PRÓHLE, Károly: Az ágostai hitvallás. Harangszó. Győr. 1943.
- SCHANDA, Balázs: Magyar állami egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000.
- SOMOGYI, Alfréd: Az egyházjog isteni többlete. Calvin J. Teológiai Akadémia. Komárom. 2016.
- STEINBACH, József: Az egyházzól. In: Theologiai Szemle. 2016/3-as szám. 131. oldal.
- VOIGT, Gottfried: Bevezetés az egyház tanításába. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 1997.

Hitvallások és káték közül: II. Helvét Hitvallás, a Nagy Káté, az Ágostai Hitvallás.

---

²⁴ Ezzel kapcsolatban a vonatkozó jogszabályok számát és tartalmát tekintve természetesen nemzeti sajátosságokat találunk az Európai Unióban, illetve világszerte.

II. Luther és Kálvin felfogása a világi felsőbbiségről és a neki való engedelmességről

A világi felsőbbiségről vallott reformatori elképzeléseket a korábbiakban már érintettünk. Itt csak legfeljebb utalni utalok egy-két mozzanatra. A hangsúly – a mai alkalmunknak megfelelően – az engedelmesség és az ellenállás témájára esik.

Luther felfogása

Luther vonatkozó tanácsait szinte mindig kérésre írta. Így történt ez a témánk szempontjából leglényegesebbnek mondható két tanulmány esetében is, „A világi felsőbbiségről”, illetve a katonák hivatásáról szóló „Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása?” című tanulmány esetében.²⁵

A hatalom eredete és annak szükségszerűsége kapcsán a reformátor egyértelműen és világosan fogalmaz: számára a hatalom, és mindaz, ami a hatalmat „megjeleníti” (fejedelmek, lovagok, erőszak, hóhér, bírók, törvények stb.) Istentől rendelt, és szükséges.

Lényeges: Isten az Ura mindkét „dimenzióknak”. A „lelki birodalomnak” és a „világinak” egyaránt – Isten az, aki a bűnbe esett emberiség számára az evangéliummal (Isten jobb kezének munkája) és a világi felsőbbiséggel, a kard hatalmával (Isten idegen munkája) siet segítségül.²⁶

Milyen a kettő viszonya?

Luther Isten uralmának e két dimenzióját (evangélium és a „kard” hatalma, a világi felsőbbiség) megkülönbözteti egymástól – és így ebben az értelemben el is különíti. A világi hatalom nem avatkozhat a lélek dolgába, a hit dolgaiba. Azt sem mondhatja meg, hogy ki miben higgyen. „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyonra, s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kívülre más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl s csak ámítja, rontja a lelkeket. Ezt oly világossá akarjuk tenni, hogy az emberek megértsék, hogy a mi lovagjaink, fejedelmeink és püspökeink lássák, mily ostobák, ha az embereket törvényeikkel, s parancsolataikkal kényszeríteni akarják, hogy ily, vagy oly módon higgyenek.”²⁷ Majd később így folytatja a teológiai jellegű érvelést Luther: „Mert egy ember sem képes megölni a lelket, vagy élővé tenni, az égbe, vagy a pokolba vezetni. És hogyha azt nem is akarnák nekünk elhinni, Krisztus mindig eléggé fogja azt bizonyítani, mert Máté evangéliumának 10. rész, 28. versében így szól: Ne

²⁵ Az előbbi tanulmányt Svarzenberg báró illetve Stein Farkas weimári prédikátor kérésére írta, 1523-ban, míg az utóbbit Kram Aszkaniusz lovag kérésére írta, 1526-ban. E munkái mellett előadásomban Luthernak más munkáira is hivatkozom, így például „A Német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében” címűre, illetve különböző magyarázataira („Szentírás elemzéseire”), leveleire.

²⁶ A két birodalom („a két kormányzat”), a két „kormányzati mód” Isten uralma alá tartozik. Vagy miként egy 20. századi tudós írja – számunkra, „moderneknak” számára talán kissé érthetőbben – a két út gyakorlatilag Isten uralmának kétfajta dimenzióját jelöli, két dimenziót, amelyek felett Isten az Úr. Lásd: BODENSIECK, Julius: The Encyclopedia of The Lutheran Church. Augsburg Publishing House. Minnesota (USA). 1965. 2423. oldal.

²⁷ LUTHER, Márton: A világi felsőbbiségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906. 386. oldal. Luthernak e fentebbi felfogása – bár ahhoz nem ragaszkodott mindig oly következetesen – a későbbi vallásszabadságnak, illetve vélemény szabadságnak a csírait hordozza magában. Igaz, kijelenthető, hogy Luther nagy valószínűséggel nem osztotta volna annak minden megnyilvánulását, különösen nem az általa oly bátran képviselt tiszta evangéliumi hitet érő támadásokat.

féljetez azoktól, kik a testet ölik meg, a lelket pedig nem ölhetik meg; hanem inkább féljetez attól, aki mind a lelket, mind a testet elveszítheti a gyehennába. Én azt tartom, hogy itt világosan ki van véve a lélek minden emberi kézről, és csupán az Isten hatalma alá van rendelve.”²⁸

De nem csupán teológiai okai vannak a megkülönböztetésnek, illetve a fentebbi és hozzá hasonló „világi felsőbbiséget” bántó és kritizáló lutheri megjegyzéseknek. Maga a józan ész is Luthernek ad igazat – vallja Luther maga, de e ponton akár vallhatjuk mi is. Hisz – miként Luther fogalmaz – „éppúgy, ha még nagy szamarak is, be kell látniok, hogy a lelkek felett semmi hatalmuk sincsen.”²⁹

Azaz, Luther élesen megkülönbözteti a két birodalmat. A világi felsőbbiség kezébe a kardot adja a külső rend és a béke fenntartásáért,³⁰ míg a Lélek birodalmát az evangélium és az Ige által vezeti. Sajnos azonban, a dolgok sokszor összekeverednek: „Mert az én nem kegyelmes uraim, a pápa és püspökök, püspökök tartoznának lenni és Isten ígését prédikálni; ők azonban azt hagyják és világi fejedelmekké lettek s uralkodnak oly törvényekkel, melyek csak a testre és vagyonra vonatkoznak. Gyönyörűen fordították meg a dolgot; belsőleg kellene kormányozniuk a lelkek felett Isten ígéje által, hát kormányoznak külsőleg várakat, városokat, országot és népeket és kínozzák a lelkeket kimondhatatlan öldökléssel. Hasonlóan kellene a világi uraknak külsőleg kormányozniuk országot és embereket. Azt azonban hagyják, és egyebet nem tudnak, mint húzni és nyúzni, vámot vámra szedni, kamatot kamatra halmozni. Itt egy medvét, amott egy farkast kibocsátani: ezen felül semmi jogot, hűséget, igazságot nem lehet náluk találni, és akként cselekszenek, hogy azt még a rablók és útonállók is megsokallják s világi kormányzásuk oly mélyre süllyed, mint a lelkészi zsarnokok kormányzása.”³¹ Luther a német nemzet keresztyén nemességéhez írt javaslataiban még erőteljesebben fogalmaz.³²

Az engedelmisség kérdése

Luther feltétlen engedelmisséget követel minden esetben az alattvalóktól, meghagyva a bosszúállás lehetőségét Istennek. Mindezt tudva azonban jogosan merül fel a kérdés: mi történhet Luther szerint a zsarnokkal, a zsarnoksággal?

Luther egy sor példát hoz fel azzal kapcsolatban, hogy miként és hogyan válhat jobbá az emberek sorsa, hogy miként és hogyan valósulhat meg a fentebbi elv, hogy tudniillik egyedül Istené a bosszúállás. Hogy ő az, aki a zsarnokok felett is Úr, aki képes népeket megszabadítani.³³

---

²⁸ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906. 387-388 oldalak.

²⁹ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 387. oldal

³⁰ NAGY, Gyula: Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika I. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 2000. 267. oldal.

³¹ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 1906. 390. oldal.

³² Így például a már korábban idézett tanulmány (LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyéniség állapotának megjavítása ügyében. In: LUTHER, Márton: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó. 63-151 oldalak) 84-85 oldalain.

³³ Luther ezekkel a példákkal a felsőbbiséghez is szól, megmutatva nekik, hogy hatalmuk nem korlátlan, és hogy „nekik is van mitől félniük”, és hogy végső soron az Úr az, aki uralkodik, aki a történelem ura is.

Az első ezek közül az, amikor személyesen maga Isten a bosszúálló. „Ha gonosz a többség, ám itt az Isten, akinek van tüze, vize, vasa, köve és más számtalan eszköze, amivel öldökölhet. Mily hamar megfojthat egy-egy zsarnokot!”³⁴ Még akkor is így van ez, ha tudjuk, hogy Luther szerint nem egy esetben a nép bűne miatt engedi az Úr, hogy – miként Luther fogalmaz – „gazfickó uralkodjék”.³⁵

Bár ezzel – Isten személyes bosszúja – kapcsolatban konkrét példát nem említ Luther, valószínű, hogy a zsarnok uralkodó „hirtelen” támadt megbetegedésére, esetleg halálára, vagy a két ponttal lentebb elemzett idegen hatalomra, illetve az Isten által támasztott erősebb többségre gondolhat.

Isten bosszúállása a „pogány” tömegeken keresztül is megvalósulhat Luther szerint. Hisz – miként Luther nem egy helyen hangsúlyozza –, mindazt, amit ő ír és javasol, azokat a keresztényeknek írja.³⁶ „Azért nincs okod panaszkodni, hogy a mi tanításunk a zsarnokoknak és többségnek biztonságot nyújt gonosz tettek elkövetésére. Nem, ők éppenséggel nincsenek biztonságban” – vallja Luther.³⁷ Majd teszi hozzá – a részben őt kritizálók támadásaira válaszként: „A mi tanításunk miatt a főurak épp oly biztosan ülnek trónjukon, mint a mi tanításunk nélkül.”³⁸

Luther még egy – illetve két további³⁹ – példát is említ, a zsarnoktól való megszabadulás („megszabadítás”) tipikus példajaként. „Van az Istennek még egy más módja is, amellyel a többséget megbüntetheti, hogy neked magadnak ne kelljen a bosszúállás művét végezned. Feltámaszthat idegen többséget, mint ahogy például a gótokat a rómaiak ellen, az asszíriaiakat Izrael népe ellen feltámasztotta stb. Így tehát minden felől elég bosszúállás, büntetés és veszedelem környékezi a zsarnokságot és többséget és az Isten nem engedi, hogy gonoszáguknak örvendjenek; szorosan a nyomukban, sőt mellettük van és erősen tartja őket fékkel, sarkantyúval.”⁴⁰ Luther azonban – túl ezen – figyelmezteti is a többséget túlkapásaik, zsarnokságaik miatt: „Az emberek nem fogják, nem tudják, nem akarják a ti zsarnokságotokat és

---

³⁴ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 22. oldal.

³⁵ Sőt, Luther e ponton saját korának parasztlázadására is reflektálva a következőt mondja: „A nép nem tekinti a maga bűnös voltát és azt hiszi, hogy az a zsarnok csak a maga gazságáért uralkodik. Ily elvakult, felfordult és bolond a világ, azért jár úgy, mint ahogy a parasztok is jártak a lázadásukkal; akik többségük vétkeit akarták büntetni, mintha bizony ők maguk teljesen büntelenek és tiszták lettek volna. Azért kellett, hogy az Isten megmutassa nekik a gerendát az ő szemükben, hogy meglepedkezzenek a szálkáról a máséban.” (LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal).

³⁶ „Mert mi itt azokat oktatjuk, akik a helyeset akarják tenni, akik pedig édes-kevesen vannak; amellet megmarad a hitetlenek, pogányoknak és nem keresztyénieknek nagy sokasága, akik, ha Isten is úgy engedi, igazságtalansággal fellázadnak a többség ellen és ez által sok szerencsétlenséget okoznak, mint ahogy azt a zsidók, a görögök és rómaiak sokszor tették.” (LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal).

³⁷ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal.

³⁸ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 23. oldal.

³⁹ Luther az e helyen megemlített „új, idegen többség terem Isten szavára” megoldás mellett beszél – bár meglehetősen röviden – egy olyan eshetőségről is, amikor valaki Isten szavát és parancsát érezve támad a többség ellen, megszabadítva a népet a zsarnoktól, „Isten küldöttjeként”. Ez utóbbit részletesen elemzi Duncan B. Forrester (FORRESTER, B. Duncan: Luther Márton-Kálvin János. In: STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: A politikai filozófia története. I. kötet. Európa Kiadó. Budapest. 1994. 480-481 oldalak).

⁴⁰ LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 24. oldal.

esztelenségeket sokáig tűrni. Kedves fejedelmek és urak tudjátok, íme, e szerint kell igazodnotok; az Isten nem akarja ezt tovább tűrni. Most már nem az a világ járja, mint régente, amikor a népet, mint a vadat üztétek és hajtottátok. Ez okból hagyjátok a merényleteiteket és erőszakoskodásotokat és törekedjete arra, hogy törvény szerint cselekedjete, s engedjéte, hogy Isten igéje szabadon terjedjen, mert arra szüksége van, ő azt kénytelen s meg fogja szerezni s nektek hiányozni fog. Ha van eretnecség, azt, mint illik, Isten igéjével kell meggyőzni. De ha sok fegyverrántgatással töltéte az időt, vigyázzatek, hogy ne jöjjön valaki s rátok parancsolja, még pedig nem Istennek nevében, hogy dugjátok be.”⁴¹

Luther szavaival zárva e pontot, és összegezve e sorokat, a következőket lehet elmondani: „Ennyi legyen mondva az első tételről, hogy a felsőbbség ellen semmiféle harc vagy küzdelem helyes nem lehet. De bár sokszor megtörtént már, és nap-nap után az a veszedelem, hogy újra megtörténik, aminthogy más igazságtalanság és gázság is megtörténik, ahol Isten reánk méri, vagy el nem hártja, mégis mindig rossz a vége és bosszultatlanul nem marad, ha egy ideig kedvez is nekik a siker.”⁴²

Változások Luther felfogásába

Tudni kell azonban azt is, hogy Luther felfogásában idővel komoly változások állnak be (az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés után kénytelen újragondolni korábbi megnyilatkozásait). Ennek pedig legfőbb oka az, hogy az evangélikus fejedelmek féltek a birodalom, illetve a katolikus tartományok esetleges katonai lépéseitől, és így bennük egyértelműen megfogalmazódott az ellenállás kérdése – Luther azonban még ekkor sem tanácsolta azt, hogy az evangélium fegyverekkel „kössön szövetséget”.⁴³ Ugyanakkor sem ő, sem pedig reformátortársai nem tiltakoztak a jogászok által 1530 októberében János Frigyes választófejedelem számára írt feljegyzés ellen, amely szerint a hatalmát nyilvánvaló igazságtalansággal gyakorló, valamint a hit kérdésébe beleszólni akaró világi hatalomnak ellent lehet állni – bár itt is első először a béke útja, az egyetemes zsinaton keresztül.⁴⁴

Így állt a helyzet az 1530-as év októberének végén. Mivel azonban a császár erőszakkal akarta a katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani – és ezzel nem fogadta el a protestánsok zsinathoz való fellebbezését –, a protestáns fejedelmek, illetve azok tanácsadói úgy vélték, hogy az uralkodó túllépte hatalma korlátait, ez pedig indokolttá teszi az ellene való

---

⁴¹ LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906. 397. oldal.

⁴² LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910. 32. oldal.

⁴³ 1531 áprilisában kelt levelében ekként ír Luther: „Az ördög örömet kapna az alkalmon, de Isten óvjon attól, segítsen kegyelmesen (GRITSCH, Eric W. : Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 182. oldal) – utasítva el ezzel a fegyveres ellenállás lehetőségét. Sőt, az ugyanebben a hónapban kiadott „D. Luther Márton intése kedves németjeihez” című írásának (In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. VI. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 171-219 oldalak) záró soraiban még egyszer is hitet tesz a béke mellett: „Ezt akartam intelemül az én kedves németjeimnek, és mint fentebb, úgy itt is bizonyoságot teszek arról, hogy senkit nem akarok én se harcra, se lázadásra uszítani, avagy bizgatni, hanem csak békére” (In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. VI. kötet. Pozsony. Wigand F.K. Kiadó. 219. oldal).

⁴⁴ GRITSCH, Eric W.: Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 182. oldal.

fegyveres fellépést. Luther kénytelen volt nyilatkozni ebben a helyzetben. Egy 1530. október 26-28 között Torgauban megrendezett találkozón Luther és kollégái felülbírálták korábbi álláspontjukat, és a következő szakmai véleményt („szakvéleményt”, Gutachten-t) adták János Friegyes választófejedelemnek, illetve jogászaiknak:

„Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényt, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cselekszik. Korábbi tanításunkban – amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta – nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”⁴⁵

Hasonló „változásoknak” lehetünk tanúi az Intés a kedves németekhez tanulmányban is. A fentebb e tanulmánnyal kapcsolatban hivatkozottakon túl fontos megjegyezni, hogy bár maga Luther ebben a tanulmányában sem indít és biztat tevőleges, „aktív ellenállásra”, azonban a császárnak nem engedelmeskedőket már nem nevezi lázadóknak!⁴⁶ Sőt, a nem engedelmeskedést számos érveléssel alátámasztva egyenesen Istennek való engedelmisséggé fogja fel. (Az ezzel kapcsolatban megfogalmazódó érvek elsősorban teológiai érvek, de nem egy esetben hivatkozik Luther a világi jog, illetve a birodalmi gyűlésen tapasztalt jogtalan eljárás pontjaira is.⁴⁷ Ezzel együtt is, Luther még ebben a tanulmányában is békepárti, igaz, a korábbiakhoz képest óriási lépésnek tűnik a nem engedelmeskedők „felmentése”, a „pápista” ellenfelet lázadónak minősítő állásfoglalása.)

Kálvin felfogása

Kálvin számára – Lutherhoz hasonlóan – a felsőbbtség szükségszerű.⁴⁸ Az érvek szintjén is megfigyelhető a hasonlóság, de vannak kettejük között – például a feltétlen engedelmisség vonatkozásában – alapvető különbségek is.

A polgári kormányzat⁴⁹ Kálvin számára Istentől rendelt és szükséges. E kijelentésben mindkét mozzanat fontos: egyrészt, Kálvin számára a hatalom Isten „szép és jó rendje”, adománya, másrészt szükségszerű. Ez utóbbi esetben azonban a hatalom nem csak lutheri értelemben – a „bűn miatt” – szükséges. (Kálvin számára a polgári kormányzat – túl azon, hogy a „gonoszt” és a bűnt üldözni köteles – az emberek szervezett és áldásos együttműködésének egyik fontos kerete is. A „kard hatalmának” büntető mozzanata azonban fontos Kálvin esetében is.)

---

⁴⁵ GRITSCH, Eric W.: Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006. 183. oldal.

⁴⁶ Luther Márton: Intés a kedves németekhez. In: D. Luther Márton egyházszervező iratai. Pozsony. 180-182 oldalak.

⁴⁷ Luther Márton: Intés a kedves németekhez. In: D. Luther Márton egyházszervező iratai. Pozsony. 183-184 oldalak.

⁴⁸ Mindez nem csak politikai vonatkozású írásaiból, de a kimondottan teológiai jellegűekből is kiolvasható. Ez utóbbira jó példa Kálvin genfi kátéja is! KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa. 1907. 32-34 oldalak.

⁴⁹ Vagy miként az a legelső, 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel, „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” (mindez Kálvin Intitutiójának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelentetett magyar nyelvű változatában olvasható ekként, annak 1505. oldalán). Ennek a híres fordításnak a terminológiája több szempontból is érdekes és hasznos, így azt az elkövetkező oldalakon többször is hivatkozom.

Kálvin nem csak, hogy Istentől rendeltnek tekinti a polgári kormányzatot, hanem annak szükségességét is hangsúlyozza (éppen a „rajongók” ellenében érvelve): „Balga módon oly tökéletességről álmodoznak, amely az emberi társadalomban soha nem található. Mivel ugyanis az istentelenek fennhézása akkora, semmirevalóságuk oly nyakas, hogy azt a törvény nagy szigorúságával is alig lehet fékezni, mit gondolunk, hogy mit fognak ezek cselekedni akkor, ha látják, hogy a féktelenség útja gonoszságuk előtt büntetlenül nyitva áll; holott, hogy rosszul ne cselekedjenek, még erőszakkal sem kényszeríthetők eléggé.”⁵⁰ Ezt, a polgári kormányzat szükségességét tükrözi a következő Kálvintól vett idézet is, választ adva egyúttal arra a kérdésre is, hogy miért foglalkozik a francia reformátor a hatalom kérdésével. „Ezek után, mivel fentebb kétféle kormányzást állapítottunk meg az emberben, és az egyikről, amely a lélekben, vagy benső emberben székel, és az örök életre tartozik, egyebütt elég sokat szólottunk, e hely megkívánja, hogy a másikról is, amely csupán a polgári kormányzatra és külső erkölcsi rendre vonatkozik, szóljunk egynéhány szót. Mert jóllehet úgy tűnhet fel a dolog, hogy a hit lelki tudományától, amelynek tárgyalására vállalkoztam, el van különítve ennek a tárgynak az előadása, a következőkből mindamellet ki fog tűnni, hogy én méltán csatolom ide. Sőt, hogy ezt tegyem, arra a szükség kényszerít, különösen, mivel egyik részről esztelen és barbár emberek azt az Isten által szentesített rendet őrzöngve kísérlik meg felforgatni, a fejedelmek hízelgői pedig azoknak hatalmát mértéktelenül felemelve nem haboznak magának Istennek uralmával szembe állítani. Ha mindegyik rossznak útját nem álljuk, elvesz a hitnek tisztasága.”⁵¹ Kálvin számára a hatalom (a „kard hatalma”) Istentől rendelt, és annak ereje szükséges a társadalmi rend fenntartása érdekében, a béke érdekében, vagy miként Chadwick fogalmaz: azért, hogy „minden ékesen és jó renddel” menjen végbe.⁵²

Mindehhez hozzá kel tennem, hogy ez a „szükségesség” Kálvin antropológiai meggyőződéséből is következik. Kálvin ugyanis vallja, hogy az ember nem élhet egyedül. Az egyénnek szüksége van társakra („társadalomra”), és külső „gyámolító” eszközökre is, melyek e „társasági együttélést” lehetővé teszik.⁵³

Lényeges, hogy Kálvin – Luthertől eltérően – nem helyezi teoretikus keretbe, „elméletbe” e ponttal kapcsolatos tanítását. A francia reformátor egy másik utat jár be: ő – és aztán követői – Istennek mindenképp felettségét, Istennek szuverenitását és mindenhatóságát hangsúlyozzák, az ember „bűnös” volta mellett. Így lesz Isten ura az élet minden dimenziójának, beleértve a politikai dimenziót is.⁵⁴

---

⁵⁰ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 749. oldal.

⁵¹ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 746-747 oldalak

⁵² CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. 2003. Budapest. 77. oldal. Ez mind egyházi és szolgálati elképzeléseire, mind pedig a „polgári” kormányzattal és kormányzással kapcsolatos elképzeléseire igaz Kálvinnak.

⁵³ BENKE, György: Kálvin társadalmi etikája. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1986. 61-63 oldalak. E „gyámolító” eszközök közé sorolja Kálvin a „polgári kormányzatot” is, amely az emberek együttélését teszi lehetővé, hogy az emberek közössége fejlődjön. És bár az együttélés „külső kerete” (államforma kérdése) vidékenként és országonként eltérő lehet, a polgári kormányzat és annak hivatása mégis Isten által megszentelt, annak léte Isten teremtési rendjébe illeszkedik. Kálvinnak éppen ezeket az állításait megfogalmazva kellett szembe szállnia a korabeli rajongókkal, akik a Bibliára, az újszövetségre és Isten országára hivatkozva vélték feleslegesnek a világi felsőbbiséget, az „állami rendet”.

⁵⁴ Érdemes ebből a szempontból idecsatolnunk a neokálvinista Abraham Kuyper szavait, akinél Isten szuverenitása politikáról alkotott tanításának – és minden másnak is egyben – egyik legfontosabb teológiai pillére. Nála jobban talán senki nem írt olyan határozottan és érthetően Isten szuverenitásáról, annak politikai és hatalmi vonatkozásait is ideértve. Még akkor is igaz ez, ha a ma jogásza és politikatudósa az általa használt kategóriákat más értelemben és másként használja (pl. a népszuverenitás kategóriáját).

Abraham Kuyper (Hollandia volt miniszterelnöke) ekként fogalmaz: „A kálvinizmus alapelve a Szentháromság-egy-örök-Isten tökéletes felsősége (szuverenitása) minden teremtett élet felett, akár látható, akár láthatatlan legyen az. Ezért nem ismer mást, csak a leszármaztatott szuverenitást, és pedig háromfélét, úgymint 1. az államban, 2. a társadalomban és 3. az egyházban megnyilvánuló szuverenitást.”⁵⁵

Kálvin esetében mindazonáltal ez a fajta gondolkodás nem jelentett mai fogalmaink szerinti teokráciát: Kálvinnál – különösen politikáról lévén szó – az isteni mozzanat kiegészül az ember általi választás mozzanatával. Miként azt Michael Beintker neves münsteri professzor megjegyzi: Kálvin a reformációt – Lutherral ellentétben – egy „parlamentáris-magiszteriális” környezetben vitte végbe (beleértve az egyházigazgatással kapcsolatos gyakorlati tevékenységét is), tárgyalásos úton.⁵⁶ Azaz, Kálvin egy önmagát igazgató város politikai környezetében gondolkodott jogról, politikáról. Ezért nála az emberi mozzanat rendkívül erős szerepet kap, méghozzá úgy, hogy a kormányzatot „megáldó” Istent és a teokratikus mozzanatot összekapcsolja az emberi mozzanattal:⁵⁷ egyrészt teológiailag (a bűnnel és annak következményével), másrészt politikai értelemben is (a választás mozzanatával). Nem véletlen, hogy Kálvin számára az „ideális eset” a választott nép történetét alapul véve – a királysággal kapcsolatos Sámueli mozzanattól⁵⁸ fakadóan is – a Bírák kora.⁵⁹ Az a kor, amikor Izrael népét választott tisztviselők irányították, a weberi karizmatikus legitimáció és a jogi mozzanat egy sajátos formájaként.⁶⁰

Kálvin számára – Lutherhoz hasonlóan – a fentebbi állítás teljesen természetes. A világi „regiment” szükséges és fontos: egyrészt a bűnbe esett emberiség miatt, másrészt – miként Sebestyén Jenő „neokálvinista Kuyper-tanítvány” fogalmaz – a kálvinizmus életről vallott felfogása, „közélet-orientáltsága” miatt is: „A kálvinizmus ugyanis mint világnézet, a maga eredetére nézve természetesen teljes mértékben teológiai megalapozású, de éppen olyan határozottan

---

⁵⁵ Ennél az idézetnél a magyar nyelvű fordításnál a következő megjegyzés olvasható: „A kálvinizmus nagy alapelvét, az Isteni szuverenitásról szóló tant az élet minden területére, így a politikára is alkalmazni kell.” A fentebbi idézet a holland gondolkodó Princentoni Egyetemen tartott előadássorozatának „A kálvinizmus és politika” c. harmadik „felolvasásából” való (KUYPER, Abraham: A kálvinizmus lényege. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RVT. Budapest. 1922. 78. oldal).

⁵⁶ BEINTKER, Michael: Calvins politische Ethik. kézirat. 2006. 4. oldal.

⁵⁷ Elsősorban a választással és a döntéshozatal „közösségi” formájával.

⁵⁸ Akkor, amikor Izrael királyt akart – a többi környező néphez hasonlóan –, Isten Sámuel által tudatta népével, hogy a „királyság intézménye” mit fog jelenteni a nép számára. „Ez lesz a királynak a joga – mondta –, aki uralkodnia fog fölöttetek: Fiaitokat elveszi, harci kocsijaihoz meg lovasaihoz osztja be őket, és futnak harci kocsija előtt. Parancsnokokká teszi őket ezer ember felett, és parancsnokokká ötven ember felett. Velük szántatja szántóföldet, és velük végezteti aratását, velük készítteti hadifölszerelését és a harci kocsik fölszerelését. Leányaitokat is elveszi kenőcskészítőknak, szakácsnőknak és sütőnőknak. Legjobb szántóföldjeiteket, szőlőiteket és olajfa-kertjeiteket elveszi, és hivatalnokainak adja. Vetéseitekből és szőlőitekből tizedet szed, és udvari embereinek meg hivatalnokainak adja. Szolgáitokat és szolgálóitokat, legszebb ifjaitokat, még a szamaraitokat is elveszi, és a maga munkáját végezteti velük. Nyájaitokból tizedet szed, ti pedig a szolgálói lesztek. Akkor majd panaszkodtok a királyotok miatt, akit magatoknak választottatok, de akkor már nem válaszol az Úr. A nép azonban nem akart Sámuel szavára hallgatni, hanem ezt mondták neki: Mégis legyen királyunk!” (Sámuel első könyve 8. rész, 10-19 versek).

⁵⁹ Mikor Izrael a legszebb korát élte, nem ideszámítva a Dávidi korszakot, amiben Kálvin az eljövendő és megígért „krisztuskirályság” előképét látta.

⁶⁰ Kálvin szóhasználatát is jelzi a politika „funkcionális” és „demokratikusabb” jellegű felfogását. Luthertől eltérően (bár a magyar fordítás ezt nem mindig adja jól vissza) Kálvin általában nem „feljebbvalókról”, hanem – miként azt a 16. századi francia nyelvű Institúció is jól mutatja – a legtöbb esetben tisztviselőkről, illetve politikai kormányzatról beszél. Luther ezzel ellentétben – bár nagyságából mindez semmit nem von le – inkább „patriarchális” gondolkodású, aki – saját életkörülményei és helyzete miatt – elsősorban fejedelemben, felsőbbbségben és alattvalókban gondolkodik. Igaz, ez utóbbi mozzanat Kálvin esetében is tovább él.

politikai jellegű is egyszerűs mind. A református ember sohasem elégedett meg a csendes, építő, de világkerülő kegyesség szellemével, hanem a maga keresztyénységét mindig élet- és világfelfogássá akarta kiépítve látni; tehát teológiailag és politikailag szeretett gondolkodni egyszerre, mert a kettőt (ellentétben a passzív és pietisztikus ébredési mozgalmak szellemével) egy magasabb egységben tudta látni az Isten szuverenitásának tükrében.⁶¹ Sőt, hogy mennyire nem „ördögi” a világi kormányzat, hanem „szent”, jól mutatják a nagy Kálvin-kutatónak és életrajzíró-nak, Emile Doumergue-nak az alábbi szavai.⁶² „Teljesen ugyanaz a logika, amelynek az erejével a kálvinista ember a maga dogmájából kényszerűen le kellett, hogy vezesse az egyház alkotmányát, teljesen ugyanaz a logika kényszeríti őt arra, hogy egyházából viszont vezesse le a polgári kormányzatának alkotmányát, az államának a formáját.”⁶³

Idézetek sora érvel és hat ugyanabba az irányba: a politika, a „világi kormányzat” kálvini értelemben Isten áldása az emberek számára, sőt – miként Kálvin alább fogalmaz – tulajdonképpen Isten uralmának egyik formája: „A felsőbbbségnek működéséről Isten nemcsak azt bizonyította, hogy Ő azt helyesli és kívánja, hanem azon felül annak méltóságát a legmagasabbalóbb dicsérettel elhalmozva nagyszerűen ajánlotta nekünk. Ugyanide tartozik az, amit Isten bölcsessége Salamon szája által erősít (Példabeszédek 8. rész, 14. vers), hogy az ő munkája az, hogy a királyok uralkodnak és a tanácsosok igazságot tesznek, hogy a fejedelmek fejedelemséget viselnek, és a kötelességüket végzik a földnek minden bírái. Mert ez éppen annyit tesz, mintha az mondatott volna, hogy nem az emberi gonoszság folytán történik, hogy a királyoknál és más előjáróknál van a földön a hatalom minden dolgok felett, hanem az isteni gondviselés és az Ő szent rendelése folytán, amely így látta jónak az emberek dolgát igazgatni, mivelhogy azoknak segítségükre van és irányítja őket a törvényhozásban és az ítéleteknek igazsággal való gyakorlásában.”⁶⁴ Azaz – miként az részben ebből az idézetből is kivehető – Kálvin számára a világi kormányzat egyrészt a bűn következménye, de legalább annyira ok Isten bölcsessége is, aki ajándékként adta az emberek számára a világi hatalmat.

Rövid kitérő: a felsőbbbség mint hivatása

Kálvin nem csak, hogy nem tartja elítélendőnek az e világi „felsőbbbségi” hivatásokat” (fejedelem, uralkodó, tisztségviselő, hóhér, katona stb.), hanem azokat – különösen a ma politikusi hivatással nevezhetőeket – a legszentebb hivatásoknak tekintette, olyanoknak, amiket az Isten rendkívüli módon felmagasztalt. E hivatásokat Kálvin nem, hogy nem tiltja, de egyenesen ajánlja a keresztyének számára.⁶⁵

---

⁶¹ SEBESTYÉN, Jenő: Református etika. 1941. 3. oldal.

⁶² Mely szavak egyébként Kálvinnak a felfogását is tökéletesen tükrözik, azét a Kálvinét, aki az egyházszervezetet a Szentírás alapján kívánta meghatározni. Kálvin mindent „pozitivistá” módon, írás alapján, a Szentíráshoz ragaszkodva volt csak hajlandó megszervezni (az egyházat is). Míg Luther e szempontból „rugalmasabb” (ha valamely szokás, gyakorlat nem volt a Szentírás alapján igazolható, de azzal nem is állt ellentétben, illetve nem volt „élet-halál” kérdése, akkor azt megengedhetőnek tartotta), addig Kálvin e szempontból „szigorúbb”: csak azt tartotta megengedhetőnek, amit a Szentírás igazolt, illetve ami a Szentírásból „kihámazható”, levezethető volt.

⁶³ DOUMERGUE, Emil: Kálvin jelleme. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség Kiadóállalata. Budapest. 1922. 98. oldal.

⁶⁴ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 750. oldal.

⁶⁵ OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 222. oldal.

Az engedelmesség kérdése

Kálvin – Lutherhoz hasonlóan – az engedelmesség híve (az egyént tekintve). Mindazonáltal lehetőséget ad az ellenállás sajátos formájára:⁶⁶ a vita és az „érdekek” képviselőjére, a párbeszédre. Kálvin szemléletmódjában Lutherhoz hasonlóan vélekedik: az egyén számára kötelező az engedelmesség, a felsőség tisztelete.⁶⁷ Azonban – és e helyen már eltér Luthertól a francia gondolkodó látásmódja – a rendek, közösségek, alacsonyabb „állami” testületek számára nem csak hogy megengedi, egyenesen követeli Kálvin a felsőséggel való szembeszállást, a velük való vitát, párbeszédet, azaz, a „képviseltek” érdekeinek a képviselőjét. Eugene Osterhaven szavait idézve: „Ezért az istentelen uralkodók vétkesek a rendetlenségben, és ezért hivatalukból elmozdíthatók. Ez nem a rendes polgárok felelőssége, hanem a kisebb hatóságoké. Valóban, ha az utóbbiak kacintanak a királyoknak, és erőszakosan rátámadnak az egyszerű népre, hogy gyötörjék őket... képmutatásuk gyalázatos hitszegés, mert becstelenül elárulják az embereket, akikről tudják, hogy őket Isten rendelése őrizőkül állította.”⁶⁸

Összességében ekként foglalható össze Kálvin e ponttal kapcsolatos tanítása. A polgárok kötelesek tisztelni uralkodóikat és azoknak engedelmességgel tartoznak, kivéve, ha Isten iránti engedelmességük, és ez által „lelkük üdvé” (örök élet) forog kockán. Ez utóbbi esetben sem fordulhatnak azonban szembe uralkodóikkal. Ilyenkor gyakorlatilag az Istenhez könyörgés marad egyedüli lehetőségként, illetve a szenvedés, miként azt Osterhaven Kálvinra hivatkozva megfogalmazza.⁶⁹ Azaz, nem vehetik saját kezükbe a sorsukat, és nem lázadhatnak még a zsarnok, igazságtalan uralommal szemben sem. Mindez nem jelent azonban zsarnokpártolást. Egyrészt ott van a lehetőség a „testületi”, rendek általi ellenállásra, másrészt – Lutherhoz hasonlóan – Kálvin is hisz az Isten által küldött szabadítóban, a „hősben” (miként Isten meghallgatta Izrael népét, és megszabadította azt a fáraó zsarnokságától, Mózes által stb). Az utóbbi „hős-motívum” és ellenállás kapcsán Kálvin ekként fogalmaz: „és itt tűnik ki csodálatos jósága, valamint hatalma és gondviselése. Mert majd az ő szolgálói közül támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért, és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig más terveket szövö

---

⁶⁶ Ha nem is éppen az erőszakos ellenállásra. Az inkább majd csak a kálvinizmus (e ponton fontos a kettőt, Kálvint, és az öneki tulajdonított, illetve az ő nézeteit továbbfejlesztő kálvinizmust megkülönböztetni!) későbbi teoretikusainak – mindenekelőtt John Knox – sajátja (SEGESVÁRY, Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda. Debrecen. 1936. 156-157 oldalak, illetve SAP, W. John: Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State. University Press. Amsterdam. 2001. 158-160 oldalak).

⁶⁷ Amely tisztelet és engedelmesség Istennek való engedelmisséget is jelent egyben.

⁶⁸ OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 224. oldal.

⁶⁹ Kálvinnak a rendetlenségtől való irtózkodása, és az a meggyőződése, hogy az uralkodók Isten rendeléséből kapják hivatalukat, ott vannak nagy számban ismétlődő intései mögött, hogy ki-ki fogadja el a maga „politikai sorsát” az életben, bármilyen legyen is az. Ámde a törvényes uralkodók iránti engedelmisség sohasem vezethet az Isten iránti engedetlenséghez. „A keresztyének olyan engedelmisséggel tartoznak Istennek, hogy készen kell lenniük még arra is, hogy bármit elszenvedjenek, semmint hogy elforduljanak a kegyességtől” (OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995. 224. oldal). Érdeemes megfigyelni, hogy az egyén szintjén ez a felfogás az aktív ellenállás ellen van (Luther passzív ellenállás felfogásához hasonlóan). De ellene van a 20. század oly népszerű „erőszak nélküli aktív ellenállás” gondolatának is, amely gyakorlatban Gandhi, Martin Luther King mozgalmában ölt testet, teológiai megfogalmazásban pedig többek között a Walter Wink által is képviselt „folyamatteológiában”, illetve Wink hatalommal kapcsolatos írásaiban (WINK, Walter: The Powers that be. Doubleday. New York. 1998.) Ez utóbbi szempontból Wink legjelentősebb írása a Jesus’ Third Way című (WINK, Walter: The Powers that be. Doubleday. New York. 1998. 98-111 oldalak).

és mást tervező embereknek dühét fordítja rájuk.”⁷⁰ Majd pedig ekként érvel Kálvin – folytatva a fentebbi gondolatmenetet. „Mert amaz előbbieik,⁷¹ mivel ily nagy tettek véghez vitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve, mikor a királyok ellen fegyvert fogtak, egyáltalán nem sértették meg azt a méltóságot, amely a királyra isteni rendelés által ruháztatott. Hanem csupán a mennyből felfegyverezve a kisebb hatalmat zabolázták meg a nagyobbal, éppen úgy, mint királyoknak is szabad megbüntetniük helytartóikat.”⁷²

Felhasznált irodalom

BEINTKER, Michael: Calvins politische Ethik. Kézirat. 2006.

BENKE, György: Kálvin társadalmi etikája. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1986.

BODENSIECK, Julius: The Encyclopedia of The Lutheran Church. Augsburg Publishing House. Minnesota (USA). 1965.

CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó. 2003. Budapest.

DOUMERGUE, Emil: Kálvin jelleme. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség Kiadóvállalata. Budapest. 1922.

FORRESTER, B. Duncan: Luther Márton - Kálvin János. In: STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: A politikai filozófia története. I. kötet. Európa Kiadó. Budapest. 1994.

---

⁷⁰ KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 776. oldal. Hozzá kell tennünk még egy zsarnokelleni eszközt is. Ez pedig az imádság ereje, amit sem Luther, sem pedig Kálvin nem becsül le. Az ima erejét komolyan veszik, és azt, a kilátástalan helyzetekben erős fegyvernek vélik. Az imádság esetében leginkább arra kell, hogy gondoljunk, hogy a hívő ember imádkozik az előjárókért – miként teszik azt manapság is, hétről-hétre a templomokban –, hogy Isten őrizze meg őket (nem az elpusztításukért!), és bírja őket – adott esetben – jobb belátásra.

⁷¹ Kálvin hivatkozott szövegében (A polgári kormányzatról szóló tanulmány 776. és 777. oldalai) számos történelmi nagyságot és népet hoz példaként arra, hogy azok – közöttük Mózes, Othniel, a kaldeusok stb. – miként és hogyan döntöttek meg zsarnokokat és voltak ezzel Isten tervének és akaratának végrehajtói. Itt érdemes megjegyezni azt is – a soron következő fejezet előtt –, hogy a korabeli természetjogi hagyomány szerint a törvény alapvetően Istennel, és mindenekelőtt az ő akaratával van összefüggésben: ez az, ami azt erővel és „helyes” volttal ruházza fel. Így, ebben az értelemben a zsarnokölők helyesen cselekedtek, vagy miként Kálvin fogalmaz, ezen emberek „ily nagy tettek véghezvitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal).

⁷² KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777-778. oldalak. A tisztán látás érdekében azonban meg kell jegyeznünk Kálvin fentebbi gondolatmenete kapcsán azt is, hogy a zsarnokölést ezzel együtt a nagy reformátor nem tartja helyesnek. Ekként fogalmaz Kálvin a zsarnokölőkkel kapcsolatban: „Ezek, pedig ámbár Isten keze rendelte őket arra, amire jónak látta és bár tudtukon kívül annak munkáját hajtották végre, mindamelllett semmi egyebet nem forgattak lelkükben, mint gonoszságot” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal). Azaz, sokkal inkább arról van szó, hogy az „emberi gonoszságból” végrehajtott cselekedetek is – a cselekvők tudta nélkül – „egy magasabb dimenzióból” nézve Isten akaratába és tervébe simulnak – legalábbis a történések összességét és összefüggéseit tekintve mindenféleképpen (hisz a szuverén Isten a történelemnek is ura a kálvinizmus szerint). Ezért aztán – amint az a kálvini tanulmány soron következő gondolatmenetéből is jól látható – Kálvin az egyén (keresztény ember) lázadásának elfogadhatatlansága mellett érvel, a következő frappáns mondattal zárva ezen irányú érvelését és gondolatmenetét. „Mert ha a féktelen uralkodás megjobbítása Istennek bosszúja, ne gondoljuk azonnal, hogy annak végrehajtására nekünk adott az Úr megbízatást. Nekünk, akinek semmi más parancsolat nem adatott, minthogy engedelmeskedjünk és tőrjünk” (KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910. 777. oldal). Mint érdekesség jegyzem csak meg – rövid kitérőként –, hogy ez a „hős-motívum” a későbbi magyar politikai életre is komoly hatást gyakorolt, elsősorban Bocskaira. Bocskai saját szavatai, melyekben öntudatos, Istentől rendelt szabadítóként tekint önmagára, egyértelműen ezt mutatják. Még akkor is, ha Kálvin magyarra fordított munkáiból rendre kihagyták az Isten által küldött szabadítóra vonatkozó részeket.

GRITSCH, Eric W. : Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó. Budapest. 2006.

KÁLVIN, János: A genfi egyház kátéja. Pápa.

KÁLVIN, János: A keresztyén vallás rendszere. Ref. Főiskolai Nyomda. Pápa. 1910.

KUYPER, Abraham: A kálvinizmus lényege. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RVT. Budapest. 1922.

LUTHER, Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 1906.

LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. In: LUTHER, Márton: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó.

LUTHER, Márton: Intés a kedves németekhez. In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. VI. kötet. Pozsony. Wigand F. K. Kiadó. 171-219 oldalak.

LUTHER, Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is? In: MASZNYIK, Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet. Wigand F. K. Kiadó. Pozsony. 1910.

NAGY, Gyula: Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika I. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Budapest. 2000.

OSTERHAVEN, Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szemszögből. Kálvin János Kiadó. Budapest. 1995.

SAP, W. John: Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State. University Press. Amsterdam. 2001.

SEBESTYÉN, Jenő: Református etika. 1941.

SEGESVÁRY, Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda. Debrecen. 1936.

Bibliai részek:

Sámuel első könyve 8. rész, 10-19 versek.

Pál Rómabeliekhez írt levele 13. rész.

III. Kitekintés: Luther, Kálvin és Francois Hotman – az alkotmányeszmé megerősödése

A protestáns teológusok és jogászok hozzájárulása a politikai gondolkodáshoz („protestáns politikai filozófia”) megkerülhetetlen. Igaz ez az alkotmányeszmé megszületése, megerősödése szempontjából is.

Luther e dimenzió szempontjából kétféleképpen lehet fontos számunkra. Egyrészt, a német reformátor „királytükreben”, leveleiben és „szakvéleményeiben” a természet rendjére, a természeti törvényekre, a józan észre, és természetesen a Szentírásra hivatkozva egy sor elvárást fogalmaz meg saját korának „politikusaí”, elsősorban a fejedelmek számára.⁷³

Másrészt, Luther jól ismerte saját korának „birodalmi alkotmányát” is. Arra – különösen az 1530-as évek végén – ő maga is hivatkozik, az aktív ellenállás jogának megfogalmazásakor, így például az ún. torgauí szakvéleményében is. Richard Benert egyik tanulmányában (Lutheran Resistance Theory and the Imperial Constitution) részletesen elemzi a lutheri felfogást megalapozó úgynevezett alkotmányos érvet. Miről is van szó? A német területek hercegei saját császárukkal „szerződéses” viszonyban álltak. A császár „szerződészegése” pedig lehetőséget teremtett az ellenállásra. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy – miként azt Benert írja – a korabeli viszonyok, illetve a császár és az egyes hercegek kapcsolatát szabályozó jogszabályok azonban inkább csak lehetőségként vetik fel, nem pedig kötelezettségként az ellenállást. Az ellenállás kötelező voltát sokkal inkább az egyes területeket kormányzó fejedelmek és a saját népük közt elviekben meglévő szerződés szolgáltatta, még inkább azonban – hisz inkább erről volt szó – az uralkodó fejedelemtől Isten által elvártak. Az „isteni jog” és a természetjog ugyanis az alattvalók életének és tulajdonának a megvédését jelölték meg kötelezettségül a fejedelmek számára.

Kálvin inkább példaként szolgálhatott a későbbi korok gondolkodói számára. Kálvin, széles politikai látókörével és humanista mentalitásával fontosnak érezte, hogy feltegye a kérdést: mely forma a legjobb és legmegfelelőbb a kormányzás számára? Kálvin nézetei számos gondolkodóra hatottak a későbbiekben, köztük a holland Abraham Kuyperra, vagy éppen a magyar Ravasz Lászlóra.

Mik voltak ezek a tanítások? Az első ezek közül Kálvin törvények szerepéről vallott felfogása. Kálvin, ha nem is a mai értelemben vett joguralomról, de a törvények hatalmat korlátozó funkciójáról bőven szól. Méghozzá akkor és ott, amikor a törvényeket az állam egyik legfontosabb, központi kategóriájává teszi. E törvények pedig a felsőbbiséget és a népet egyaránt kötik. Ez a dimenziója az Intitúciónak már közvetlen az alkotmányeszmé felé mutat.

A másik lényeges dolog, amit meg kell említenünk Kálvin esetében, az a genfi reformátor egyházalkotmánya. Igaz, a magyar protestáns szakirodalmunkban meghonosodott egyházalkotmány kifejezés helyett célszerűbb lenne inkább az egyházi rendtartás kifejezést használni, amelyet maga Kálvin is használt („ordonnances ecclesiastiques”). Maga az egyházi rendtartás, amelyet Kálvin első ízben 1537-ben vezetett be – és ami miatt el is üzték aztán –, 1541-es visszatérését követően pedig a városi tanács is elfogadott, egyfajta szerződésként is felfogható

---

⁷³ Ezen elvárások pedig viszonyítási pontként szolgáltak, illetve szolgálhattak az adott kor „politikacsinálói” számára. Ebben az értelemben Luther nekik szóló útmutatásait az alkotmányeszmé (nem alkotmány!) csíráiként is felfoghatjuk. Legalábbis, akkor és amennyiben, ha az alkotmányra ez esetben rendkívül tág értelemben gondolunk, mint olyas valamire, ami a hatalmat korlátok közé szorítja, és – egyfajta viszonyítási pontként – megpróbálja meghatározni az uralom rendjét, meghatározva a hatalom gyakorlásának törvényes kereteit (Harold D. Lasswell).

Kálvin (illetve a városi tanács) és a város között. A rendtartást ugyanis 1542 elején a genfi polgárok gyülekezeteiben tartott szavazással is jóváhagyták! Ekként válhatott az az Istennek az emberrel kötött szövetségéből („szerződéséből”) „embernek állammal” kötött szerződésévé – a 19. század második felének neves magyar kutatója Kerkapoly Károly vegyesen használta a rendtartás, rendszabály és a constitutio kifejezéseket. A Kálvinnál még csak csíráiban meglévő alkotmányeszmét – az ellenállás jól kidolgozott alkotmányos rendszerével – az úgynevezett monarchomachusok vitték tovább – közülük többeket is meg lehet említeni: Francois Hotman-t, vagy, ahogy saját kortársai ismerték, Hottomanus-t, George Buchanan-t, vagy éppen Johannes Althusius-t.

A monarchomachusok közé tartozó Francois Hotman az ellenállás „ösidőktől” meglévő jogát („alkotmányjogi” létét) azzal próbálta meg teoretikusan alátámasztani, hogy kimutatta: a franciák ősi királyai nem öröklés, hanem a nép általi választás útján lettek királyok, az e választás útján létrejövő monarchiában pedig a „szent tanács” (előkelők közössége) közreműködésével vegyes kormányforma alakult. A hatalom e testület és a király között oszlott meg. Az államügyeket alapvetően a szent testület („parlament”) gyakorolta, amelynek jogában állt akár a királyt is leváltania! „A királyt eltávolító legfőbb hatalom a néphatalom” – vallotta Hotman. Miként arra Pap Gábor magyar alkotmányjogász felhívja a figyelmet: a Hotman (Hottomanus) által oly előszeretettel hivatkozott Francogallia érvanyaga még sokáig a politikai irodalom része maradt, kitűnő fegyvert adva a központi hatalom abszolút volta és az egyeduralom ellenében. Jean Bodin épp ezen érveket kritizálva érvelt a fejedelmi szuverenitást megfogalmazó tanítása mellett.

Bár Kálvin és Hottomannus elképzelései még mindig távol állnak az alkotmány eszméjétől – ezzel kapcsolatban az első nagyobb lépést Althusius teszi meg –, mégis, az általuk megfogalmazottak, hatalmat korlátozó tanításuk jó táptalaja volt a később megerősödő alkotmányeszmének. Arról nem is beszélve, hogy a genfi példa a későbbi korok felvilágosult gondolkodói számára is tájékozódási pontul szolgált. Takács Imre magyar alkotmányjogász szerint a genfi polgárság 1541-es szavazásával elfogadott „kálvini alkotmány” példaként állt Rousseau számára is. Oly annyira, hogy a referendum útján történő alkotmányozás gondolatát a felvilágosodás filozófusa tulajdonképpen a genfi példából merítette.⁷⁴

Felhasznált irodalom

BENERT, R. Richard: Lutheran Resistance Theory and Imperial Constitution. Lutheran Quarterly. 1988/2. 187-207. oldalak.

CARGILL, Thompson: Luther and the Right of Resistance to the Emperor. Blackwell. London. 1975.

KUN, Béla: Kálvin egyházalkotmánya. Hegedűs és Sándor. Debrecen. 1906.

PAP, Gábor: Vázlat az alkotmányeszmé szellemtörténeti fejlődéséről. Kézirat.

---

⁷⁴ Igaz, hangsúlyoznunk kell – miként azt már korábban is jeleztem –, hogy a népszavazással elfogadott genfi egyházalkotmány az egyház legfontosabb elveinek és szabályainak gyűjteményeként az alapelvi szintű szabályozás egyik korai előképének tekinthető csupán. Az alkotmányeszmé „csírájának”. Az alapelvi szintű szabályozás és a szavazás útján történő nép általi elfogadtatása azonban mindenféleképpen előremutató az alkotmány gondolata szempontjából.

IV. Gazdaság, hivatásetika, pénz és kamat – Luther és Kálvin vonatkozó nézetei

Luther és Kálvin politikai nézetei után előadássorozatunk folytatásaként a két reformátor gazdasággal kapcsolatos tanítását vesszem szemügyre. Előtte azonban érdemes néhány szót szólni a tulajdonról.

Tulajdon – bibliai felfogás⁷⁵

A protestáns megközelítéshez híven érdemes elemzésünkkor a Szentíráshoz visszanyúlni. A bibliai (ószövetségi) nahalah szó egyszerre jelent tulajdont és vagyont, birtokot. Az újszövetségi görögben használatos szó (ktéma) sem tesz különbséget „modern értelemben” tulajdon és birtok, vagyon között.

Igen jelentős jogintézmény volt a nagy örömnép év, a 7x7 esztendőt követő 50. év, amikor minden birtokot eredeti tulajdonosának kellett visszaadni. Mindennek az Úr a tulajdonosa! (Isten „az ég és a föld” tulajdonosa, aki azonban részt ad népének/az embereknek tulajdonából. 1 Mózes 1,28, 1 Mózes 2,15, 1 Mózes 17,8 és 5 Mózes 10,14 igehelyek mid ezt mutatják.) Azaz, az ember feltételes használati joggal kapta mindazt, amije van, és annak jó sáfára kell, hogy legyen.

Az Újszövetség figyelmeztet, hogy senki ne kösse/kötözze magát a tulajdonhoz (Lásd: Máté 6,19-ben: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsda megemészti, és ahol a tolvajok betörnek, és ellopják”). Lényeges azonban, hogy nem a tulajdon önmagában a fontos („romlott”), hanem a hozzá való viszony! Pál apostol a kapzsiságot bálványimádásnak minősítette (Kol 3,5). (Az őskeresztyén gyülekezetekben Jézus szavára kialakult a javak közössége; ez utóbbi a kolostori életközösségben is megjelent a későbbi századokban. Nagyon fontos – kezdetektől fogva! – a keresztyének egymás és mások iránti szolidaritásvállalása. Ennek fő formája volt a szegények gondozása.)

Luther elvetette a reformáció „radikális szárnyának” tulajdonellenességét. Ő a tulajdont a felebarát iránti kötelezettséggel kapcsolta össze: most már a tulajdonod többé nem a tiéd, hanem a felebarátodé. (Ha jól belegondolunk, azért ez sem volt kevésbé radikális követelmény, mint a tulajdonról és a tulajdonlásról való teljes lemondás). Azaz, a vagyonnal a keresztyén embernek szolgálnia kell. Zwingli Zürichben saját kortársait ekként figyelmeztette: „Nem szabad úgy tekintened ideig való javaidra, mint saját tulajdonra, te csak gondnoka lehetsz azoknak.” Kálvin Genfben pedig állandóan intette a gazdagokat a szegények iránti karitatív cselekvés kötelezettségére.⁷⁶

Luther és a hivatásetika. Luther általános gazdaságfelfogása

---

⁷⁵ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Békefy Lajos gazdasággal kapcsolatos fejezetét. In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Szociáletikai kézikönyv mindenkinek. Budapest. 2015.

⁷⁶ A fentiekkel – illetve a később említett „hitelezési feltételekkel” – kapcsolatban lásd továbbá – a fentebb idézett „Békefy-Birkás kötet” mellett – a KDNP Protestáns Műhely Tanulmányi Füzetek III. és IV. számát (elsősorban is Christoph Stückelberger és Békefy Lajos írásait).

Luthernál a munka hivatásként jelenik meg. Jól mutatja mindezt Weber elemzése „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című munkájában. Weber szerint a lutheri bibliafordítás használta először a „Beruf” szót a mai értelemben, hivatásként, majd hamarosan felvette azt az összes protestáns nemzet „világi nyelvébe”.⁷⁷

A szüntelen munkálkodó ember Istent dicsőíti. Ha az elhívás csak Isten országára, a gyülekezetre, a misszióra stb. irányul, akkor az életet felosztjuk egy világi és egy lelki-szellemi tartományra. Jézus Krisztus azonban mindenképp felett úr: Ő igényt tart az élet minden területére.⁷⁸

A „közönséges” foglalkozások is isteni megbízásból fakadnak, amelyre/amelyekre Isten tesz alkalmassá bennünket.⁷⁹ Mit jelentett hát az új felfogásban mindez? Elsősorban azt, hogy Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. „A reformáció nem azzal hozott újat, hogy a munka rangját visszaadta, hanem abban, hogy a világi hivatást az egyházi hivatás szintjére emelte. Az egyetemes papság elve szerint minden keresztyén elhívott, vocatus, és ez nemcsak mennyei elhívására, hanem földi munkájára is vonatkozik.” – olvashatjuk Szűcs Ferencnél.⁸⁰

Fontos azonban megjegyezni, hogy felfogása némiképp „konzervatív”. „Konzervatív” egyrészt abban az értelemben, hogy az egyént a kapott hivatásához „köti”. (Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelyben elhívott.) Ez a fajta látásmód nem igazán ad teret a társadalmi mobilitásnak. De „konzervatív” a felfogása abban az értelemben is, hogy alapvetően a földművelést tartja „igazi” hivatásnak.⁸¹ A kereskedelmet ezzel ellentétben kevésbé tartja jónak – ezt elsősorban az e területhez kötődő visszaélések miatt tanítja –, bár annak „létfogósultságát”, a tisztességes nyereséggel számoló kereskedelem fontosságát természetesen elfogadhatónak tartja. „A vásárlás és az eladás” – azaz a kereskedelem – szükségszerű – mondja Luther.⁸²

A kereskedelemmel kapcsolatban érdemes megemlíteni az árképzéssel kapcsolatos kritikáját. Luther elítéli az árképzés korabeli gyakorlatát, amely véleménye szerint nem más, mint

---

⁷⁷ Ehhez – ennek megértéséhez – érdemes némi nyelvi elemzést is segítségül hívni. A német „Beruf” (munka) kifejezés magában hordozza a „rufen”-t, illetve a „Berufung”-ot (elhivatottság, elhívás) is. Azaz, a munkáját végző ember Istentől kapott elhívását, a tőle kapott hivatását tölti be; így válik a munka hivatássá és válik Istent dicsőítő és őt szolgáló cselekvéssé, „szent” magatartássá, etikai, vallásos és erkölcsi dimenziót adva neki. WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat. Budapest. 1982. 87-100. oldalak.

⁷⁸ A munkának és az imádságnak természetesen megvolt a szerepe a korábbi római katolikus tradícióban is, a reformációval azonban új szint és komolyabb vallási-etikai dimenziót kapott a hivatás. (A kereszténységben sokáig csak a papi, szerzetesi lelki-szellemi elhívást tekintették elhívásnak. Ebből fakadt az a torz látásmód, amely a „világi” területet kevésbé tartotta értékesnek. A német reformátor ezt másként látta: számára az elhívás nem a világból való kihívást jelentette, hanem azt a megbízatást, hogy másoknak, és ezáltal Istennek szolgáljunk.)

⁷⁹ KUBERSKI, Jürgen: Mi az elhívásom? In: Ethos, 22. évfolyam, 85. sz., 38-40. oldalak

⁸⁰ SZŰCS, Ferenc: Teológiai etika. A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 167. oldal. Luther szembehelyezkedett azzal a korabeli felfogással, miszerint csak a papi (egyházi) munka „szent”. Sőt például a szerzetesi életformát kimondottan elvetette. Nem a világtól elzártan kell élni, hanem a világban, a kapott hivatást gyakorolva – hangoztatta Luther.

⁸¹ Óvatosan kell azonban fogalmazni. Még a vonatkozó – általam is hivatkozott – szakirodalom is nem egy esetben egymásnak ellentmondó állításokat tesz például a kereskedelem Luther általi elfogadottságával, vagy éppen a reformátor árképzéssel kapcsolatos felfogásával kapcsolatban. Én magam Luther vonatkozó leghíresebb, ill. legismertebb munkáját (A kalmárkodásról és az uzoráról) igyekeztem alapul venni az állításaim megfogalmazásakor, figyelve az esetleges irodalmi eltérésekre is.

⁸² Egyedül a luxuscikkek kereskedelmét tartja elfogadhatatlannak, azaz, az olyan cikkekkel való kereskedést, amelyek a „fényűzést” szolgálják (selyem, arany, fűszer stb.). Ez utóbbit azonban nem csak erkölcsi okok miatt ítéli el, de gazdasági okok miatt is (nemesfém kiáramlásának veszélye, elszegényedés kockázata).

a drágulás/drágítás mesterséges előidézése. Luther az indokolt költségeket, ill. a kereskedő megélhetési költségeinek az érvényesítését tartja elfogadhatónak, és nem a „haszonmaximalizálást”, azaz, a haszonszerzés elve helyett a felebarát szeretetét tartja szem előtt.⁸³ Természetesen a kereskedelemmel kapcsolatban az egyéb visszaélések számos példáját említi meg és ítéli el a német reformátor.⁸⁴

Luther a földművelést „eredetibb” és jobb hivatásnak tekinti. „Luther – a teremtéstörténet utáni korszakra irányítva figyelmét – elsősorban a gazdálkodó (földműves és állattenyésztő) életet tartotta kívánatosnak, és úgy vélte, hogy Isten áldása az, ami gazdagságot ad az ember számára.”⁸⁵

Kálvin és a hivatásetika. Kálvin általános gazdaságfelfogása

Kálvin társadalmi, politikai, gazdasági nézetei – a német reformátoréhoz hasonlóan – mélyen teológiai felismeréseiben gyökereznek. Igaz ez a hivatás gondolatának esetében is. Kálvin osztja Luther fenti nézetet: a világi hivatás nála is felértékelődik. E mellett ráadásul a hivatás további teológiai tartalmat nyer Kálvinnál: a világi hivatásgyakorlás a genfi reformátornál a hit megélésének és megtartásának egyik formája lesz.⁸⁶

Fontos megjegyezni, hogy Kálvin – illetve a kálvinizmus – gazdaságfelfogása eltér Luther „konzervatívként” jellemzett gazdaságfelfogásától. Kálvin az ipart és a kereskedelmet is helyeselte, a hivatás rendes formáinak tekintette azokat, amelyben megmaradva, „hivatásunkat” betöltve Istennek engedelmeskedünk, ha sorsunkkal megelégedve csak tisztességes törvényes haszonra törekszünk, „ha nem kívánunk igaztalan úton meggazdagodni, s ha nem igyekszünk felebarátunkat vagyonából kiforgatni azért, hogy a miénket növeljük” (Kálvin János). Mivel nincsen olyan „hitvány” feladat, amely ne lehetne értékes Isten szemében, a kereskedelmi tevékenység is elfogadott Kálvin számára – Luther az e területen megmutatkozó visszaélések miatt tartotta többre és kívánatosabbnak a földművelést.

Szólni kell a reformátorok kamattal, uzsorával, banki tevékenységgel kapcsolatos nézeteikről is.

Luther és a kamat kérdése

---

⁸³ ZSUGYEL, János: Luther Márton közgazdasági nézetei. 2-3. oldalak. Forrás:

<http://real.mtak.hu/4937/1/1129723.pdf>

⁸⁴ A fentiekkel kapcsolatban fontos azonban megemlíteni, hogy míg például az általam is hivatkozott Orosz-féle tanulmány Lutherrel összefüggésben az „állami” árszabályozásról beszél, addig mások – pl. Zsugyel János – épp az ellenkezőjét olvassák ki a reformátor szavaiból, azaz, a „piac” önszabályozó mechanizmusa mellett érvel a reformátorra hivatkozva. (Véleményem szerint Luthernál ez a kérdés – legalábbis az általam hivatkozott 1524-es tanulmányában – nem kerül elő hangsúlyosan, annál inkább viszont a kereskedői lelkület, a különböző „trükközések”, kereskedő „praktikák” ismertetése, vagy éppen a felebarát iránti szeretet kérdése. Az a néhány oldal azonban, amelyekben Luther az árszabályozásról ír, inkább Zsugyel János észrevételeit látszik alátámasztani; a „központi” árszabályozás a német reformátor szerint az áruk sokfélesége, a származás távolsága stb. miatt a gyakorlatban nem kivitelezhető, helyette a kereskedő lelkiismeretére, önmérsékletére apellál).

⁸⁵ SEGESVÁRY, Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda. Debrecen. 1936. 145-146. oldalak. Luther szerint ezt mutatja a zsidóság története is. A német reformátor véleménye szerint Isten azért „nem engedte” a választott népnek a nyugatra irányuló tengeri kereskedelmet, hogy ezáltal is „megóvjá” őket a „kalmárkodás” nyereszkeskedő szellemétől és az azzal járó veszélyektől.

⁸⁶ FAZAKAS, Sándor: Kálvin szociáletikájának időszerűsége. In: Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról. Kálvin Kiadó, Budapest. 2009.

Luther az uzsorakamatot teljes egészében elvetette.⁸⁷ Ezzel kapcsolatban Luther talán leghíresebb mondata – amelyet a hírhedt/híres Fuggerekkel kapcsolatban mondott – így hangzik: „Valóban, ezzel kapcsolatban a Fuggereknek és a velük hasonszórú társaságoknak is zabolát kellene tenni a szájukra. Hogyan is lehetne isteni és jogos dolog, hogy egy ember élete alatt annyi fejedelmi kincs gyűljön egy rakásra? Nem értek a számításhoz. De azt fel nem foghatom, hogyan lehet száz forinttal egy esztendő alatt húszat, sőt egy forinttal egy másikat szerezni; és ezt mind nem a földművelésből vagy a baromtenyésztésből, mert a vagyon nem emberi elmés-ségnek, hanem Isten áldásának eredménye. Ezt a világ bölcseire bízom. Én, mint teológus, nem ostorozhatok itt mást, mint a gonosz, botránkoztató külső színt, amelyről Szent Pál mondja: „Őrizkedjetek minden gonosz külső színtől (Pál első levele a Theszalonikaiakhoz 5. rész, 22. vers).”⁸⁸

Luther a kamatszedést elvileg éppúgy, mint a középkori egyház, bűnös uzsorának bélyegzi, és a pénz steril voltát tanítja („nummus nummum non parit”). A mérsékelt kamatot azonban bizonyos esetekben elfogadhatónak tartja, különösen is a felmerülő kár megtérítése esetében. Határozott álláspontja egyértelműen kirajzolódik Johannes Eck teológiai professzorral lezajlott vitájában. Eck a fix 5 %-os kamatot elfogadhatónak tartotta, míg Luther a kamatot egyértelműen lopásnak tekintette. Luther azt tanította – lásd a kalmárkodásról és az uzsoráról szóló írását –, hogy az ember ha pénzt ad „kölcson”, akkor azt ne várja vissza; ha pedig a „kedvezményezett” azt mégis vissza akarja fizetni, akkor elfogadni csak annyit szabad, amennyit a kölcsönbe adó eredetileg adott.

Jakob Fugger, a Fugger-bankárcsalád feje. Luther számos esetben szolt elítélően a Fugger-családról.
(A fúkar szavunk is e német család nevéből ered.)

Forrás: http://matt.ucoz.hu/publ/tortenelmi_erdekesssegek/tortenelmi_szemelyek/a_fuggerek_magyarorszagon/5-1-0-8

Luther fentebb ismertetett – kamattal kapcsolatos – véleménye egyértelműen kirajzolódik – talán még erőteljesebben – a papoknak (prédikátoroknak) írt kamattal kapcsolatos tanulmányából, ill. annak érvanyagából (Intelem a papsághoz az uzsora elleni prédikálásról). Ez utóbbi munkájában bőven és részletesen idézi az ókori „pogány” gondolkodók tanítását is – akik szintén az uzsora ellen voltak. Ha ők, a természetes ész fényénél elvetették a kamatot, hogy

⁸⁷ Fontos megjegyezni, hogy Luther korában – és még inkább azt megelőzően – nem tettek különbséget a kamat és az uzsora között: mivel a kamatot sem tartotta a római egyház elfogadhatónak, így annak mértéke – „sima kamat” vagy éppen uzsora volta – lényegtelen volt az elvi megítélés szempontjából.

⁸⁸ LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. In: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó. Budapest. 148. oldal

ne kellene a keresztényeknek sokkal inkább elvetniük azt a Szentírás alapján? – teszi fel a kérdést Luther.

Kálvin és a kamat kérdése

Kálvin a pénz kamatos „gyümölcsöztetését” is megengedhetőnek tartotta.⁸⁹ A 17. századi kálvinizmus pedig – az ún. puritanizmus – a szakadatlan vagyonszerzést – amelynek gyümölcsét nem lehet felélni, hanem azt újabb, másokat szolgáló vállalkozásokba kell befektetni – pedig Isten és a felebarát szolgálatának tekintette.⁹⁰

A középkori katolikus egyház a pénz steril voltát tanította: a pénz „szaporodása” természetellenes. Kálvin ezzel a felfogással nem értett egyet. Teológiai oldalról a kamatszedés tilalmának bibliai (ószövetségi) hivatkozásait vonja kritika alá. Emberi (lelki) oldalról pedig hangsúlyozza: nem önmagában a kamat az, ami elfogadhatatlan, hanem a kamatszedéssel együtt járó kapzsiság és zsarnokság az, ami a keresztény lelkülettel összeegyeztethetetlen.

Kálvin nézeteinek megfogalmazásakor és értékelésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy e gondolatok Genf városában születnek meg. A „kapitalizálódó” Genf Kálvin politikai nézetei mellett a gazdaságról alkotott felfogását is befolyásolták.⁹¹

Ha a föld, a termelői eszköz, az áru vagy éppen a ház, amelyet az ember bérbé ad nyereséget hozhat, érthetetlen, miért kellene ugyanezt a pénztől elvitatni? Kálvin arra a következtetésre jut, hogy a hitelnek számos formája elfogadható: pl. amikor valaki egy rászoruló számára ad hitelt, kamatmentesen, de akár akkor is, ha valaki egy gyümölcsöző vállalkozáshoz nyújt anyagi eszközöket; ez utóbbi esetben az is természetes, ha a hasznot hozó vállalkozás gyümölcséből részesedni akar a hitelező (akár csak a bérbé adott föld esetében).⁹²

Lényeges ugyanakkor, hogy Kálvin a hitelezést nem engedi „szabadjárá”. A méltányosság és a szeretet törvényét szem előtt tartva a hitelezéssel kapcsolatban különböző szabályokat állított fel a reformátor. Ezek közül a legfontosabbak: nem szabad kamatot szedni a súlyos anyagi helyzetben lévőkötől, a hitelezők a privát hasznuk mellett legyenek figyelemmel a köz javára is, tilos átlépni azt a mértéket, amelyet az adott ország törvényei megengednek (ez utóbbi általában 4-6 százalék között mozgott a korabeli Európában). A legfőbb törvény mindenben azonban a szeretet.⁹³

---

⁸⁹ A tanulmányt, amelyből mindez kiderül, Lutherhoz hasonlóan szintén kérésre írta: azt egy Claude de Sachinus nevű reformáció iránt elkötelezett bankár levelére írta válaszul, amelyet később nyilvánosságra hoztak.

⁹⁰ WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat. Budapest. 1982. 230-290. oldalak

⁹¹ Kálvin saját korának és városának gazdasági életére tekintettel elemzi a hitel mibenlétét és annak funkcióját. Ennek eredményeként tartja elfogadhatónak az ún. „produktív hitelt” – azaz az olyan hitelt, amelyet nyereséget termelő vállalkozásra vesznek fel –, míg a fogyasztói „hitel” esetében Luther felfogását vallja: azért kamat nem számítható fel.

⁹² OROSZ, István: Kamat és uzsora a 15-16. századi Európában. In: JEAN CALVIN 500. Partium Kiadó. Nagyvárad. 2010. 97-98. oldalak

⁹³ Ezzel kapcsolatban szintén lásd a már korábban is hivatkozott Protestáns Műhely füzeteket, elsősorban Stükelberger tanulmányát (In: SZÁSZFALVI, László: KDNP PM Tanulmányi Füzetek II. Budapest, KDNP PM, 2009.)

A lényeg, hogy Kálvin a korabeli viszonyokat reálisan felmérve, a korábbi bibliaértelmezést és az ókori nézeteket „felülírva” erős ösztönzést adott a gazdaság fejlődésének a kamattal kapcsolatos újszerű nézeteivel, még inkább azonban – Lutherhoz hasonlóan – a hivatásetikai hangsúlyozásával.⁹⁴

Felhasznált irodalom

BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Szociáletikai kézikönyv mindenkinek. Budapest. 2015.

FAZEKAS, Sándor: Kálvin szociáletikájának időszerűsége. In: Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról. Kálvin Kiadó, Budapest. 2009.

KUBERSKI, Jürgen: Mi az elhívásom? In: Ethos, 22. évfolyam. 85. sz. 38-40. oldalak

LÉVAI, Attila: Honi egyháztörténet 1520-1920. Selye János Egyetem. Komárom. 2015.

LUTHER, Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. In: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó. Budapest.

OROSZ, István: Kamat és uzsora a 15-16. századi Európában. In: JEAN CALVIN 500. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2010.

SEGESVÁRY, Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. Városi Nyomda. Debrecen. 1936. 145-146. oldalak.

SZÁSZFALVI, László: KDNP PM Tanulmányi Füzetek II. Budapest. KDNP PM. 2009.

SZÁSZAFALVI, László: KDNP PM Tanulmányi Füzetek III. Budapest. KDNP PM. 2010.

SZŰCS, Ferenc: Teológiai etika. A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 167. oldal.

WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat. Budapest. 1982. 87-100. és 230-290. oldalak

ZSUGYEL, János: Luther Márton közgazdasági nézetei. Forrás: <http://real.mtak.hu/4937/1/1129723.pdf>

---

⁹⁴ Számos területtel lehetne még foglalkozni a két reformátor gazdasági nézeteivel összefüggésben (pl. az árszabályozás kérdése, a korrupció megítélése, jogállamiság, szociális intézkedések, közjó stb.). Ezen témákkal itt és most terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozhattam. Ezekkel kapcsolatban figyelmükbe ajánlom a már korábban is hivatkozott írásokat, elemzéseket: Orosz István, Zsugyel János, Békefy Lajos, Christoph Stückelberger, Max Weber és mások – köztük Csepregi Zoltán – munkáit.

V. Mediatizált világ. Média és politika. Média és ifjúság

A téma kifejtése előtt – amely téma a mai napunk szinte teljes egészét átfogja – szólnunk kell az információs társadalomról.

Az információs társadalom

Minden kornak meg volt az a mozzanata, „központi elve”, ami az adott korszakot és társadalmat strukturálta (így például a feudalizmus idején ilyen „elv” volt a föld, hisz ez volt az, ami az alapvető viszonyokat, közte a társadalmi hierarchiát is meghatározta; az ipari forradalom idején a tőke, a termelőeszközök és gyárak birtoklása volt a döntő). Az információs társadalomban a „tudás”, az információ a lényeg (ennek társadalomtudományi előzményeként lásd Fritz Machlup munkásságát, „knowledge based society”, továbbá Daniel Bell – aki prognózisában jelezte, hogy a jövő társadalmában a tudás lesz a legfontosabb erőforrás –, és Tadeo Umesao valamint Yoneji Masuda teoretikus írásait (The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. 1975.; The Social Framework of the Information Society. 1979., magyarul „Az információs társadalom”). Mindez a posztindusztriális társadalom egyik legfontosabb jellegzetessége. Ami a gyakorlatot, a jelenkor hétköznapi valóságát illeti: a társadalomtudósok elsősorban a nyugati világ társadalmait jellemzik e fogalommal.

Fontos kérdés, hogy mi tette lehetővé ennek az új világnak a kibontakozását? A korszak kibontakozását a számítógépek és az internet elterjedése tette kézzelfoghatóvá. Az internet megjelenésével az információáramlás felgyorsult. A World Wide Web megjelenése (1993) új lökést ad a folyamatnak. Majd a HTML-nek köszönhetően „láthatóvá” és könnyen kezelhetővé válik a web (képek, grafikák stb.). Mindez az élet legkülönbözőbb területein érezteti hatását, a közigazgatástól (e-közigazgatás) az oktatáson (e-learning) és a gazdaságon (elektronikus üzletkötés, számítógéppel végzett banki ügyletek) át az egészségügyig, a mindennapos kommunikációig.⁹⁵

Az új lehetőségeknek és tendenciáknak óriási hatása van a politikára és a fiatalokra is. A következő pontokban e hatásokkal foglalkozunk.

Mediatizált világ, média és politika

Mediatizált világban élünk. Túl azon, hogy a valós tereket egyre inkább átveszik az „áramlások” – aminek az egyén vagy része, vagy kimarad a társadalmi hálózatosodásból –, a médiumok az egyes alrendszereket is átalakítják. Igaz ez a politika világára is.

A világ történéseiről a médián keresztül értesülünk. A rendszerváltás történéseiről – bár voltak nagyobb tömegrendezvények, sok embert megmozgató események – alapvetően a legtöbb ember a televízió képernyőjéről szerzett információkat.

---

⁹⁵ Mindez a mi életünket alapvetően megváltoztatta (ügyintézés, szervezés), de a gazdaságot is átalakította (transznacionális jelleg erősödése, távmunka, az egyes munkafázisok „terítése” térben és időben – pl. egy multinacionális cég több központtal dolgozik, szerte a világon, gyakorlatilag éjjel-nappal üzemelve).

Így van ez ma is: a politika mediatisztált valóságként jelenik meg a számunkra, azaz, az állampolgárok szemszögéből a modern politika „konstrukciós termék”. Ez utóbbival – a „ke-retrendszerrel” – kapcsolatban a neves olasz médiatudós Gianpietro Mazzoleni alapvetően két modellt vázol. Az egyikben a politikai rendszer – és általában véve a politika világának aktorai –, az állampolgárok és a média egyenrangú szereplők, míg a másikban, az ún. mediatisztikus modelben a média szerepe és befolyása a döntő: a média az, amely egyfajta színpadként szolgál – a saját logikáját és szabályait érvényesítve – a többiek számára. Azaz, a média elvárásokkal van a politika világa felé. Ezen „elvárásokat” – és részben következményeket – Fricz Tamás az alábbi fogalmakkal összegzi: perszonalifikáció, pragmatizáció, egyszerűség és közérthetőség, hajlam a populizmusra, megfelelő hírérték, vitaszellem és megjeleníthetőség.

A legfontosabb következmények azonban – a politikát lelkületében és struktúráiban is meghatározó módon – a perszonalizálódás, valamint a tabloidizáció és az ún. infotainment.

A perszonalizálódás lényege, hogy a politika vezéresedik: az egyes politikai erőket egy-két vezető politikus jeleníti meg. Ez részben következménye csak annak, hogy a médiaszereplés valóban megkövetel bizonyos képességeket, készségeket, amelyeknek nem lehet mindenki birtokában; túl ezen, maga a média is kikényszeríti ezt a helyzetet. Szeretné az egyes politikai konfliktusokat megjeleníteni, kézzel fogható („szemmel látható”) szereplőkben és szereplőkkel megszemélyesíteni.

A másik fontos fogalom a tabloidizáció (bulvárosodás). Ennek lényege: a politika mediatisztálódását a szakírók általában az „infotainment” fogalommal írják le, ill. annak keretében értelmezik. Az angol information (tájékoztatás) és entertainment (szórakoztatás) kifejezésekből „összemixelt” terminus arra utal, hogy a kereskedelmi televízió térhódítása óta a hírműsorok egyre jobban átvették/átveszik a showműsorok formai és tartalmi sajátosságait, aminek eredményeként a hír- és a szórakoztató műsorok közötti határvonal elmosódik.⁹⁶

Fontos kérdés az is, hogy a politika ilyen jellegű változása milyen hatással van/lehet a társadalomra, magukra a médiafogyasztókra. Ezzel kapcsolatban alapvetően két nézet alakult ki a médiaszakértők között. Az egyik az ún. „pesszimista” olvasat, amelynek legfőbb képviselője a német Michael Kunczik szociológus, médiakutató. Az ő felfogása szerint a politika mediatisztálódása (és a vele együtt járó tabloidizáció) a felelős az állampolgárok körében tapasztalható politikai apátiáért, a politikától való elfordulásért. Kunczik egyértelműen a pesszimista olvasat híve, a kialakult helyzetet kemény szavakkal bírálja: „a politika szórakoztatóiparrá degenerálódik. A stílus fontosabb, mint a tartalom. A kampányban fontosabb a személyiség, mint a politikai gondolatok, különösen akkor, ha a gondolatok túlságosan összetettek, és így nem könnyű tudósítani róluk. Az értelmiség megundorodik a politikától, és hátat fordít a közéletnek, ráhagyja a politikát a professzionális politikusokra. Ez pedig – legalábbis szerintem – veszélybe sodorhatja a demokráciát.”

A másik olvasat – az ún. optimista olvasat, amely Pippa Norris amerikai kutatóhoz kapcsolható – lényegében pozitív előjellel beszél a politika jellegének – általunk érzékelt világának – ránk gyakorolt hatásáról. Ennek lényege: bár igaz, ill. lehetséges, hogy a politika megjelenése bulvárosodik, hogy sok esetben a „botránypolitizálásról” szólnak a hírek, de még így is „pozitív” az összkep. Az emberek tájékozottabbak, jobban érdeklődnek a politika történései iránt:

---

⁹⁶ Mindez a bulvárosodás folyamatát hozza magával: ennek lehettünk tanúi Magyarországon is az elmúlt 15-20 évben.

összességében nagyobb politikai tudással rendelkeznek. Bajomi-Lázár szavaival: „E megközelítés szerint a televíziós hírszolgáltatás előtérbe kerülése nem hátráltatja, hanem előmozdítja az állampolgárok politikai részvételét, mert így a politika már nem a tájékozott újságolvasók kiváltsága, hanem eljut azokhoz is, akik ugyan általában nem forgatják az újságokat, de tévét azért néznek. Mi több, a politika mediatizálódása egyúttal azt is jelenti, hogy a politikusok fogékonyabbá válnak a választók számára fontos kérdésekre.” Ez utóbbi felfogás a manipulációtól sem fél: a média manipulatív szándékai ellen az embereket maga a valóság – személyes tapasztalataik és emberi kapcsolataik – védik.

Mindezek etikai összefüggéseiről, média és etika kapcsolatának sajátosságairól, a bibliai nézőpontból megfogalmazott médiaetikáról kollégám, Békefy professzor fog szólni a következő alkalmon. Én itt és most a fiatalokra, ill. a fentebbi jelenségeket ismerve az egyház megnyilatkozási lehetőségeire fókuszálok.

Témák, megnyilatkozási lehetőségek, sajátosságok az egyházzal kapcsolódóan; elméleti kérdések – gyakorlati válaszok

A politika mellett a média fiatalokra gyakorolt hatásairól is szólnunk kell. Előtte azonban média és egyház viszonyáról szólok, a gyülekezetépítés vonatkozásában.

Rövid elemzésemben a mediatizált világ sajátosságairól írok: az új helyzetnek és a kommunikáció jellegének változásairól, illetve ezeknek az egyházakra gyakorolt hatásáról, az egyház megnyilatkozási lehetőségeiről.

Gyakran lehet azt hallani, olvasni kommunikációs szakértőktől, hogy mediatizált világban élünk. Ezzel kapcsolatban leggyakrabban a politika világát szokták példaként felhozni, mondván, hogy a politika világát alapvetően határozza meg a mediatizáció.⁹⁷ Ezzel összefüggésben a legtriviálisabb példaként a rendszerváltás folyamatát hozzák fel a szerzők, jelezve, hogy annak folyamatában az emberek döntő része nem vett részt, arról a televízió keresztül értesültek.⁹⁸ Azt hiszem azonban, hogy mindez – azaz, a mediatizálódás folyamata, amelynek tartalmi lényegéről, illetve következményeiről Török Gábor tanulmányait⁹⁹ ajánlom a hallgatók figyelmébe – nem csak a politika világára igaz, de az egyház/egyházak és a vallások világára is.

Mielőtt az egyháznak a mai sajátos viszonyok közötti megnyilatkozási lehetőségeit veszem sorra, röviden a mediatizációnak – amit itt és most terjedelmi okok miatt, illetve az előadás eredeti témája miatt nem elemzek, és helyette a már fentebb említett Török-féle tanulmány elolvasását ajánlom – a politikára, illetve a politikai megnyilatkozásokra gyakorolt hatását ismertetem, pontokba szedve. Mindez a későbbiek szempontjából sem haszontalan, hisz ezek a gyakorlati mechanizmusok – amelyeket Gianpietro Mazzoleni a politikai kommunikáció

---

⁹⁷ A számos hazai tekintély közül Bajomi-Lázár Pétert, míg a nemzetközi szerzők közül Pippa Norris és Gianpietro Mazzoleni munkásságát emelem ki ezzel összefüggésben. Bajomi-Lázár Péter a mediatizált politika gyakorlati következményeit, Pippa Norris e sajátos folyamat pozitív összetevőit és hatását, míg az olasz szerző a mediatizációval kapcsolatos elméleti kérdéseket járja körül és vizsgálja alaposan.

⁹⁸ Talán ezért sem volt mindegy, hogy az egyetlen – később kettő – csatorna kinek a felügyelete alatt áll. Nem véletlen, hogy később éppen ezzel összefüggésben alakultak ki a legnagyobb politikai viták, ami akkor és ott a médiaháborúba nevezett harcokba torkollottak, vezetőváltásokat és koalíciós feszültségeket eredményezve.

⁹⁹ TÖRÖK, Gábor: Média és politika. In: TÖRÖK, Gábor – GALLAI, Sándor: Politika és Politikatudomány. Aula Kiadó, Budapest 2005. 525-533. oldalak.

mediatikus modelljében¹⁰⁰ a média színpadaként, illetve a média törvényszerűségeinek az erős korlátjaiként említi – az egyházak megnyilatkozási lehetőségeire is nagy hatással vannak, lehetnek, már amennyiben szeretné, ha a kommunikációja megalapozott, körültekintő és hatékony legyen.

Elvárások, amelyeket a média a politika világával szemben megfogalmaz

Az itt említettek nem csak a politika világára igazak! A hírértéket befolyásoló tényezők mellett¹⁰¹ épp a Fricz Tamás által említett alábbi elvárások azok, amelyek a leginkább befolyásolják adott esemény hírré válásának a lehetőségét. Fricz Tamás hét pontban foglalja össze azokat a mozzanatokat, amelyeket a média elvárásaként fogalmaz meg a politika, illetve a pártok felé:

1. Perszonifikáció, azaz a megszemélyesítés. Ma egy párt karizmatikus vezető nélkül elvesz!¹⁰²
2. Pragmatizáció. Az emberek a mindennapi életüket érintő kérdések megoldásában várnak válaszokat a politikusoktól.
3. Egyszerűség, közérthetőség: az egyszerű, érthető és világos beszéd elkerülhetetlen!
4. Hajlam a populizmusra. A média jól ért ahhoz, hogy hogyan kell a közhangulatot és a közvélekedést magáévá tennie. A politikusok olykor túl könnyen igazodnak ehhez: láthatjuk, hogy a pártok sok esetben valóban belesétálnak ebbe a csapdába. Az egyházak jól teszik, ha távol tartják magukat ettől.¹⁰³
5. Hírérték. Eredeti, új ötletek fontossága!
6. Vitaszellem. A politika világában elengedhetetlenek bizonyos készségek, képességek. Fontos a szakmai és intellektuális felkészültség is.
7. Megjeleníthetőség. Akkor, amikor manapság szinte minden a vizualitás körül forog, fontos a megjeleníthetőség. A látványos, figyelemfelkeltő akciók nélkülözhetetlenek az üzenet célba juttatásához. Különösen is igaz ez a kampányidőszakra.

Megnyilatkozási lehetőségek, sajátosságok az egyház esetében. Néhány konkrét lehetőség

A fentieket és a hazai sajátosságokat, illetve – evangélikusként – elsősorban a Magyarországi Evangélikus Egyház sajátosságait és stratégiai célkitűzéseit szem előtt tartva a következő megnyilatkozási sajátosságokat emelem ki előadásom második felében:¹⁰⁴

1. Úgy vélem – részben az első ponttal összefüggésben –, hogy jó lenne az egyház vezető tisztségviselői mellett megtalálni azokat a szereplőket, akik ismertségüknél fogva alkalmasak egy-egy üzenet, téma jobb és hatékonyabb megjelenítésére. Erre természetesen eddig is

---

¹⁰⁰ MAZZOLENI, Gianpietro: A politikai kommunikáció. Osiris Kiadó. Budapest, 2002. 23. oldal.

¹⁰¹ Michael Kunczik szociológus által említett tényezők: az eset normalitása, kontextuális lehetőségek, a jogsértés foka, a hír megdöbbentő ereje, az esemény helyszíne a kulturális távolság függvényében, földrajzi távolság stb.

¹⁰² Ez alapvetően a perszonalizálódás és a tabloidizáció folyamatával áll összefüggésben.

¹⁰³ Az infotainment bizonyos fokig lehet akár az egyházakról szóló híradások sajátja is (lásd a gördeszkás plébánost, vagy éppen az evangélikus Czöndör István balatoni strand-misszióját), mindazonáltal ezzel csínján kell bánni.

¹⁰⁴ A fentebbi példákat az óra keretében számos református és római katolikus példával egészítettük ki – előre megadott házi feladat alapján.

voltak példák (Lengyel Anna, Levente Péter, Novotny Zoltán és mások), de jó lenne, ha még több, a saját területükön és hivatásukban „karriert befutott” közismert személyiségek vállalnák hitüket, evangélikus/református identitásukat, és szólalnának meg krisztusi elkötelezettségük-ről – akár sportolók, ismert zenészek is.¹⁰⁵

2. A második ponthoz kapcsolódóan fontosnak tartom, hogy az egyház jobban megragadjon olyan témákat, amelyek amúgy is az „asztalon hevernek”, és amelyek a „világ” napi-rendjén is jelen vannak: önkéntesség, az egyházakhoz kapcsolódó civil szervezetek tevékenységének szélesebb körben történő megismertetése stb. Jó kezdeményezésnek tűnt számomra a reformátusok hiteleseket megsegítő intézkedése is, amely viszonylag széles körben „népszerűsítette” a református testvéreinket. Hasonló téma lehet mindkét egyházban a teremtett világ megóvása.

3. A hármas pontban írtakat rendkívül fontosnak tartom, a megjeleníthetőséggel együtt. Fontos, hogy azok a műsorok, amelyek a közszolgálati csatornákon megjelennek, ne csak színvonalasak, de „élvezhetőek” is legyenek. Olykor-olykor talán több érzelmi elem is lehetne ezekben a tudósításokban.

4. Az ötödik ponthoz kapcsolódóan érdemes lenne új, első hallásra talán különösnek ható ötleteket is felkarolni: „keresztény tehetségkutató verseny”, vagy éppen keresztény szellemiségű filmsorozat. De ide tartozhat talán a most készülő Luther-rajzfilm is.

5. A hazai (magyarországi) viszonyokat ismerve célszerű lenne gyakrabban a többi egyházzal közösen megszólalni, ill. közösen szerepelni.¹⁰⁶

6. Az internet nyújtotta lehetőségeket is jobban kihasználhatnánk. Ez a fiatalok elérése és megnyerése szempontjából lényeges! Érdemes lenne keresztény szellemiségű filmeket feltenni a gyülekezeteink honlapjára, vagy minden nagyobb városban/egyetemen nem csak a gyülekezeti tagok előtt nyitva álló filmklubokat szervezni.

7. Bátran „kampányolhatnánk” az evangélikusokat – a felmérések szerint – jobban jellemző családközpontúsággal. Bár a téma megjelenítése a média szempontjából nem könnyű, de egy keresztény szellemiségű film, esetleg filmsorozat esetében ez is jól megragadható lenne.

8. Végezetül a legfontosabbként: a média a misszióknak is kiváló eszköze. A tanítások, apróbb történetek, filmek megjelenítésére akár a közösségi oldalak is felhasználhatóak. Egy-egy felhívás, akció, gyülekezetek, vagy éppen evangélikus és/vagy református iskolák közötti verseny keretében a fiatalok erre jól mozgósíthatóak.¹⁰⁷

Alkalom lezárása

Az egyház élete nem a médiában zajlik. Gyülekezetek, személyes emberi kapcsolatok kereteiben él az egyház. Mindazonáltal – ismerve a média befolyásoló erejét, és a modern világ kommunikációs sajátosságait – fontos, hogy az egyház élni tudjon a média által nyújtott lehe-

---

¹⁰⁵ A magyarországi Reformáció Emlékbizottság „nagykövetei” (Gundel Takács Gábor és Bényi Ildikó) és a „reformáció arcai” (nagykövetei) is jó példák lehetnek.

¹⁰⁶ Ennek szép példája volt 2017 márciusában a győri „Krisztussal a Rába partján” (Egység keresés) püspöki találkozó, amelynek egyik köszöntője én magam lehettem, míg az alkalom moderátora Dr. Békefy Lajos kollégám volt.

¹⁰⁷ Miért ne lenne lehetséges valamelyik központi bibliai témát/történetet fiatalok által, a saját nyelvezetükben megjelenítve azt „feldolgoztatni”? A mai fiatalok a különböző programok segítségével ötletesebbnél ötletesebb filmeket tudnak készíteni a különböző közösségi portálokra.

tóségekkel – túl a fent említett sajátosságok figyelembevételével is –, hiszen az egyház a nyilvánosság előtt éli a mindennapjait, nem utolsósorban a hit közösségi jellegének is köszönhetően. Ehhez pedig ismernünk kell a média sajátosságait, „elvárásait” is.

Média – fiatalok – veszélyek – etika (kitekintés)

A fiatalok és a média. A média jelentette veszélyek. Megoldási javaslatok.

A média erőteljesen hat a fiatalokra is. 2012 áprilisában jelent meg a 2011. szeptember 26-28. között megrendezett VI. Nemzetközi Médiakonferencia előadásainak anyaga, benne a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat által megbízott kutatócsoport (dr. Kósa Éva pszichológus, dr. László Miklós és dr. Antalóczy Tímea szociológus) által készített kutatással. E kutatás a 13-17 éves gyerekek médiahasználati szokásait vizsgálja, 2000 fős minta alapján (a vizsgálatot kvalitatív kutatások egészítették ki). E kutatás legfontosabb magyarországi eredményei:

1. a 13 és 17 év közötti fiatalok 91%-a az otthonában is hozzáfér az internethez;
2. a gyermekek 93%-ának van mobiltelefonja (43%-uknak okostelefonja);
3. ugyanakkor a fiatalok több mint felének a családjá kevesebb, mint 50 könyvvel rendelkezik;
4. a fiatalok kevesebb időt töltenek a televízió előtt az átlaghoz viszonyítva, a csatornák közül szinte kizárólag a kereskedelmieket választják, azokon pedig sorozatokat és valóságshow-kat néznek;
5. egyre több fiatal használja a világhálót már vásárlásra is;
6. a közösségi oldalakon a vizsgált korosztály 93%-a van jelen, az itteni kapcsolataik száma Európában átlagon felüli;
7. az e-mailezés aránya visszaszorulóban van, a fiatalok ugyanis azonnali visszajelzésre vágyanak.

Mindezeket olvasva még megdöbbenőbbek azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy a vizsgált korosztályba tartozók kétharmadánál a szülők nem határoznak meg szabályokat a televízió, az internet vagy a mobiltelefon használatával kapcsolatban. Az internetet a fiatalok 65%-a használja ellenőrizetlenül. Mindez egyértelműen óriási veszélyt jelent a gyermekek szempontjából, ami természetesen óriási kihívást jelent a nevelők (szülők, iskolák, pedagógusok) számára is. Ilyen körülmények között kell tudnia betölteni a hivatását a családnak és az iskolának. De mik a legfőbb veszélyek – az egyes médiumok számos áldása mellett? A legfontosabbak:

1. Általános testi/fizikai és pszichés hatások; olyanok, amelyek a gyermekek szociális érzékenységére és viselkedésére is kihatnak.
2. Megkerülhetetlen az ún. „cybermobbing” is.
3. Szólni kell a pornográfia következtében elszenvedett hatásokról is.

A digitális médiumok hosszú távon (a használatukat túlzásba véve) ártanak a testnek (testtartás, elhízás veszélye), de még inkább az értelemnek. Bizonyos képességek, készségek nem megfelelően fejlődnek, a digitális tartalmak és azok már-már kezelhetetlen mennyisége – különösen az internet esetében – felszínességhez szoktat.

Az internet és az azon keresztüli kommunikáció hatással van a szóbeliségre, a valós kapcsolatok (társas kapcsolatok) minőségének alakulására is.

Az állandó elérhetőség – és a „megkövetelt” azonnali válasz – feszültséget okozhat. A gyerekeknél és fiataloknál a számítógép és az internethasználat korlátlanága eredményeként beszéd- és tanulási zavarok, figyelemvesztés, stressz, depresszió és fokozódó agresszivitás léphetnek fel (Manfred Spitzer neves német agykutató figyelmeztetései).

Legalább ekkora problémát jelent a *cybermobbing*. Bár sok áldozat rejtőzködik és hallgat, a számok döbbenetesek: például Svájcban a 14 és 18 év közöttiek 52%-a válaszolt úgy, hogy érte már őket online módon zaklatás (hasonló arányokat találunk máshol is).¹⁰⁸

A legsúlyosabb probléma pedig talán a médiumokból elérhető pornográfia és az általa okozott károsodás. Természetesen e tartalmak korábban is elérhetőek voltak, a mostaniak tartalma (jellege) és „egy kattintással elérhetőek” azonban új kihívásokat jelentenek.¹⁰⁹

Ezeket a veszélyeket látva két dologról is beszélnünk kell. Egyrészt, meg kell vitatni annak a kérdését, hogy egy ilyen helyzetben milyen lehetőségeink vannak – konkrétan e fenti kérdésekkel összefüggésben –, másrészt érdemes feltennünk magunknak azt a kérdést is, hogy mit jelent, mit jelenthet a protestáns nevelés kicsit elméletibb szinten. Ez utóbbiról e konkrét ügy nélkül is érdemes néhány elvi tételt megfogalmaznunk.

A megoldási javaslatok közül a Balatonalmádiban 2013-ban ülésezett Nemzetközi Médiakonferencia következtetéseit ismertetem, néhány sajátosan keresztény szempont kiegészítésével. A konferencia legfontosabb megállapításai:

- a. Fontosnak tartják a gyermekek és fiatalok médiahasználatára vonatkozó kutatások folytatását. E kutatásoknak a média veszélyein túl ki kell terjednie az adott életkor értelmi fejlettségén alapuló feldolgozás sajátosságaira is.
- b. Szükségesnek tartják, hogy a szülők sokkal nagyobb mértékben vegyenek részt a gyermekek médiahasználatában. Felkérlik az államot és a szolgáltatókat, hogy fordítsanak kiemelt figyelmet az ezt segítő tájékoztatásra és oktatásra.
- c. Kedvező fejleménynek tartják, hogy az iskolai oktatásban megnőtt a médiával foglalkozó ismeretek súlya. Hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy ezek körét tovább kell bővíteni, mert az oktatás jelenleg főként csupán az internetbiztonsággal kapcsolatos tudnivalókra korlátozódik.
- d. Fontosnak tartják, hogy az oktatás keretében a gyermekeket és fiatalokat a kiberbiztonság mellett a közösségi oldalak használatára, illetve a médiahasználat etikai kérdéseire és viselkedéskultúrájára is tanítsák. Javasolják, hogy az erkölcsstan vagy az osztályfőnöki órák kötelező tananyagába ez a kérdéskör is kerüljön bele (azt hiszem, hogy a hit- és erkölcsstan esetében is igaz mindez). Hangsúlyozzák emellett a mentálhigiénés eszközök alkalmazásának fontosságát is.
- e. Szükségesnek tartják, hogy a médiával kapcsolatos ismeretek kellő súllyal jelenjenek meg a pedagógusképzésben és továbbképzésben.
- f. Felhívják a figyelmet arra, hogy a most zajló digitális forradalom különösen sok lehetőséget teremt a hátrányos helyzetű és fogyatékkal élő gyermekek, fiatalok felzárkóztatására.

---

¹⁰⁸ Az elmúlt években több fiatal is az öngyilkosságba menekült ilyen virtuális zaklatások eredményeként. Egy biztos: a mai diákok gyakran a világhálón vívják meg egymással csatáikat.

¹⁰⁹ A legfőbb probléma: az új, most felnövő „pornógeneráció” olyan tartalmakkal szembesül – szinte korlátlan mennyiségben – amelyek bennük a szexualitással kapcsolatban téves elképzeléseket, nyomokat, elvárásokat szülnek. E tartalmak romboló hatással vannak a szexualitásra, a kapcsolatteremtő képességeinkre, a meghittséggel kapcsolatos érzéseinkre, továbbá komoly szenvedélybetegséget/függőséget okozhatnak.

Felhívják az állami és piaci szereplőket arra, hogy találják meg és hatékonyan használják ki ezeket a lehetőségeket, és – egyebek mellett – az internetelés és az eszközellátottság javításával segítsék a leszakadó csoportokat abban, hogy a digitális technológiák elterjedésének nyerteseivé válhassanak.

g. Az elmúlt évek gyakorlati tapasztalatai alapján javasolják a korhatár-besorolások további differenciálását. Emellett hangsúlyozzák, hogy további lépéseket kell tenni a korhatár-besorolás rendszerének minél szélesebb körű megismertetésére annak érdekében, hogy a szülők az eddigiéknél jobban támaszkodhassanak e rendszerre.

h. Fontosnak tartják, hogy a Duna World műsorstruktúrájában hangsúlyosan jelenjenek meg az olyan igényes gyermekműsorok, amelyek segítik a világban szórványként élő magyar családok gyerekei identitásának megőrzését.

i. Fontosnak tartják, hogy az állami intézmények, az iparági szereplők és civil szervezetek a gyermekek és fiatalok védelmében tett lépéseiket összehangolják, így javítva azok hatékonyságát.

j. Üdvözölve azokat a lépéseket, amelyeket a közszolgálati média eddig ennek érdekében tett, felkéri az MTVA-t, nyújtson egyre több támogatást, hogy erősödjék a közmédia kapcsolata a gyermekekkel, fiatalokkal és szüleikkel. Az, hogy a közszolgálati média a gyermekek és a fiatalok körében ismert és kedvelt legyen, a mai közszolgálat előtt álló egyik legfontosabb kihívás.

E javaslatok szinte mindegyike vállalható, ill. aktuális ma is. E javaslatok mellett meg kell, hogy említsünk néhány – elsősorban a lelkiigondozás szempontjait is figyelembe vevő – keresztény szempontot. A legfontosabbak:

- a) a kezdetektől fogva állítson fel egyértelmű és betartható korlátokat (ez sohasem történhet „túl korán” és a nevelés valamennyi területét érinti);
- b) legyen a gyermeke kísérője, a digitális eszközök használatának világában is;
- c) ha lehetséges, gondoskodjon arról, hogy a számítógép/laptop a lakás egy közös helyiségében legyen;
- d) feltétlenül szakítson időt a gyermekére, különösen, a gyerekek kérdésekkel jönnek, és a segítségét kéri.

A fejezet zárásaként – egyfajta kitekintésként – a keresztény (protestáns) nevelés mi-
benlétét, legfontosabb jellemzőit mutatjuk be.

Protestáns nevelés

A keresztyén nevelés elsődleges intézménye a *család*: a gyermekek nevelésével kapcsolatos utasításait Isten elsősorban a szülőkhöz intézi. Az otthoni nevelés nagyrészt a naponkénti személyes kapcsolaton keresztül a szülők személyes példaadása által történik a szeretet, a bátorítás és a fegyelmezés légkörében.

A negyedik parancsolatban a mindkét szülőt megillető tisztelet több mint a feltétlen engedelmesség parancsa: a helyes viszony, mely nem szülői jog, hanem a gyermeki kötelesség. A szülő ezt a jogot kölcsönkapja Istentől.¹¹⁰

Az Ószövetségben a nevelés elsősorban Isten parancsolatainak továbbadását jelenti a következő nemzedék számára: „Maradjanak meg szívedben azok az igék... Ismételd azokat fiaid előtt...” (5 Móz 6,7).¹¹¹

Az Újszövetségben Jézus több esetben kifejezetten mint Tanító, Mester áll előttünk, pl. amikor példázatokkal tanít vagy értelmezi az ószövetségi törvényt a Hegyi beszédben. Pál apostol is ad konkrét „életvezetési” tanácsokat (pl. a kolosséi és az efezusi gyülekezetekhez írt leveleiben). A szülők gyermekeik iránti türelmes viszonyulását tartja kívánatosnak.

Fontosak a különböző szintű oktatási intézmények is a keresztyén nevelés szempontjából. Az újkori intézményesült oktatási rendszer kialakulásában egyértelmű fontos szerepet játszott a reformáció. Luther írásaiban gyakran foglalkozott a nevelés kérdésével.¹¹²

A „népoktatás” kialakítása mellett a Kis káté és a Nagy káté ajánlásai alapján Luther egyértelműen a családra tekint a keresztyén nevelés, a Krisztushitre nevelés alapvető közegeként, ahol a családfőnek kiemelt felelőssége van.¹¹³

Sok múlik a kertész munkáján a magvetés előkészítésében, a palánta gondos ápolásában. Ennek megfelelően nagyon fontos a keresztyén nevelő feladata is a gyermekek „táplálásában”, vezetésében, az ige befogadására való előkészítésükben.

A nevelés fontos módszere a Jézus követésében való példamutatás: a keresztyén nevelés csak ott valósulhat meg, ahol a pedagógus Jézus tanítványa.¹¹⁴

Felhasznált irodalom

BAJOMI-LÁZÁR, Péter: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. In: BAYER, József: Globalizáció, média, politika. Akadémia Kiadó. Budapest. 49-60 oldalak.

BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal (szerk.): Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015.

MAZZOLENI, Gianpietro: A politikai kommunikáció. Osiris Kiadó. Budapest, 2002.

PÁLHEGYI, Ferenc: Van-e keresztyén pedagógia? Sola Scriptura. Budapest. 2000.

---

¹¹⁰ Lásd SZÜCS, Ferenc: Teológiai etika. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 193-194. oldalak, továbbá Birkás-Sztrókay Edit tanulmányának vonatkozó megjegyzéseit (In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal – szerk.: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015. 124-125 oldalak).

¹¹¹ A Példabeszédek bölcsességei között pedig a modern személyközpontú pedagógia összegzéseként is értelmezhető tanácsot találunk: „Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, még ha megöregszik, akkor sem tér el attól” (Péld 22,6).

¹¹² Az 1523-ban a Keresztyén iskolák állítása és fenntartása ügyében címmel írt munkájában hangsúlyozza, hogy a városi önkormányzatok és a világi vezetők feladatának tartja iskolák létrehozását, méghozzá fiúk és lányok számára egyaránt (egyrészt Isten Igéjének megismerése végett, másrészt pedig az állam, a társadalom felvirágzása érdekében).

¹¹³ Vitathatatlan a protestáns tudósok és pedagógusok szerepe a neveléstörténetben, így a 16. századi modern protestáns oktatási rendszer kialakításában. Wittenbergben Melancthon, Sziléziában Trotzenorf, Strassburgban Sturm (PUKÁNSZKY, Béla: Neveléstörténet. nemzeti tankönyvkiadó. Budapest. 1996. 156. oldal). A 17. században a cseh testvérek közösségéből származó Comenius kimondottan modern didaktikai és metodikai alapelveket fogalmazott meg, de megemlíthetjük Apáczai Csere János nevét is.

¹¹⁴ PÁLHEGYI, Ferenc: Van-e keresztyén pedagógia? Sola Scriptura. Budapest. 2000. 19-22. oldal

PUKÁNSZKY, Béla: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1996.

SOMOGYI, Alfréd: Egyház és média. In: LÉVAI, Attila (szerk): Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről. Tillinger Péter Műhelye. Szentendre. 2013. 249-263. oldalak

BIRKÁS-SZTRÓKAY, Edit: A protestáns nevelésről. In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015. 124-125. oldalak

SZÚCS, Ferenc: Teológiai etika. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 193-194. oldalak.

TÖRÖK, Gábor: Média és politika. In: TÖRÖK, Gábor – GALLAI, Sándor: Politika és Politikatudomány. Aula Kiadó, Budapest 2005. 525-533 oldalak.

Valamint:

Élő kövek egyháza (stratégia), valamint az evangélikusokkal kapcsolatos felmérések eredményei (www.evangelikus.hu-n található cikkek).

VI. Párkapcsolatok. Házasság. Kitekintés: a homoszexualitás kérdése.

A téma jeles kutatója, évtizedeken át párkapcsolati terápiákat is vezető szakember, a bibliai házassággondozás hazai úttörője a tavaly elhunyt Pálhegyi Ferenc volt. Az egyik legutolsó könyvének – vele készített interjúkötetnek – a címe az volt, hogy „Küzdeni a kapcsolatokért”. Jelen válságokkal teli korunkban ez a „parancs” még igazabb, mint valaha: a nehézségekkel nem szembenézni, az emberi kapcsolatainkért nem megküzdeni túl nagy kényelem. Az ember szívesebben választja a könnyebb utat: a kapcsolatok – beleértve a házasságot is – a feladását. Pálhegyi Ferenc kötetei épp az ellenkezőre biztatnak bennünket: párkapcsolataink, házasságaink rendbe hozására. A közelmúltban megjelent kötetei közül a hallgatóság figyelmébe ajánlom az alábbi könyveket is: Csakazértis házasság (megjelent: Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest. 2015), Órjárat az etika körül (megjelent: Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest. 2009).

A mai alkalmunk utolsó előtti témájaként Pálhegyi Ferenc írásai alapján szólok a házasságról, ill. – a téma aktualitása miatt – más írások és források alapján kell, hogy szóljak a homoszexualitásról is, a témával kapcsolatos lehetséges megközelítéseket felvázolva.

A házasság lényege a Biblia szerint¹¹⁵

Az Újszövetség világosan beszél arról, hogy a keresztyén házasság Jézus Krisztus váltászművére épül, és róla tesz bizonyosságot. (Ef 5, 21-33; Kol 3, 18-19; 1Pt 3, 1-7)

„*Rendeljétek alá magatokat egymásnak Krisztus félelmében*” – írja Pál apostol. Hiszen Jézus is alárendelte magát az Atyának egészen a keresztfán elszenvedett haláláig (Mt 26, 39; Fil 2, 6-8).

---

¹¹⁵ Pálhegyi Ferenc három anomáliát említ: a házasságon kívüli szexuális életet, a szingli-jelenséget és az ún. élettársi kapcsolatot. Ezekkel kapcsolatban a következőket írja (forrás: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015). Mindhárom eredete a személyes szabadság és az önmegvalósítás eszméjével függ össze. A házasságon kívüli szexuális élet megfosztja a feleket attól az ajándéktól, amit Isten azért adott, hogy a testi kapcsolat egy férfi és egy nő életközösségét teljesebbé tegye, egymás iránti szeretetüket mélyítse és erősítse. Ha ez nincs meg egy szexuális kapcsolatban, akkor az nem több bármilyen más testi szükséglet kielégítésénél. A szingli szó ezt jelenti: egyedülálló. Ebbe a kategóriába többféle párkapcsolat nélküli ember sorolható: akik még nem kötöttek házasságot, akik már elváltak, és akik megözvegyültek. Ebben a dolgozatban szűkebb értelemben használom ezt a szót. Csak azokat sorolom ide, akik nem vállalják a házasság és a családi élet felelősségét, mert függetlenebb és sikeresebb életet szeretnének élni. Az ő motivációjuk alapvetően az önzés. De nem tekintem szinglinek azt, akinek a hivatása nem teszi lehetővé, hogy házasságban éljen. Ezek között nagyon sok értékes, sőt az egész társadalom számára hasznos embert találunk. Ezért nem volt szingli Jeremiás próféta, sem Pál apostol, noha nem volt feleségük és nem neveltek gyerekeket. Ismerjük az életüket: a szolgálatukért vállalt többszöri bebörtönzés, sok nélkülözés, kaloda, megkövezés, hajótörés mellett lehetetlen lett volna családi életet élniük. Ezen az alapon nem szinglik a szerzetesek és a római katolikus egyház papjai sem, ha Isten elhívására vállalták az egyedülálló életformát. De szinglinek tekintjük azokat, akik többre értékelik az egyéni érvényesülést, a vagyonszerzést és a kényelmet annál, hogy egy másik emberről és gyerekekről gondoskodjanak. Léteznek „rejtett szinglik” is, akik bár házasságban élnek, igyekeznek minden terhet lerázni magukról, és így „függetlenként” élnek egy férj vagy feleség mellett. Az élettársi kapcsolat legfőbb indítékát abban látom, hogy a párok nem akarják elkötelezni magukat. Sok ilyen pár viszonylag harmonikus kapcsolatban él, de a lelki mélyén függetlenségüket – vagy annak illúzióját – féltik. Ha ugyanis nem kötnek házasságot, könnyebb lesz elválniuk, ha később úgy látják: mégsem akarnak együtt élni. A fejlődépszichológia eredményei alapján négy „lelki tápsót” tartunk fontosnak, amelyekre minden gyermeknek szüksége van: biztonság, fontosság, megfelelő viselkedési és kommunikációs minták, megfelelő értékrend.

Fontos észrevennünk, hogy önmagunk alárendelése a házastársunknak – itt, ebben a mondatban – egyaránt vonatkozik a férjre és a feleségre. Majd néhány mondattal lejjebb az apostol külön hangsúlyozza az asszonyok engedelmességét – szintén a Krisztus iránti engedelmességgel való összefüggésben.¹¹⁶

Fontos gondolata Pálhegyi Ferencnek: kegyelemre nem csak ahhoz van szükségünk, hogy bűnbocsánatot kapjunk, hanem a keresztyén élet megvalósulásához is.

A házasság szövetségének az előfeltétele az, hogy mindketten külön-külön is szövetségre lépjenek Istennel Jézus Krisztus által. Persze, ez még nem jelent tökéletes házasságot. Azt viszont igen, hogy „Krisztus félelmében” élnek, és ha kell, küzdenek a kapcsolatukért. Persze, ez azt is jelenti, hogy nem adjuk fel a kapcsolatunkat az első kanyarban, hanem küzdünk érte, és ha kell, helyrehozzuk azt.

Miként azt említettem, Pálhegyi Ferenc három anomáliát említ meg. Ezeket a lábjegyzetben én maga is hozom, az ő gondolatait idézve. A mai blokk zárásaként én azonban nem ezekről, hanem a homoszexualitásról szólok.

A homoszexualitás kérdésének megközelítési lehetőségei: modellek, alternatívák

Fontos, hogy erről a kérdéstről egyszerre tudjunk tudományos és lelki, ill. teológiai megközelítésben beszélni, határorozott biblikus álláspontot elfoglalni. Lényeges azonban, hogy eközben úgy tudjunk e kérdéskörrel beszélni, hogy az ne legyen bántó, hanem sokkal inkább gyógyító, segítő.

A téma egyházi vonatkozása is lényeges. „Nyugaton”, Észak-Európában, de a tengeren túl is egyre gyakrabban válik az ügy az egyházi közvélemény egyik legmegosztóbb témájává, nem egy esetben olyan okká, amely gyülekezetek és egyházak szakadásához vezet.¹¹⁷

Bevezetés

Maga a kérdéskör kezd nálunk is „forróvá” válni. Az elmúlt hónapokban és években több olyan „ügy” is napvilágot látott – közülük a legismertebb talán a homoszexuális református teológushallgató története –, amelyek az egyházi közvélemény előterébe helyezték a kérdést. Mindazonáltal e szempontból a hazai „kérdésfejlődés” még nem tart ott, mint „nyugaton”, ahol nem egy helyen az egyházi áldás és szolgálat lehetősége sem elérhetetlen már a homoszexuális emberek számára. Számos helyen gyülekezetek, egyházak kettéválását, szétválását is eredményezte mindez. Szomorú tendenciák ezek.

Fontos, hogy a kérdéssel foglalkozzunk. Jelen tanulmányomban azonban nem annyira bibliai szempontból, hanem inkább „teoretikus”, modell-megközelítés szempontjából veszem

---

¹¹⁶ Bibliát ismerő ember számára nem új gondolat, hogy a másik ember előnyben részesítése önmagunkkal szemben a keresztyén életvitel fontos része. „Semmit ne tegyetek önzésből, se hiú dicsőségvágyból – olvashatjuk Pál apostolnak egy másik levelében – hanem alázattal egymást különbnek (vagy fontosabbnak!) tartásotk magatoknál, és senki se a maga hasznát nézze, hanem mindenki a másikat is. Az az indulat (indíték) legyen bennetek, ami Krisztus Jézusban is megvolt” (Fil 2, 3-5). Másokért odaadni az életünket – erről szól Jézus életpéldája, és erre szólítja fel az apostol elsősorban a férfiakat (Ef 5, 25).

¹¹⁷ Az amerikai evangélikusok körében néhány évvel ezelőtt épp a homoszexualitás eltérő megítélése miatt alakult ki olyan helyzet, hogy az egyházból több száz gyülekezet inkább a különválást választotta. De problémát jelentett és jelent az egyházi gyakorlat pl. Svédországban is.

szemügyre a homoszexualitást. Azaz, elsősorban az érdekel, hogy milyen megközelítési lehetőségek, teoretikus álláspontok fogalmazódhatnak meg a homoszexualitással, annak okaival stb. kapcsolatban.

Modellek, alternatívák

Mielőtt az alternatívákat, a megközelítési modelleket elemzem, fontosnak tartom megjegyezni, hogy keresztényként lényegesnek tartanám e kérdés tágabb kontextusba helyezését. A házasság, a szexualitás stb. keretébe ágyazva azt, és onnét közelítve a kérdéshez. Erre itt és most azonban nem lesz lehetőségem, csak magára a homoszexualitásra fókuszálva fejttem ki a véleményem.

A homoszexualitást magyarázó felfogásokkal kapcsolatban alapvetően az alábbi három modellt lehet megkülönböztetni:

1. Az egyén nem tehet róla: homoszexualitásának alapvetően „külső”, genetikai, hormonális stb. okai vannak.

Ez egy olyan alapállás, amely az okokat az egyénen kívülre helyezi, ezzel „igazolva” és elfogadhatóvá téve a homoszexualitást. Ebben a megközelítésben az egyén „erkölcsileg” nem felelősségre vonható, hisz az irányultságáról, hajlamairól nem tehet.

E megközelítésben az okok lehetnek genetikaiak, bár erre egyértelmű bizonyíték nincs (ez a magyarázatok mélyebb szintje, amely a hormonális dolgokra is eligazítást hivatott adni). Lehetségesek hormonális hatások is, olyanok például, amelyek a magzat fejlődése közben „zavarják meg” a „normális” fejlődést („hormontúntengés” magzati korban). A Somfai által elemzett és vizsgált „agyi eltérések” is ide kapcsolhatóak végső soron, „külső” biológiai magyarázatként.¹¹⁸

Talán érdemes megjegyezni, hogy a Magyarországon korábban működő „Öt kenyér” közösségnek a Magyarországi Református Egyházhoz eljuttatott tanulmánya szerint sem szűkíthető le az „eredet-kérdés” a genetika szintjére. Bár a genetika fontosságát ők maguk is vallják, mégis, összességében – egy konkrét kérdéshez kapcsolódóan – a következőt írják: „Az X kromoszóma q28-as szakaszán talált génnek igazolhatóan döntő hatása van a homoszexuális hajlam kialakulására, azonban e hatásmechanizmust nem ismerjük. Az a szimplifikáló nézet, amely szerint a kérdéses gén magát a homoszexuális hajlamot kódolná, téves és tudománytalan. Ugyanakkor téves az az álláspont is, amely szerint a kérdéses gén nem létezik, vagy hogy semmilyen hatást nem gyakorol a szexuális orientációra.”¹¹⁹

2. Az egyén nem tehet róla: homoszexualitásának „külső”, környezetbeli okai vannak

Az előző pontban kifejtett megközelítésnek ez tulajdonképpen egyfajta „alesete”. A lényeg – a megítélés szempontjából – itt is ugyan az: az egyén végső soron nem tehet szexuális identitásáról; annak nem ő az oka, ill. az ő akarata és személyes döntése, hanem mindig valamiféle külső tényező. Ez utóbbi lehet valamiféle neveltetési „ok” – például az apahiány, vagy éppen a túlzó anyai kényeztetés –, vagy más „külső” ráhatás – például homoszexuális zaklatás, „beilleszkedési” problémák, átélt traumák stb. Érdekes, hogy ez utóbbinak a „magyarázó ere-

---

¹¹⁸ Bár a Somfai által bemutatott agyi eltérések és a homoszexualitás közötti ok-okozati összefüggések nem tisztázottak. Lásd: SOMFAI, Béla: Szexuális etika jegyzet. 1999. 75. oldal. A „felnőttkori” hormonális összefüggések sem egyértelműek.

¹¹⁹ Forrás: <http://www.otkenyer.hu/val-eletet.php>

jét” a fentebb idézett LMBT-honlap teljes egészében kizárja. A honlap a következőképpen fogalmaz: „E nézetet az ortodox freudizmustól örököltük, amely minden emberi jelenséget gyermekkori (szexuális) traumákkal igyekszik magyarázni. Alapvető probléma, hogy kisebb-nagyobb megrázkódtatások minden gyerek életében vannak, kezdve magával a születéssel, folytatva az anyamellről való leválasztással, a szobatisztaságra neveléssel stb. A szexuális orientáció pedig mindezek után (vagy mellett) alakul, ahogy alakul. A melegek többségét semmivel sem érte több trauma gyermekkorában, mint kortársaikat. A súlyos pszichés konfliktusok később következnek; akkor, amikor a serdülő fiú vagy lány reflektálni kezd saját, már rég meglévő különbözőségére, és esetlegesen elszenvedi az első atrocitásokat intoleráns környezetétől.”¹²⁰

Az előző kettő modell, „megközelítés” különösen is a 20. század második felében, elsősorban is annak utolsó harmadában lett, ill. vált „divatos” magyarázó elvvé, azzal egy időben, amikor a homoszexualitás korábbi megítélése nagymértékben változott, méghozzá a 19. századig jellemző (nyugati világ) „bűnlátástól” és büntetést érdemlő megközelítéstől¹²¹ a betegségként való megítélésen át a normalitásként való elfogadottságig. Ez utóbbi az 1960-as évek körül játszódott le az Egyesült Államokban. Akkor jelentek meg az első olyan „besorolások”, amelyek a homoszexualitást immáron nem betegségként tartották nyilván.¹²²

Az előző kettővel kapcsolatban fontos azt is megjegyezni, hogy a kettő akár ki is egészítheti egymást: még a fentebb említett „ikres” történetek is azt mutatják, hogy a genetikának valóban erős szerepe van, illetve lehet a szexuális identitás, ill. a cselekedet megélése szempontjából. Ez azonban önmagában egyedül nem eredményez szükségszerűen „homoszexualitást”. Fontosak más egyéb tényezők: neveltetés, környezeti hatások, „a harmadik” esetben tárgyalt tudatosság, a heteroszexuális hajlamok megjelenésének elnyomása – ez utóbbi a Somfai által elemzett felmérések és adatok tekintetében a hosszútávon meglévő, ill. „fenntartott” homoszexualitásnak az egyik fontos feltétele.

3. A vállalt „szabadság”

A harmadik megközelítés az egyén „szabad akaratát”, döntését hangsúlyozza. Ebben az esetben a cselekedet természetesen erkölcsileg abszolút megítélhető, hisz a „felelősségre vonatóság” a jogi/erkölcsi gondolkodás alapja. Kérdés, hogy ez utóbbi „modell” mennyiben létezhet vegytiszta modellként a valóságban. Nyilván való, hogy valamiféle meghatározottsággal, eredetét és erejét tekintve különböző mértékben, de mindenféleképpen számolnunk kell. Ezzel összefüggésben – a hajlam szintjén! – azt gondolom, hogy az igazság valahol a fentiek kombinációjában rejlik. Az arányokon természetesen lehet vitatkozni, de a megközelítés valószínű, hogy ekkor helyes. A már fentebb hivatkozott LMBT-szervezet honlapja ezzel kapcsolatban a következőt írja:

„Örökletes” vagy „tanult”? E kérdés népszerű kávéházi vitatéma. Mégpedig elsősorban azon laikusok körében, akik kedvelik a katonás, egymondatos „fehér vagy fekete” válaszokat.

¹²⁰ Forrás: <http://www.otkenyer.hu/val-eletet.php>

¹²¹ A legtöbb „nyugati” joghatóság csak a 20. században állt el a büntetéstől. Lásd: SOMFAI, Béla: Szexuális etika jegyzet. 1999. 72. oldal.

¹²² A „körmeghatározó” kézikönyvek (DSM) 1980-ban töröltél először a homoszexualitást a betegségek listájáról. (Már korábban, 1973-ban így járt el az Amerikai Pszichiátria Társaság. Lásd: KOVÁCS, József: Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában. Budapest. 2006. 2. oldal.) Mindez összefüggésben állt egyrészt az erős lobbival, másrészt azokkal a kutatásokkal, amelyek nem igazolták a pszichopatológiai profil létjogosultságát, ill. beazonosíthatóságát a heteroszexuális populációval összevetve. Lásd: SOMFAI, Béla: Szexuális etika jegyzet. 1999. 73. oldal.

Sajnos a válasz nem olyan egyszerű, mint a kérdés. A homoszexualitás – hasonlóan bármely emberi tulajdonsághoz vagy viselkedésformához – az ember egész egzisztenciájába, testi-lelki valójába ágyazottan jelenik meg. Genetikai adottságok, születés előtti hormonális és egyéb biokémiai hatások, interperszonális kapcsolatok és a legkülönbözőbb pszichés történések állnak kölcsönhatásban egymással, és határozzák meg a személyiség valamennyi vonását. A kutatások fényében egy dolog bizonyosan kimondható: a homoszexualitásnak nincs egyetlen oka, más szóval multifaktoriális jelenségről van szó.”¹²³

Fontos azonban a tudatosság mozzanata: ha a hajlam esetében nem is feltétlen, de a tényleges homoszexuális magatartás és életmód megélése szempontjából mindenféleképpen az.

Egy vállalható alternatíva: szabadnak lenni a kötöttségeink között/ellenére is

Bár a tudomány egyértelmű bizonyítékkal az első két – különösen is az első! – modellel összefüggésben nem szolgál,¹²⁴ mégis, „teoretikus” szempontból – a homoszexuális emberek tapasztalatait is olvasva – elképzelhetőnek tartom azt, hogy ebben a fajta szexuális irányultságban (is) van valamiféle meghatározottság, „külső” „kényszer”. Kérdés, hogy mit lehet ebben az esetben kezdeni a szexualitással, e kérdés teológiai és erkölcsi megítélésével.

Természetesen lényeges, hogy az ember miként, hogyan gondolkodik magáról a homoszexualitásról. Sokak által vallott felfogás az, amely a homoszexualitást – elsősorban is a cselekedetet – nem tartja biblikusnak, elfogadhatónak, Isten rendjébe illeszkedőnek. Az ilyen felfogás egészen egyszerűen bűnnek tekinti a homoszexuális életvitelt. Kérdés, hogy ebben az esetben mit lehet mondani a „meghatározottságról”, a külső eredetről?

Véleményem szerint attól, hogy valamit adottságként észlelünk, ill. fogadunk el, attól az még korántsem biztos, hogy helyes, vagy éppen „erkölcsileg” elfogadható. Erre jó példa lehet egy-egy olyan jellemvonása – érzékelve mindazonáltal a példa „sántítását”, hiszen a szexuális beállítódás jóval mélyebb dolog – az embernek, amelyeket adottságként észlel a maga számára – hívő emberként még akár azt is jelezve és rögzítve önmaga számára, hogy őt az Isten ilyennek teremtette –, mégis, amennyiben az egy zavaró, másokat bántó jellemvonás – vagy bűn –, küzd ellene, nem „természetesnek” elfogadva azt. A „teremtett” beállítódás különösen nem jelenti azt, hogy ne kellene az embernek küzdenie ellene. Ez adott esetben igaz lehet a heteroszexualitással összefüggésben is, bizonyos dimenziókban (például a hűséghez való ragaszkodás dimenziójában). Az, hogy az ember, az egyes egyén milyen jellemvonásokkal, „lelki alkattal”, mire való hajlamokkal és késztetésekkel, „adottságokkal” rendelkezik, még nem menti fel és teszi „felelőtlené” az egyént. Úgy hiszem, ez a helyzet a homoszexualitás esetében is. Amennyiben erre az irányultságra bűnként tekintünk, is tudhatjuk, hogy Krisztusban van bocsánat és van szabadítás.

Befejezés

A téma megvitatása, több szempontból való megvilágítása lényeges lehet egyházon belül és egyházon kívül egyaránt. A higgadt hangnemhez és a vita komolyságához azonban zárórásként néhány megfontolandó szempontot, illetve észrevételt javaslok:

---

¹²³ Forrás: <http://www.otkenyer.hu/val-eletet.php>

¹²⁴ Igaz ez még az oly vonzó genetikai magyarázatokra is! Lásd: SOMFAI, Béla: Szexuális etika jegyzet. 1999. 77. oldal. Ugyanakkor az ikrek esete mutatja, hogy lebecsülni sem szabad a „genetika erejét”.

1. Bármilyen állást foglal is el a vitában az ember, nyugodt lehet abban, hogy az általa vallott álláspont védhető;
2. Vannak még emberek rajta kívül is, akik úgy gondolkodnak, mint ő;
3. A tolerancia nem dolgokban való feltétlen egyetértést jelen;
4. Keresztényként fontos a biblikus látásmód; maga a vita – keresztény szempontból – azt hiszem, hogy alapvetően amúgy is – legalábbis a szexualitás megítélése szempontjából – bibliaértelmezési feladat.
5. Sosem szabad elfelejtenünk – még akkor sem, ha a homoszexuális kapcsolatok megál-dása ellen vagyunk, magyarán az ilyen kapcsolatot bűnnek tekintjük –, hogy ez a kérdés nem a legfontosabb kérdés! Nem szabad, hogy egytémás viták alakuljanak ki; ugyanakkor a kérdéssel foglalkozni kell.

A fentiek figyelembevételével segítheti önmagunk komolyan vételét, és a téma mélyebb látását egyaránt, különösen is akkor, ha az ember a mostanság talán kevésbé „divatos” és „trendi”, „hagyományosabb” megközelítésnek a híve.

Felhasznált irodalom

HORVÁTH-HEGYI, Áron: Homoszexualitás és egyház. Evangélikus Élet 2010/20-as száma.
Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2010/20/19>

KOVÁCS, József: Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában. Budapest. 2006.
Forrás: http://real-d.mtak.hu/347/1/Kovacs_Jozsef.pdf

PÁLHEGYI, Ferenc: A párkapcsolat etikája. In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015. 85-103. oldalak

PÁLHEGYI, Ferenc: Csakazértis házasság. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest. 2015.

PÁLHEGYI, Ferenc: Örjárat az etika körül. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest. 2009.

SOMFAI, Béla: Szexuális etika jegyzet. 1999.

Forrás: <http://mek.oszk.hu/00100/00189/index.phtml>

Továbbá az Öt kenyér nevű LMBT-szervezet honlapja:

<http://www.otkenyer.hu/val-eletet.php>

VII. Nevelés, protestáns nevelés

A korábbi alkalomról rövid emlékeztetőként, felvezetőként:

A keresztyén nevelés elsődleges intézménye a család: a gyermekek nevelésével kapcsolatos utasításait Isten elsősorban a szülőkhöz intézi. Az otthoni nevelés nagyrészt a naponkénti személyes kapcsolaton keresztül a szülők személyes példaadása által történik a szeretet, a bátorítás és a fegyelmezés légkörében.

A negyedik parancsolatban a mindkét szülőt megillető tisztelet több mint a feltétlen engedelmesség parancsa: a helyes viszony, mely nem szülői jog, hanem a gyermeki kötelesség. A szülő ezt a jogot kölcsönkapja Istentől.¹²⁵

Az Ószövetségben a nevelés elsősorban Isten parancsolatainak továbbadását jelenti a következő nemzedék számára: „Maradjanak meg szívedben azok az igék... Ismételd meg azokat fiad előtt...” (5 Móz 6,7).¹²⁶

Az Újszövetségben Jézus több esetben kifejezetten, mint Tanító, Mester áll előttünk, pl. amikor példázatokkal tanít vagy értelmezi az ószövetségi törvényt a Hegyi beszédben.

Pál apostol is ad konkrét „életvezetési” tanácsokat (pl. a kolosséi és az efezusi gyülekezetekhez írt leveleiben). A szülők gyermekeik iránti türelmes viszonyulását tartja kívánatosnak.

Fontosak a különböző szintű oktatási intézmények is a keresztyén nevelés szempontjából. Az újkori intézményesült oktatási rendszer kialakulásában egyértelmű fontos szerepet játszott a reformáció. Luther írásaiban gyakran foglalkozott a nevelés kérdésével.¹²⁷ A „népoktatás” kialakítása mellett a Kis káté és a Nagy káté ajánlásai alapján Luther egyértelműen a családra tekint a keresztyén nevelés, a Krisztushitre nevelés alapvető közegeként, ahol a családfőnek kiemelt felelőssége van.¹²⁸

Sok múlik a kertész munkáján a magvetés előkészítésében, a palánta gondos ápolásában. Ennek megfelelően nagyon fontos a keresztyén nevelő feladata is a gyermekek „táplálásában”, vezetésében, az ige befogadására való előkészítésükben.

A nevelés fontos módszere a Jézus követésében való példamutatás: a keresztyén nevelés csak ott valósulhat meg, ahol a pedagógus Jézus tanítványa.¹²⁹

---

¹²⁵ Lásd SZŰCS, Ferenc: Teológiai etika. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 193-194. oldal, továbbá Birkás-Sztrókay Edit tanulmányának vonatkozó megjegyzéseit (In: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015).

¹²⁶ A Példabeszédek bölcsességei között pedig a modern személyközpontú pedagógia összegzéseként is értelmezhető tanácsot találunk: „Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, még ha megöregszik, akkor sem tér el attól” (Péld 22,6).

¹²⁷ Az 1523-ban a Keresztyén iskolák állítása és fenntartása ügyében címmel írt munkájában hangsúlyozza, hogy a városi önkormányzatok és a világi vezetők feladatának tartja iskolák létrehozását, még hozzá fiúk és lányok számára egyaránt (egyrészt Isten Igéjének megismerése végett, másrészt pedig az állam, a társadalom felvirágzása érdekében).

¹²⁸ Vitathatatlan a protestáns tudósok és pedagógusok szerepe a neveléstörténetben, így a 16. századi modern protestáns oktatási rendszer kialakításában. Wittenbergben Melancthon, Sziléziában Trotzendorf, Strassburgban Sturm (PUKÁNSZKY, Béla: Neveléstörténet. nemzeti tankönyvkiadó. Budapest. 1996. 156. oldal). A 17. században a cseh testvérek közösségéből származó Comenius kimondottan modern didaktikai és metodikai alapelveket fogalmazott meg, de megemlíthetjük Apáczai Csere János nevét is.

¹²⁹ PÁLHEGYI, Ferenc: Van-e keresztyén pedagógia? Sola Scriptura. Budapest. 2000. 19-22. oldal

Bővebb kifejtés – történeti fókuszok¹³⁰

Luther Márton a nevelés terén is „merész” elveket hirdetett. Az volt a célja, hogy minden ember a saját nyelvén olvassa a Bibliát. „Hát nem kellene-e minden egyes keresztyén embernek már kilenc vagy tízéves korában ismernie az egész evangéliumot, amelyben neve és élete vagyon?” – vallotta Luther. (Mindenkinek kötelessége a Szentírást ismerni, ami kellő iskolázottság nélkül elképzelhetetlen. Luther – aki az iskolakötelezettség jogosultságát vallotta – elveiből egyenesen következett az iskolaügy felkarolásának a kötelezettsége.)

1524-ben felhívta Németország városi „tanácsosainak” a figyelmét, hogy érezzenek felelősséget az ifjúság neveléséért.

Ennek megfelelően papokat és tanítókat kell sürgősen képezni „a szűkölködő szegény fiatalság számára”. (Bajkó Mátyás)

A városokba és a falvakba, a végvárakba, a főúri udvarokba olyan protestáns prédikátorok kerültek, akik képzettségüket híres nyugati egyetemeken szerezték. Több nyelvet beszéltek, átlagon felüli műveltséggel rendelkeztek. Tanulmányaik befejeztével egy-egy kisebb könyvtárat hoztak haza magukkal, és itthonról is rendszeres kapcsolatot tartottak a nyugati tudományos élet képviselőivel. A történelmi körülmények ismeretében szinte „csodának” számított, hogy hazánk fiai közül milyen sokan végeztek külföldi egyetemeken a reformáció hatására. (1526-1560 között csak a krakkói és a wittenbergi egyetemen 650-700 fő szerzett képesítést.)

Hatásukra szinte gomba módra szaporodtak a protestáns iskolák, amelyek Luther legfőbb munkatársának, Melanchthon Fülöpnek 1528-ban létrehozott iskolájának a mintájára szerveződtek.

Melanchthon pedagógiai munkásságával nem csak „megvetette” a németországi protestáns iskolarendszer alapjait, de mintául és például is szolgált a magyar oktatás számára. (A wittenbergi egyetemen tanított humanista pedagógiájával nagy hatást gyakorolt az ott tanuló magyar fiatalokra és az erdélyi prédikátorokra is, evangélikusokra és reformátusokra egyaránt.)

A magyar reformátorok felismerték és a gyakorlatban is alkalmazták a nagy lutheri újítást: az anyanyelvi éneklést, a gyülekezeti énekszó fontosságát. A közös énekszó ereje nemcsak a templomok falai között hatott, hanem az iskolákban és a „nép körében” is.

Az oktatáshoz könyvek is kellettek. A reformáció a nyomdászat fejlesztésében is kiemelkedő érdemeket szerzett. A megértésnek az anyanyelv a feltétele „akár a kűfálnak szóljanak, akár a jobbágnak”, idézték Luther Mártont.

Károli Gáspár gönci lelkipásztor több mint negyven évig töltött be irodalmi, reformátori szerepet. Sok prózai írása mellett ma is sokan olvassák az általa lefordított első, teljes magyar nyelvű úgynevezett „Vizsolyi Bibliát”.

A reformáció szellemét szolgálták azok a híres magyar protestáns iskolák, sőt főiskolák, amelyek a XVI. században jöttek létre és számuk rohamosan nőtt. Ilyenek voltak: Sárospatak, Debrecen, Pápa, Sopron, Eperjes, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Gyulafehérvár és a többiek, amelyek működésével a magyar művelődés szintje „ugrásszerűen” megemelkedett.

„A Sáros-pataki Református Oskola fundáltatott az 1531-dik esztendőben Prinyi Péter által, egy ideig Erdélynek vajdája. Belső mivoltának formálója voltak Kárpáti István és Sztárai

---

¹³⁰ Néhány fontosabb tételmondat Birkás Szilárd A reformáció és annak hatása Európára c. tanulmányából (In: BIRKÁS, Antal – szerk: Luther és Kálvin – politika, jog, világi felsőbbtség. KDNP Protestáns Műhely. Budapest. 2015. 17-39. oldalak).

Mihály híres Reformátorok.” (Szombathy János)

Melanchthon Fülöp, a wittenbergi egyetem neves reformátor professzorának levele Nádasdy Tamáshoz, amely így szól:

„Úgy értesülök, hogy te nagy költséggel iskolát alapítasz és felszólítod az érdeklődést a tudományok művelése iránt, amely dolog ámbár önmagában is nagy dicséretre érdemes, mégis különösen mostanában, amikor a háború csapásai következtében a szomszédos országokban pusztul a tudomány, sokkal nagyobb elismerésre méltó. Úgy tűnik ugyanis, hogy gondolsz az utókorra, hogy noha másutt kivesztek a tudományok, a Te buzgalmaddal megőrzött csírái mégis fennmaradtak, amelyekből ismét elterjedhet Pannóniában az élet hasznos tudománya.” (Szinyei Gerzson)

Ez a főiskola fénykorát száz évvel később, Lorántffy Zsuzsanna idején érte el. I. Rákóczi György fejedelem felesége nyomdát alapított, s meghívta Sárospatakra a kor híres pedagógusát, Johannes Amos Comeniust. A protestáns Comenius dolgozta ki elsőként a mai oktatási rendszerünk alapjait, vezette be a tanítási órát, az osztályonkénti tanítást, a szemléltető eszközök használatát.

A protestáns iskolakultúrához tartozik a „korán jött reformpedagógus” Csokonai Vitéz Mihály is. (A drámapedagógia elődjeként tarthatjuk számon a diákszínjátszást, a nevezetes „nagyerdei pipázást és éneklést” pedig kis túlzással az erdei iskola elődjének tekinthetjük.)

Zárásként néhány általam fontosnak tartott tanulmány tartalmát, fontosabb gondolatait hoznám közénk, különösen is a katekéták, tanárok kedvéért.¹³¹

Gyülekezet, nevelés

„Hogyan érthetném meg, míg valaki meg nem magyarázza?” In: Tanítványok. Evangélikus Teológiai Akadémia. Budapest. 1996. 17-24 oldalak.

A rövid tanulmány a gyülekezeti bibliaóra szerepével foglalkozik. A tanulmány a rendszerváltáskor megindult örvendetes tendenciák („szinesedés”) mellett szól annak hiányosságairól is.

A tanulmány egyik legfontosabb megállapítása (17. oldal) ekként hangzik: „Isten egész népének tanuló gyülekezetnek kell lennie, s a tanulás-tanítás munkája nem korlátozódhat sem helyre, sem korosztályra vagy embercsoportra.” (Ezzel összefüggésben a szöveg megemlíti az EVT Education for all God’s People című dokumentumát, ill. a „kátét” is, a gyülekezet kezébe adható káté fontosságát – Csepregi András.)

Reformátori mandátumunk az egész gyülekezet tanítására szól, szoros összefüggésben az egyetemes papság elvével.

Szükség lenn minderre nem csak az elvek miatt, hanem a szomorú valóság miatt is. „Tudatlan az Isten népe Isten dolgaiban” – hangzik a szomorú megállapítás. De szükség van a tanításra a rendszerváltás utáni vallási pluralizmus miatt is (tájékozódás képtelensége).

Fontos a gyülekezeti bibliaóra. A cél ennek étellel telivé tétele, a tanuló közösséggé válás elérése, megvalósítása.

---

¹³¹ Néhány gyülekezetépítéssel és valláspedagógiával kapcsolatos nevelési vonatkozású tanulmány az elmúlt évtizedekből.

Isten tanuló népe aktív közösség. Ebből a szempontból is lényeges a bibliaóra. A bibliaóra lehet ugyanis az hely, ahol a „néma” kérdések, vélemények (istentisztelet) hangot kaphatnak.

A tanulmány egyik legérdekesebb gondolata: Isten maga igényli a párbeszédet, hisz Isten igéje szólít meg! De az egyház helyzete is erre predesztinál: az egyház mindig megkérdőjelezett és megkérdőjelezett helyzetben van. Természetesen magának a hallgatónak is szüksége van arra, hogy a gondolatait kifejezze, kérdezzen stb. (Mindez különösen is igaz a tanulmány által is említett nagyvárosi idők esetében, komoly lelkigondozói dimenzióval.)

És szüksége van a párbeszédre a munkáját sokszor magányosan végző lelkészek is. („Élet közelben” tartása a kapcsolatok által.)

Fontos, hogy nem tanítók és tanulók csoportjáról kell, hogy beszéljünk, hanem együtt-tanulók közösségéről.

A gyülekezeti bibliaórának fontos része a színesség (témákban is), ill. a Biblia megismertetése, „gyülekezeti bibliaórai stílusban”.

„Generációk találkozása az istentiszteleten.” In: SZABÓ, Lajos: Ablaknyitás. Luther Kiadó. 2004. 246-264 oldalak.

A tanulmányt valós élettörténetek, templomi helyzetek nyitják, családi „generációs” vonatkozásokkal. Ehhez kapcsolódóan említi meg a szerző két újszövetségi történetet is.

Az Újszövetség egyértelműen a Krisztus-követők sokszínűségét hangsúlyozza (nagy-család, „háznépe”). Több generációt jelentettek ezek a közösségek.

Mindez, a fiatalok felé fordulás az Ószövetségből is eredeztethető. (A következő generációk tanítása, amire a reformáció is nagy hangsúlyt helyezett!) Néhány példa a reformáció korából: tradíció átadása, káté, gyermekbiblia, az ifjúság templomi tanítása, maga a konfirmáció, vagy éppen a vasárnap délutáni oktatás, amelynek az egész gyülekezet a részese volt. A tanulmány ezek mellett megemlíti a diakóniai célzatú vasárnapi iskola mozgalmát, ill. az ehhez missziói dimenziót adó amerikai verzióját. Ez utóbbiból lettek Magyarországon a gyermekbibliakörök. (Ennek sajátos, generációkat is megmozgató esete a rendszerváltás utáni helyzet, amikor nem egy esetben a gyerekeken keresztül magukat a szülőket, az egész családot tudja megszólítani a gyülekezet.)

Mi a lényeg? Az alapvető kapcsolat a generációk között. Isten családjában ez természetes.

Hogy valósul meg ez az istentiszteleti életben?

A generációk közös istentiszteleti lehetősége, a liturgikai dimenzió csak a 20. század közepén jelenik meg. Pedig ez fontos: ünnep, mindnyájunk közös ünnepe! Az istentisztelet ugyanis mindenekelőtt az ünnep átélése.

Fontos ennek az ünnepnek a tartalma. Isten az, aki szolgál az embernek. A tartalom része az elfogadás is, az ajándék elfogadása, az „elfogadás elfogadása”. Az istentisztelet a közösség átélése is, annak a közösségé, amit a Szentlélek munkál. Ehhez hozzátartozik a dialógus Istennel és a közösség vállalása egymással (ennek kitüntetett „terepe” az úrvacsora).

Fontos része a tanulmánynak a generációk számára nyitott istentisztelet képe. A korábbi liturgiákat sajnos „felnőttek írták felnőtteknek”.

Olyan közösség megélése és átélése a cél, ahol mindenki megszólítottatik. Közös ünnepelés – például egy „családi”, családszerű istentiszteleten (fontos azonban, hogy ez valóban családszerű legyen a szónak abban az értelmében, hogy mindenkire tekintettel van). Mindehhez, ennek megvalósításához fontos a gyülekezetek önértelmezésének az átalakulása.

Milyen a családi, családszerű istentisztelet? Ennek jellemzői az identitás és a kontinuitás megtartása mellett: nem „egyszemélyes produkció”; nonverbális elemek fontossága; maga a terület, ahonnan a témát választjuk.

Fontos megállapítás: a hagyományok és az új formák kombinálása vezethet a befogadó, családszerű istentiszteletek megteremtéséhez.

„A hit továbbadása mint a keresztény közösségek kooperatív feladata.” In: SZABÓ, Lajos: A közösségépítő lelkész. Luther Kiadó. 2010. 122-134 oldalak.

Problematikus a hit fogalma. Itt elsősorban a hit tartalmáról, ill. annak továbbadásáról van szó.

Problematikus a továbbadás fogalma is. (Német nyelven a protestáns teológusok pl. a hit tanulása a generációk között, vagy éppen a hit üzenetének továbbadása kifejezéseket használják.)

A tanulmány ragaszkodik a hit továbbadása kifejezéshez (a hit a magyar nyelvben jelenteni annak tartalmát is.) E továbbadás pedig nem egyirányú, hanem komplex!

Fontosak az integrációs törekvések a gyülekezetben is (istentiszteletek jellege, foglalkozások a szülők számára is, kirándulások stb.). Mindez – a generációk együttlátása – az új hittankönyvek metodikai felfogásában is érvényesül. (Ez a tanulmány még a gyülekezetek szerepét hangsúlyozza; 2013 őszétől részben más a helyzet – hit- és erkölcstan bevezetése!)

Mi a család szerepe mindebben?

A család szerepe döntő! „A hitet nem annyira tanuljuk, mint inkább elkapjuk, leginkább az otthoni tapasztalatok, beszélgetések és élmények által.” A családokkal kapcsolatban vannak jó tapasztalatok (totyogók istentisztelete), de a korlátok is egyértelműek (vallási megosztottság, ismeretek hiány stb.).

Hogyan segíthet a teológia? Segítheti a szülőket, leginkább a szülői szerep megtalálásában. Ezzel kapcsolatban több dolgot kell szem előtt tartani. (Bunge „bibliai perspektívái”: a gyermekek sérülékenyek, a gyermek Isten ajándéka – önmagukban méltóságuk van, a gyermekek – a felnőttekhez hasonlóan – nem tökéletesek, a gyermekek a hit példái – tanulnunk kell tőlük.) Nyitnunk kell a gyermekteológia felé is, a gyermeklét sajátosságainak a megértése felé, akár teológiai összefüggésekben is.

Végezetül meg kell, hogy említsük a holisztikus szemlélet jelentőségét is. (Azaz, annak a szemléletnek a jelentőségét, amely tudatosan irányul a tanuló egész személyiségére; figyelembe veszi a közösségi beágyazottságát, valamint a világban elfoglalt helyét.) A hit továbbadása is ezt a szemléletet kell, hogy vallja. (EVT, UNESCO anyagok.)

Az egyik kapcsolódó UNSECO dokumentum (Learning: Treasure within) megállapításai is fontosak (a „tanulás tanulása”, jártasság, a közösségi élet tanulása, az élet tanulása).

„A hit továbbadása közösségben.” In: Lelkipásztor. 2010. 402-407 oldalak.

Fontos a tanulmány alcíme: A családokkal való gyülekezeti együttműködés szükségessége, lehetősége, korlátai.

„Az elbeszélés, Isten szabadító munkájának a továbbadása a hitre nevelés legfontosabb eleme.” Ebben a munkában van fontos szerepe, feladata és felelőssége a családnak, kezdve a magzati lét tapasztalataitól.

Az anya, a szülő az első „istenszimbólum”. A szülő a gondoskodásra szoruló gyermek számára a reménység forrásává is válik. A család valós viszonyai, a szülő-gyermek kapcsolat milyensége hatással vannak a kötődésekre, az Istenbe vetett bizalomra is. (A gondviselő Atya sokkal biztosabban tapasztalható meg „jó” kötődési alapokkal.)

A család

Fontossága felbecsülhetetlen. Legfontosabb funkciói:

1. a család a kapu a világhoz, egyfajta világlátást és viszonyulást ad;
2. identitást ad;
3. befolyásolja az „istenlátást” is.

Mindezek alapvetően befolyásolják az „átadást”. Sőt, a hitre segítés folyamata a gyülekezetben belül is elszakíthatatlanul kapcsolódik a családok életéhez.

A gyülekezet

Szintén a hitre segítés közössége. Fontos a gyülekezet közvetítő funkciója! Ez együttműködést feltételez, és nyitottságot a világra.

Olvashatunk a gyülekezet és a család kapcsolatáról is, a befogadó gyülekezetről, az oda-vissza ható kapcsolatokról; ez utóbbi szükségszerű valóság, mindamelllett azonban vannak korlátok is (családik krízisek, önértelmezés, a „hagyományos” modellek átalakulása stb.).

Lehetőségek a családokkal való együttműködésre

Ennek kiemelt területei: a szemléletformálás, a beszélgetések fontossága, ill. lényeges a családgondozás is, beleértve ez utóbbiba a diakóniát is.

„Hitre nevelés a Szentírásban.” In: BODÓ, Sára – FEKETE, Károly: Katechetikai és vallás-pedagógiai szöveggyűjtemény. DRHE. Debrecen. 2001. 18-31 oldalak.

A tanulmány legfontosabb megállapításai, tételmondatai:

Bár maga a katechéo kifejezés nem fordul elő az Ószövetség görög fordításában, természetesen számos mozzanatot ragadhatunk meg abban a hitre nevelés előzményeként.

Témánk szempontjából fontos az Ószövetség korabeli zsidó családok mibenléte; a tanulmány első nagyobb egysége bevezetőjében ezzel, ill. a hozzá kapcsolódó „hagyományokkal” foglalkozik (gyermekáldás, névadás, körülmetélkedés). A körülmetélkedés már egyértelmű része a nevelésnek, annak a folyamatnak a részeként, amelynek célja az Isten szövetségének a megismerése, ill. a hozzá való hűség volt. Ez a fajta Jahvehoz kötöttség van mindenfajta nevelői tevékenység mögött.

A család volt a nevelés elsődleges terepe: az anya és a dajka, majd pedig az apa szerepe felbecsülhetetlen. (A nevelés magában foglalta az Isten félelmének a „megtanulását”, a zsidó hagyománynak az elsajátítását, az idősök tiszteletét, az írás megtanítását.) A családi nevelés része volt a testi fenyíték, alapja pedig a félelem volt.

A hitre nevelésben fontos szerepe volt a rítusok közös gyakorlásának is, még hozzá az ünnepekhez kapcsolódóan.

Természetesen a családon kívül is volt lehetőség a tanulásra, elsősorban a „vénekhez és a kultuszhelyekhez, ill. a papokhoz és a prófétákhoz kapcsolódóan, ill. nekik köszönhetően, szervezett iskolai oktatásról azonban egészen a fogságig nincs tudomásunk.

A fogság után az írástudóknak és a kialakult zsinagógarendszernek köszönhetően újjászerveződött, ill. megszületett az oktatási rendszer is (rabbi-iskolák).

Krisztus után 64-ben megjelenik a kötelező elemi iskolai oktatás is, amelyet „természetesen” csak fiúk látogathattak. Az oktatásban az élőszó dominált, ill. a legfontosabb módszer a memorizálás volt. (Alapvető cél az Istennel való közösségre nevelés volt, az „életgyakorlattá” válás elősegítése.)

Az Újszövetség világában részben folytatódik ez a gyakorlat. Így történt ez Jézussal is. Jézus, mint saját népének egy tagja, részesült az „átlag” izraeli gyermek taníttatásában, nevelésében.

Ugyanakkor vannak fontos változások is. Ez épp a Krisztushoz kötődik, akinek tanítói szolgálata egyedülálló. Benne „teljesedett” ki a tanítás. Ő maga a tanítás tárgya is. És maga Jézus folyamatosan „tanít”. Hogyan tanított Jézus?

1. Jézus hatalommal tanított;
2. Jézus tudással tanított („felkészült volt”);
3. Jézus szeretettel tanított;
4. különös gondja volt az eltévedtekre;
5. a „megrepedt nádat” nem töri el;
6. szelíd volt és alázatos;
7. szerette a bűnösöket;
8. imádkozott „neveltjeiért”;
9. nem kereste a maga dicsőségét;
10. „vizuális” volt;
11. egyszerű volt kifejezésmódjában;
12. érdekes volt, vonzotta az embereket;
13. humor;
14. költői elemek használata;
15. tudott érvelni, vitatkozni;
16. tanítása elsősorban a felnőtteknek szólt.

Jézus maga adta meg nekünk a tanítás küldetését, a missziói parancsban is ez érhető tetten (tanítvánnyá tétel, keresztség).

Érdeemes Pál tanítványságát és tanítói magatartását kiemelni még az olvasottakból. Mi jellemezte Pált?

Olyan hitelesen beszélt Jézusról, mintha szemtanú lenne; 2. magas szintű elméleti-teológiai látás, gyakorlati meglátásokkal ötvözve; 3. egyszerűen ír, magas színvonalon; 4. képek alkalmazása; 5. költői eszközök alkalmazása.

Felhasznált irodalom

BIRKÁS, Szilárd: A reformáció és annak hatása Európára. In: BIRKÁS, Antal – szerk: Luther és Kálvin – politika, jog, világi felsőbbség. KDNP Protestáns Műhely. Budapest. 2015. 17-39. oldalak

PÁLHEGYI, Ferenc: Van-e keresztyén pedagógia? Sola Scriptura. Budapest. 2000.

PUKÁNSZKY, Béla: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1996.

BIRKÁS-SZTRÓKAY, Edit: A protestáns nevelésről. In: BÉKEFY, Lajos – BIRKÁS, Antal: Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok. Budapest. Gondolat Kiadó. 2015. 124-125. oldalak

SZÚCS, Ferenc: Teológiai etika. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. Budapest. 1993. 193-194. oldalak

Valamint a fentebb ismertetett valláspedagógiai írások (öt rövid tanulmány) az elmúlt két évtizedből.

VIII. Állam és egyház kapcsolata. Modellek alternatívák. Svédország

Zárásként – az első témánkhoz visszanyúlva – államról és egyházzal szólok, jelen esetben e kettő kapcsolatáról, európai kitekintésben. Nem beszélek itt sem az állam fogalmáról, sem az egyházzal – ezeket az első alkalommal megtettem. Szólok azonban a kettő kapcsolatát jellemző főbb modellekről, ill. egy konkrét országgal összefüggésben a kettő kapcsolatának konkrétumairól.

Mielőtt a modellekre, illetve azok főbb jellemzőinek az ismertetésére térnék,¹³² meg kell említeni az állam és egyház kapcsolatának vonatkozásában, illetve a modellek kérdésében a legfontosabb választóvonalat: ez pedig az állam világnézeti semlegességhez való viszonya.¹³³ Azaz, elsődlegesen meg kell különböztetnünk a világnézetileg semleges és az „ideológiai elkötelezettségű” államokat. Ez utóbbiba tartoznak a volt és a jelenlegi kommunista államok, vagy éppen az iszlám fundamentalista országok. Ezek nem tekinthetők világnézetileg semlegesnek, így az esetükben vallásszabadságról sem beszélhetünk.

A fentiekén túl vannak azok az államok, ahol megvalósul állam és egyház valamilyen szintű elválasztása, illetve megkülönböztetése, és/vagy amelyek világnézetileg semlegesek – értve ez alatt sokkal inkább egyfajta technikát, sem mint valamiféle ideológiai értelemben vett világnézeti semlegességet.¹³⁴

A „létező szocializmus” megszűnése után alapvetően Európa valamennyi állama semlegesnek tekinthető világnézetileg, még akkor is, ha van köztük néhány olyan ország, amelyeknek „államegyházisága” feszegeti e kereteket. Ezen államok esetében három, illetve négyféle modellt különböztethetünk meg:¹³⁵

---

¹³² Az állam és egyház kapcsolatának vonatkozásában mindig a konkrétumok a döntők. Az egyes eseteket megvizsgálva nemzeti sajátosságokat, nem egy esetben „egyedi” megoldásokat, történeti háttérrel stb. találunk, mindazonáltal a modellalkotás hasznos lehet. Segít megkülönböztetni egy-egy „látást”, többé-kevésbé hasonló gyakorlatot, irányultságot, és segít abban is, hogy bizonyos tendenciákat figyeljünk meg, még akkor is, ha tudjuk jól, hogy nincsenek „vegytiszta” országok, állam és egyház „kapcsolati valóságok”.

¹³³ Ez tipikusan a katolikus egyházjogász, Schanda Balázs megközelítése. A református Szathmáry Béla Schanda tipológiájától eltérő fogalmakkal operál (Szathmáry tipológiáját lásd SZATHMÁRY, Béla: Magyar egyházjog. Századvég Kiadó. Budapest. 2004. 92-97 oldalak), különösen is a konkrét modellek esetében. Schanda megközelítése azonban – témánk szempontjából – egyszerűbb és átláthatóbb. Én magam is ezt veszem alapul, e ponton nem követve Szathmáry professzor egyébként árnyaltabb és részletesebb felosztását.

¹³⁴ A világnézeti semlegesség véleményem szerint sokkal inkább egyfajta technikát jelent, méghozzá annak technikáját, hogy az állam nem tesz különbséget a polgárai között vallási, világnézeti alapon. Ezzel kapcsolatban lásd BIRKÁS, Antal: Az állam semlegességének „tévtanítása”. In: Theologiai Szemle. 2011. 2. szám 173-174. oldalak.

¹³⁵ A szakirodalom többsége a fentebbi négy modellt különbözteti meg, ugyanakkor vannak szerzők – köztük a később többször is hivatkozott Gerhard Robbers –, akik a kettő utolsót egy csoportba sorolják, illetve vannak olyanok is, akik más névvel utalnak az általam használt kategóriákra; ez utóbbival kapcsolatban lásd Boleratzky Lóránd, Szathmáry Béla és W. Cole Durham bibliográfiájában feltüntetett munkáit. Én a fentebbi listát tartom követendőnek, elsősorban az ide tartozó országok „regionális” elhelyezkedése, illetve a felekezeti megosztottság sajátosságai miatt. (Schanda, Boleratzky és Szathmáry professzorok munkássága mellett érdemes megemlíteni Ádám Antal vonatkozó tanulmányait – ezek közül az irodalomjegyzékben egyet és magam is megemlítek –, továbbá a külföldiek közül elsősorban Gerhard Robbers és Cole W. Durham írásait. Ez utóbbiakkal kapcsolatban lásd a felhasznált irodalmakat a lábjegyzetben és a könyv végi bibliográfiájában.) A vallási közösségekkel, azok jogállásával, az állam és az egyházak általános kapcsolatával és annak milyenségével, az állam semlegességének fokával, ill. mindennek a vallásszabadság értékéhez és megvalósulásához fűződő viszonyával kapcsolatban lásd a legmodernebb elemzéseket: MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion an the Secular State. General Reporters. In: MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion and the Secular State. UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID. Madrid. 2015. 9-18. oldalak. (Lásd különösen is a szerzőpáros „cirkulációs” ábráját.)

1. az államegyházi modellt;
2. a radikális elválasztás modelljét;
3. az ún. kapcsolódó modellt;
4. és az együttműködő elválasztás modelljét.

1. *Az államegyházi modell*

Az államegyházi modell nem ismeretlen Európában. Számos ország tartozik e csoportba, köztük – többek között – Görögország, Norvégia (2012 májusáig!), Finnország, Dánia, Izland, vagy éppen Málta.¹³⁶ Ez a „lista” történelmi örökség, az elmúlt századok „gyermeke”, azaz, nem a közelmúlt, nem az elmúlt évtizedek fejlődési eredménye. Nem feltétlenül a felekezeti egységnek köszönhető, sokkal inkább a szerves fejlődésnek, a hagyományok tiszteletének.¹³⁷ E modellhez kapcsolódóan egy skandináv példát – a változó Svédországot – mutatom be a kurzus zárásaként.

2. *A radikális elválasztás modellje*

A radikális elválasztással összefüggésben Franciaországot fogom részletesen ismertetni a következő fejezetben, azonban e helyen szeretném röviden összevetni azt egy másik országgal, az Amerikai Egyesült Államokkal. Ezt a rövid egybevetést azért is tartom fontosnak, mert jól mutatja azt, hogy a radikális elválasztás – amely sokak számára talán nehezen érthető és elfogadható – milyen gyökerekkel, eszmei háttérrel rendelkezik, és azt is jól mutatja, hogy radikális elválasztás és radikális elválasztás között mekkora különbség van, illetve lehet!¹³⁸

Az állam és egyház radikális elválasztására a modern korban elsőként az Amerikai Egyesült Államokban került sor 1791-ben, az Alkotmány 1. kiegészítésének elfogadásával. E kiegészítésben – amely alapvetően az egyház intézményesíttetésének, illetve intézményesíttetésének állam általi véghezvitelével foglalkozik és annak tilalmát mondta ki – az amerikai polgárok a vallásszabadság biztosítékát látták. Később, az 1868-as kiegészítés (14. kiegészítés) alapján fogalmazták meg a Legfelsőbb Bíróság azóta klasszikussá vált és sokak által hivatkozott „elválasztás falának” (wall of separation) az elméletét, amelyet ma is sokan és sokféleképpen értelmeznek, illetve amelyre ma is gyakran hivatkoznak a különböző vitákban. Ennek az elvnek a központi magva a következő: állam vagy állami szerv a vallás szabadságának a megóvása érdekében nem részesíthet támogatásban semmilyen vallást.¹³⁹ Ennek az elválasztásnak az oka azonban nem a vallással szembeni gyűlölet volt, sokkal inkább fordítva: a vallásért és a

---

¹³⁶ Minderről bővebben lásd Schanda Balázs vonatkozó cikkét: <http://www.magyarokurir.hu/hirek/koerkep-bevett-szokas-az-egyhazak-allami-rangsorolasa-europaban>

¹³⁷ Mindazonáltal ott, ahol állam és egyház korábban elvált egymástól, és amely országokra a nagyfokú felekezeti homogenitás jellemző (pl. Spanyolország, Luxemburg), mind a mai napig vannak „jegyei” az államegyháziágnak (pl. az uralkodó vallása katolikus kell, hogy legyen).

¹³⁸ Értve e ponton elsősorban az eltérő „lelkületét” a két rendszernek, illetve annak eszmei okait, gyökereit. A most következő sorok megírásakor alapvetően Schanda Balázs neves jogászprofesszor, valamint korábbi kollégám, Donald D. Schmelkepf amerikai professzor gondolataira hagyatkozom (az utóbbi professzorral Maastrichtban volt lehetőségem együtt tanítani európai és amerikai diákokat).

¹³⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy pl. az élet legkülönbözőbb területeit – köztük a politikai életet is – ne vennék körül a vallási élet legkülönbözőbb szimbólumai, a vallásos jellegű eskütől az imádságon át a bankjegyen található „Istenben bízunk” feliratig.

vallási szabadságért érzett aggodalom.¹⁴⁰ Az amerikai nép vallásos, vagy ahogyan a Legfelsőbb Bíróság az egyik határozatában fogalmaz: „Mi egy vallásos nép vagyunk, amelynek az intézményei föltételezik egy Fölsőbb Lény létét.”¹⁴¹

Ezzel ellentétben a kontinentális Európában a francia-modell esetében az elválasztásnak más jellegű okai, illetve eszmetörténeti gyökerei voltak, vannak. Ennek az elválasztásnak – annak 20. század eleji formájában – az okai az egyházellenesség, az antiklerikusság és a katolikusellenesség voltak. A francia esetben az intézkedések okai nem a vallásért való aggodás, illetve a semleges állam megteremtésének a célja volt, hanem sokkal inkább a szekularizáció, illetve az egyház befolyásának a csökkentése, és ezzel összefüggésben a közélet és az oktatás teljes laicizálása. Végző soron a vallásos élet magánszférába való „száműzése”. Azaz, a radikális elválasztás francia útja az amerikaival ellentétben egy kimondottan vallás-, illetve egyházellenes modellváltozat megteremtését eredményezte.

Ezek után érdemes megnézni a kontinentális Európa nagy részét – elsősorban a katolikus országokat és a német nyelvterület országait – „lefedő” kapcsolódó modell és együttműködő elválasztó modell főbb sajátosságait, jellegzetességeit.

3. *Kapcsolódó modell*

Ez a modell tulajdonképpen a fentebb említett és röviden – főbb vonalaiban – bemutatott két modell között található sajátosságait, jellegzetességeit, az állam és egyház kapcsolatának „szorosságát” tekintve.

Bár ez a modell – az elválasztás modelljéhez hasonlóan – vallja az állam és az egyház különválasztását („megkülönböztetését”), a hangsúlyt mégis a kettő együttműködésére helyezi, a „semleges közömbösség” helyett a „pozitív semlegességre” összpontosítva, úgy azonban, hogy közben tagadja az államegyháziság eszméjét. A két szféra viszonyát ebben az összefüggésben leginkább a kapcsolódó kifejezés fejezi ki. Mit is jelent ez a gyakorlatban?

Legelőször is azt, hogy ez a modell a fentebb jelzetteknek megfelelően tagadja az államegyháziságot, ugyanakkor az elválasztással szemben – és e modellben az egyházakra jellemző jogállást elvetve – az egyházakat sajátos helyzetbe hozza: nekik közjogi státust adva hisz a kettő (állam és egyház) hangsúlyos szerepében, e két szféra együttműködésében. Ez adott esetben, pl. a német Alaptörvény esetében nem is szükségszerűen jelenti az elválasztás jogi megfogalmazását, az „intézményesített” vallását azonban mindenféleképpen. Azaz, e rendszerben az állam számol az egyházak megtartó erejével, annak a társadalom hagyományaiban betöltött szerepével, több évszázados tevékenységével, és kész, illetve hajlandó meghatározott célok és érdekek mentén vele (velük) – elsősorban a „bevett” egyházakkal, felekezetekkel – együttműködni. Vagy ahogyan azt Schanda Balázs megfogalmazza: „Közép-Európa német nyelvű államai a népegyházakkal sok területen együttműködnek és számukra – „kulturális felelősségük” gyakorlása keretében – támogatást biztosítanak.”¹⁴²

---

¹⁴⁰ Az Amerikai Egyesült Államok lakosságának egy jelentős része még ma is rendszeres templomba járó. Érdemes mindezzel kapcsolatban a Pew Research Center vonatkozó felméréseit, illetve kutatásait elolvasni. (A hívők – elsősorban evangélikások – politikai szerepe is döntő. Lásd egy korábbi cikkem: http://messzelatoblog.hu/blog/a_megkerulhetetlen_evangelikalok.)

¹⁴¹ SCHANDA, Balázs: Magyar Állami Egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000. 195. oldal.

¹⁴² SCHANDA, Balázs: Magyar Állami Egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000. 200. oldal. Fontos hangsúlyozni, hogy a fenti modell „konzervatív”, tiszteletben tartja a múltat, a folytonosságot, a korábbi évtizedek (jogi) megoldásait, hagyományait. Ez nem egy esetben „államegyházi” sajátosságokat, jegyeket is jelenthet (pl. az

4. Együttműködő elválasztás modellje

Ez a modell az elmúlt évtizedek Dél-Európa katolikus országaiban végbement változásainak az eredménye: a korábbi évtizedek hagyományait megszakítva a Katolikus Egyházban végbement változások eredményeként a megelőző államegyházi modellt¹⁴³ a szerződéses viszonyok (az intenzió-k, az ún. „Villa Madama-i rendszer”) világa váltotta fel: a korábbi szoros egység felszámolása, úgy azonban, hogy a felekezetek közül a római katolikus továbbra is kiemelt szerepben van.¹⁴⁴

Azaz, a szeparáció itt is végbement, azonban ez egyrészt – pl. a francia modellel szemben – az egyház, a „gyengébb fél” kezdeményezésére, illetve az ő egyetértésével ment végbe, másrészt ez a modell (továbbra is) számol a katolikus felekezettel, illetve az egyházak súlyával, azok társadalomban betöltött szerepével.

Ez a modell számol az együttműködés lehetőségével is. Ennek alapja minden esetben a két fél, az egymást kölcsönösen autonómnak elismerő és „önállóan” tekintő két partner szerződéses viszonyai, illetve az ennek nyomán kialakuló szabályozás.¹⁴⁵

Természetesen e modell esetében is továbbélnek a korábbi időszak bizonyos jellegzetességei, így például több helyen az egyházi házasságkötés állami elismerésének a rendszere.

Konkrét ország-tanulmány (Svédország)

A vizsgálat szempontrendszere a következő:¹⁴⁶

1. Társadalmi előfeltételek: felekezeti megoszlás, egyéb statisztikák
2. Társadalmi előfeltételek: a történelmi gyökerek, történelmi összefüggések
3. Jogi háttér: jogforrások, alapvető kategóriák, a vallási közösségek elismerése stb.
4. Egyéb jogi összefüggések (munkajogi összefüggések, az egyházi személyek jogállása, az egyházak és a családjog, a házasság kérdése stb.)
5. Állam és egyház(ak) kapcsolata a kultúra dimenziójában¹⁴⁷
6. Az egyház-finanszírozás kérdései

---

egyházi tagság nyilvántartása, a teológiai karok állami egyetemekre/egyetemekbe való integrálása stb.). Ezt a német jogtörténet esetében kimondottan fontos megemlíteni, az állami egyházjoggal összefüggésben: a II. világháború utáni Németország a Weimári Birodalmi Alkotmány rendelkezéseit emelte át. Ennek természetesen nem „ideológiai” okai, hanem egészen egyszerűen jogszemléleti, „jogtörténeti” okai voltak, nem mellesleg az a cél, hogy a német modellt ez alapján különböztessék meg a laicista modell egyházainak státusától, illetve az azt jellemző vonatkozó viszonyoktól.

¹⁴³ Fontos tudni, hogy a 20. század eleji „szabad államban szabad egyház” elvet, illetve annak gyakorlatát a későbbi jobboldali rezsimok – kivéve a Salazar-rendszer, legalábbis hivatalosan – újra „visszacsinálták”, egyház és állam szorosabb egységét megteremtve. Ez alakult át fokozatosan az 1970-es évektől.

¹⁴⁴ Ezeket a déli államokat az egyházi státus tekintetében (elismerés!) általában egy többszintű rendszer jellemzi, élén a Római Katolikus Egyházzal.

¹⁴⁵ „Ezek garanciákat rögzítenek a vallásoktatás, az intézményi lelképásztori ellátás, a tábortól lelkészi szolgálat, az egyházi műemlékek és kulturális örökség védelme tekintetében, valamint az állampolgárok rendelkezési nyilatkozatban kifejezett igényei szerinti finanszírozás ügyében.” (SCHANDA, Balázs: Magyar Állami Egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000. 203. oldal.)

¹⁴⁶ Természetesen lehetett volna más szempontrendszert is találni (további dimenziók lehettek volna például: diszkrimináció kérdése – a legtágabb értelemben –, általános viszonyulás a vallásokhoz – akár állami, akár társadalmi részről –, vagy éppen az egyházak autonómiájának a kérdése.)

¹⁴⁷ Ez utóbbit kimondottan tágan értelmezve, beleértve az oktatás, az iskolák, a média stb. világát is.

7. Egyéb (problémák állam és egyház kapcsolatának összefüggésében; a vallásszabadság érvényesülésével kapcsolatos problémák; aktualitások, érdekességek)

A feldolgozás során releváns jogi dokumentumokat, statisztikákat, történeti munkákat, illetve „ország-leírásokat” használok fel az elérhető „állam-egyház kapcsolata” „kézikönyvek”, illetve angol nyelvű tanulmányok mellett. A fejezet témájának („kitekintő” jellegének) megfelelően ez utóbbiak különösen is hangsúlyosak.

*Társadalmi előfeltételek: felekezeti megoszlás, egyéb statisztikák*¹⁴⁸

A svéddek mintegy 70 százaléka evangélikus, 5 százaléku különböző kisebb protestáns felekezet tagja, közel 2 százaléku római katolikus és ortodox, és kb. 2 százaléku muzulmán. Rajtuk kívül élnek még zsidók, buddhisták és hinduk is az országban.¹⁴⁹ Azaz, a lakosság döntő többsége (80 százaléka) valamelyik szervezett felekezethez, illetve vallási csoportozhoz tartozik, bár nő a „nem hívők” száma is (pl. az ateista humanisták), illetve azoké, akik egyik felekezethez sem tartoznak.¹⁵⁰

A nagy szám azonban alacsony „tényleges” vallási aktivitással jár. Például az istentiszteletek látogatottsága, az egyházak – különösen is a Svéd Egyház esetében igaz ez – tanításának követése alacsony.¹⁵¹ A svéd társadalom kimondottan szekulárisnak mondható. Ugyanakkor a lakosság jelentős hányada él az egyház által nyújtott „szolgáltatásokkal”: a gyermekek több mint felét megkeresztelik, 33 százaléku konfirmál, a házasságkötések közel 40 százaléka templomi esküvő. A nagyfokú szekularizáció és a „népegyházhoz” való ilyen jellegű kötődés egyszerre igaz. Ez az ún. északi paradoxon.¹⁵²

---

¹⁴⁸ A statisztikák, felekezeti adatok összeállításánál több forrásra voltam kénytelen támaszkodni. Ezek elsősorban a már korábban is hivatkozott Gerhard Robbers-féle könyvek vonatkozó részei, valamint a későbbiekben többször is hivatkozott „euresisnet” (www.euresisnet.eu) és az amerikai külügy jelentései voltak (<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/#wrapper>). Jelen esetben Per Pettersson adatai a mérvadóak (PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 119. oldal). Hasonló arányokat találunk más északi országokban is.

¹⁴⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a keresztény felekezetek esetében alapvetően a keresztség számít, azonban a Svéd Egyház esetében egészen 1996-ig a szülők után is taggá válhatott a gyermek, a keresztség meglététől függetlenül. Ennek köszönhetően ma is vannak szép számmal olyanok, akik bár nincsenek megkeresztelve, mégis tagjai az „államegyháznak”. A muzulmán közösség esetében nincs formális tagsági feltétel. (Az ún. Swedish Commission for State Grants to Religious Communities tartja nyilván a muzulmán lakosság nagyságát.) Minderről bővebben lásd: FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 537. oldal.

¹⁵⁰ Fontos azonban megjegyezni, hogy a „hívő tagság” nagy száma nem tükrözi a valódi aktivitást – különösen is az evangélikusok esetében –, a valós egyházi életet (Lars Friedner kutató figyelmeztet erre bennünket). A „tagság” csak egy töredéke vesz részt rendszeresen a gyülekezeti életben, különösen is igaz ez a Svéd Egyház esetében. Lásd: <http://www.thelocal.se/34370/20110615/>. Fontos megemlíteni a szekularizáltság meglepően erős jelenlétét is, illetve annak az emberek gondolkodásra gyakorolt hatását. A svéddek valójában rendkívül erősen szekularizáltak. Ez a felmérési adatokból is jól látszik: a svéddek 18 százaléka hisz a mennyben és 10 százaléku hisz csak a pokolban (ezek a legalacsonyabb adatok/arányok a nyugati világban). Szintén a legalacsonyabb (21 százaléku) azok aránya, akik számára „Isten az életükben fontos szerepet játszik”. Lásd: ZUCKERMAN, Phil: Why are Danes and Swedes so Irreligious? In: Nordic Journal of Religion and Society. 2009/1. 56. oldal. Az erős vallástalanság lehetséges okairól szintén lásd a Zuckerman-féle tanulmányt.

¹⁵¹ Ez az arányszám a kisebb közösségek esetében magasabb.

¹⁵² PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 120. oldal, továbbá JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 1-2. oldalak. Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

Társadalmi előfeltételek: történelmi gyökerek, történelmi összefüggések

Maga a terület 1000 körül vált kereszténnyé Olof Skötkonung uralkodása idején. Ekkor vált a „római vallás” államvallássá. A reformáció viszonylag hamar elérte az országot: 1527-ben Gustav Vasa döntésének eredményeként Svédország egységesen csatlakozott a lutheri tanokhoz. Később IX. Károly idején erősödött meg a lutheranizmus. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni az 1593-as Uppsalai Tanácskozást, amely tanítási alapjának – többek között – az Ágostai Hitvallást fogadta el.¹⁵³

A 18. század közepéig csak a Svéd Egyház (evangélikus egyház) létezhetett, és csak az evangélikus hit követését engedélyezték. Ekkor azonban a külföldről betelepülteknek – köztük a zsidóknak is, nem csak más keresztény felekezetek követőinek! – engedélyezték hitük gyakorlását.

Később aztán (1860-ban) – talán a felvilágosodás eredményeként – már az államegyházból való kilépést is engedélyezték,¹⁵⁴ de vallás nélkül senki nem maradhatott; 1951-től pedig teljes a vallásszabadság (ekkortól a kilépőnek már indokolnia sem kell a kilépése okát, illetve nem kell, hogy másik felekezethez csatlakozzon). Az 1951-es változások után megindult az államegyházi struktúráról szóló vita is.¹⁵⁵ A változásokat az 1990-es évek második fele hozta meg. Az ekkor meghozott döntések (különösen is az 1995-ös zsinati döntés és az azt elfogadó parlamenti határozat, majd a későbbi alkotmány-kiegészítés) 2000. január 1-től ténylegesen is állam és egyház elválasztását eredményezték. Mindazonáltal az élet számos területén mutat mind a mai napig a rendszer államegyházi sajátosságokat, illetve a szabályozás is elismeri a Svéd Egyház kitüntetett helyzetét – tulajdonképpen a valós viszonyokat elismerve ezzel.

Jogi háttér: jogforrások, alapvető kategóriák, a vallási közösségek elismerése stb.

Állam és egyház elválasztása először 1850-ben merül fel ügyként a Svéd parlamentben.¹⁵⁶ Az első – ebbe az irányba ható – rendelkezést 1862-ben fogadták el: ekkor választották el egymástól a „polgári”, állami közigazgatást és az egyházi adminisztrációt helyi szinten. Ezt követően – évtizedeken keresztül – különböző csoportok küzdöttek az állam és az evangélikus egyház közötti kötelékek gyengítéséért, elszakításáért, az állam semlegességéért. (Mindezek a törekvések a svéd társadalom funkcionális differenciálódásával párhuzamosan jelentkeztek.)

Kormányzati oldalról egy 1958-as és egy 1979-es javaslatot, illetve előterjesztést érdemes megemlíteni. Ez utóbbi állam és egyház elválasztását célozta, az egyház nagylelkű anyagi támogatása mellett. Az egyház ezeket a javaslatokat elvetette (az utóbbit a Zsinat 54-42 ellenében utasította el). Ezt követően az egyházi oldalon indultak el határozott reformjavaslatok. Az elválasztás helyett az egyház függetlensége felől közelítettek a szükségesnek vélt változásokhoz. Mindez elsősorban szerkezeti változásokat, reformokat, illetve a „regionális szint” anyagi megerősítését jelentette. Közben egy teológiai reflexiók folyamat is elindult az egyházon belül: annak tisztázása, hogy az egyház lutheri hitvallásos jellege mit kell, hogy jelentsen a 20. század

---

¹⁵³ SCHÖTT, Robert: Állam és egyház Svédországban. In: ROBBERS, Gerhard: Állam és Egyház az Európai Unióban. PRATA. Pápa. 2004. 218. oldal.

¹⁵⁴ „Természetesen” csak abban az esetben, ha egy másik elfogadott felekezethez léptek át az „elhagyók”.

¹⁵⁵ Az ezt követő évtizedek alatt számos javaslat született, azonban csak a 20. század utolsó évtizedében vált szét hivatalosan állam és egyház. Minderről bővebben lásd: FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 539. oldal.

¹⁵⁶ A fent írtakat lásd: PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 121-123. oldalak.

második felének változó világában (ennek a folyamatnak az eredménye az 1993-as „Nagy könyv a keresztény hitről” c. kiadvány, amelyet az ország evangélikussá válásának 400. évfordulója alkalmából adtak ki). 1995-ben már maga a Zsinat is az állam és egyház elválasztásának az elve mellett döntött, ezt később maga a Parlament is megerősítette 282 igen, 19 szavat nem ellenében. Részben ennek eredménye az egyháztagsággal kapcsolatos 1996-os változás (korábban a „szülők” után automatikusan evangélikussá váltak a svédek; 1996 óta azonban keresztiséghez kötik az egyháztagságot, aminek eredményeként az egyházhoz való tényleges kötődés a valós tagok esetében erősebbnek mondható). A lényegi változást az 1997-es és 1998-es alkotmányjogi változások, illetve az 1998-as Svéd Egyházat érintő új törvény, valamint a többi felekezetet érintő Vallási közösségekről szóló törvény hozta el. Mindezen változások eredményeként jutottunk el a mai állapothoz, amelyben állam és egyház egymástól elválasztva működik, és amelyben az állam viszonya a különböző közösségek irányában egyenlőbbé vált.

Ma, az átalakulóban lévő államegyházi rendszer – a fentiekén túl – alapvetően az 1809-es és az 1973-as alkotmány rendelkezéseit tükrözi, de még a trónörökléssel kapcsolatos törvény (1810-es törvényről beszélünk!) is tartalmaz bizonyos rendelkezéseket.¹⁵⁷

A 2000-től hatályos alkotmány rögzíti, hogy minden, a Svéd Egyházat és más felekezeteket érintő előterjesztés, illetve javaslat csak Parlament által hozott törvénnyel érvényesíthető (megfelelő többséggel; ez általában 75 százalékos többséget jelent). Ugyanakkor az evangélikus egyház belső élete jóval demokratikusabb és önállóbb. Ezt mutatja az a tény is, hogy például a korábbi gyakorlattól eltérően a püspökök kijelölésének a joga többé már nem a kormányt illeti meg; az egyházi vezetőket az evangélikus közösség tagjai választják.¹⁵⁸

Az alkotmány rögzíti a svéd állampolgárokat megillető vallásszabadság jogát. Ez a Svéd Alkotmány szerint több mindent is jelent. Jelenti a vallás gyakorlásának egyéni, vagy közösségi lehetőségét, akár nyilvánosan is. Jelenti a felekezethez való nem tartozás jogát, illetve annak a tilalmát, hogy bárkit is vallásának vagy hitének a megvallására kényszerítsenek.¹⁵⁹

Az alkotmány mellett a legfontosabb egyházakat érintő rendelkezések az 1998-ban elfogadott ún. Felekezetekről szóló törvény, illetve a szintén 1998-ban elfogadott ún. Svéd Egyházzal szóló törvény. Mindkettő része az új, átalakulóban lévő állam-egyház kapcsolati rendszernek.

Az előbbi kijelenti, hogy a Svéd Egyház ún. regisztrált egyház, ezt a lehetőséget azonban – azt, hogy valamely közösség regisztrált egyházzá válhasson – minden vallási közösségnek megadja.¹⁶⁰ Valamely vallási közösség más formában is működhet azonban (pl. egyesületként, vagy éppen alapítványként).¹⁶¹ (Fontos ugyanakkor, hogy csak a regisztrált közösségek –

---

¹⁵⁷ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 539-540. oldalak.

¹⁵⁸ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 539. oldal.

¹⁵⁹ A fentebbi megállapításokkal kapcsolatos konkrét jogi hivatkozásokat – szövegszerűen – lásd az angol nyelvű (2005-ös megjelenésű) Robbers-féle kötet 540-541 oldalait. FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 540-541 oldalak.

¹⁶⁰ Maga a regisztráció azonban nem kötelező.

¹⁶¹ Ezek részletes jogi vonatkozásait lásd: JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 18-19. oldalak.

Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

az „egyházak” – használhatják az adórendszert a tagoktól jövő hozzájárulások, az „egyházi adó” beszedésére,¹⁶² illetve rendezhetnek jogilag is, állam által elfogadott esküvőt.)¹⁶³

Az utóbbi törvény – a Svéd Egyházzal szembeni törvény – az evangélikus felekezetet az egész nemzet egyházaiként fogja fel, amely egyház az állami szervekkel együttműködve az egész ország számára „nyújt szolgáltatásokat”. Maga a törvény egyfajta identitást ad a Svéd Egyháznak. Túl ezen azonban ez az a törvény, amely pl. az egyház belső struktúráját, vagy éppen a vagyonelemek sorsát is szabályozza.¹⁶⁴

A 2000-es változásokat állam és egyház elválasztásaként értékelhetjük,¹⁶⁵ ez azonban nem teljesen egyértelmű. A kép – miként az a továbbiakból is kiderül majd – ennél árnyaltabb. Számos kapcsolat áll fenn mind a mai napig az állam és a Svéd Egyház között, illetve ami a képletet még érdekesebbé teszi: az állam és a többi felekezet között is egyre erősebb kapcsolódások alakultak ki a felekezetek „egyenlősítése” eredményeként (ez utóbbi, ti. a felekezetek egyenlősége azonban csak „teoretikus értelemben” igaz).¹⁶⁶ A legnagyobb súllyal – tagságának és gazdasági erejének, valamint múltjának és társadalmi beágyazottságának köszönhetően – azonban az evangélikusok rendelkeznek. Ugyanakkor az evangélikus felekezet hívei nagyrészt csak „papíron” hívők, a kisebb közösségek tagjai ezzel szemben aktívak: ez mindenképp árnyalja a közösségek „vélt” vagy „valós” fontosságát, hierarchiáját, társadalmi – és állami! – elismertségét.

Természetesen itt kell szólnunk a Svéd Egyházon kívüli vallási közösségekről is. Más európai országgal összehasonlítva viszonylag későn – 1951-ben! – született meg az első olyan szabályozás, amely garantálja a svéd állampolgároknak a teljes vallásszabadságot. Korábban, pl. 1726 előtt nem evangélikusok számára teljesen tiltott volt a „közösségi” vallásgyakorlat. Egészen 1873-ig a Svéd Egyház elhagyása pedig jogi értelemben lehetetlen volt. Ezt követően ki lehetett lépni az egyházból, de csak akkor, ha az illető más felekezethez csatlakozik. „Vallás nélkül senki nem maradhatott.” E téren – és általában a vallásgyakorlás teljes szabadsága terén

---

¹⁶² Néhány évvel ezelőtt e közösségek száma – azoké, amelyek éltek is az állam általi egyházi hozzájárulás „be-
gyűjtésnek” a lehetőségével – hét volt.

¹⁶³ Jelenleg több tucat ilyen regisztrált közösség van Svédországban.

¹⁶⁴ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 541. oldal.

¹⁶⁵ JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 15-21. oldalak. Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

¹⁶⁶ Ezzel kapcsolatban lásd az „euresisnet” vonatkozó „oldalának”

(<http://www.euresisnet.eu/Pages/ReligionAndState/SWEDEN.aspx>) III. pontját, valamint FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 543. oldalt. A kapcsolatok „államegyházi” jellegének továbbélésére az egyik legjobb példa a temetők fenntartása, ami mind a mai napig szinte teljes egészében a Svéd Egyházzal kötődik – azzal a kitételrel, hogy az egyház a nem hívó vagy más vallású elhunytak számára köteles külön temetői részt kijelölni. Ez a korábbi „közhatalmi” jogosítványai közül az utolsóként maradt az evangélikus egyháznál. Természetesen más tényezők – így például a kulturális örökség birtoklása, vagy éppen a trónbetöltési szabályok – is speciális helyzetet adnak a Svéd Egyháznak. Az egyház „félhivatalos”, fél-államegyházi jellegét erősítik a Svéd Egyházzal szembeni törvény bizonyos passzusai is. Ez utóbbival kapcsolatban lásd: PETERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 124. oldal. (Hasonló folyamatoknak lehetünk szemtanúi Norvégiában is, ahol 2012 májusában – egy széles körű politikai döntés eredményeként – Norvégia szekuláris állammá vált, a Norvég Egyház államegyházi jellege pedig megszűnt; számos új közösség jött létre a hagyományos nagy közösségek mellett, amelyek egy jelentős része regisztrált közösség.)

– az 1951-es év hozott változást: azóta teljes mértékben érvényesül a vallásgyakorlás szabadsága Svédországban.¹⁶⁷

Ma – 2000 óta – az állam elviekben semleges, azonos módon („egyenlően”) viszonyul a különböző vallások irányában (ez utóbbi a pontos jogi megnevezése a különböző felekezeti közösségeknek). A vallási közösségek – amelyek a Vallási közösségekről szóló törvény szerint kimondottan vallási tevékenységet kell, hogy végezzenek – önként kérhetik e státusz elnyerését az államtól, amelynek eredményeként regisztrált vallási közösséggé válhatnak. (A Svéd Egyház a Vallási közösségekről szóló törvény szerint automatikusan regisztrált közösség.)

Az új szabályozás szerint senkit sem lehet arra kötelezni, hogy valamely (bármely) közösséghez tartozzon/csatlakozzon, a gyülekezet-változtatás (elhagyás és csatlakozás) lehetőségét, illetve jogát pedig a 12 éves gyermekeknek is meg kell adni (azaz, a 12 éves gyermek szabadon dönthet arról, hogy mely közösségnek akar a tagjává válni).

A fenti változások eredményeként ma körülbelül 40 regisztrált egyház van Svédországban.¹⁶⁸ A Svéd Egyház a törvény erejénél/rendelkezésénél fogva lett regisztrált közösség, míg a többieknek kérvényezniük kellett a regisztrációt az ún. Jogi, Pénzügyi és Adminisztratív Szolgáltatások Ügynökségénél.

A regisztráció feltételeként mindössze két feltételt vizsgálnak: a szervezet tevékenysége alapvetően vallási, illetve istentiszteleti jellegű kell, hogy legyen, illetve a szervezetnek megfelelő számú taggal kell rendelkeznie és/vagy valamely nagy világvallás, illetve globálisan is létező vallási közösség tagja kell, hogy legyen (a közösség tagságát – annak szükséges létszámát – nem rögzítik a különböző jogi szövegek).¹⁶⁹

Egyéb jogi összefüggések (munkajogi összefüggések, az egyházi személyek jogállása, az egyházak és a családjog, a házasság kérdése stb.)

Svédországban nincsenek speciális munkajogi rendelkezések az egyházakkal, felekezetekkel összefüggésben, azaz, a többi jogi entitásra érvényes szabályozásnak kell, hogy megfeleljenek az egyházak.

A munkavállalók általában különböző érdekvédelmi szervezetekbe tömörülne: így van ez az evangélikus felekezet munkavállalói esetében is. A saját szervezetük (Svéd Egyház Egyházközsegeinek Szövetsége) mellett azonban más szakszervezeteknek is a tagjai lehetnek az

---

¹⁶⁷ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 538. oldal.

¹⁶⁸ Köztük hivatalosan regisztrált közösségként az északi isteneket imádók/hívók közössége is. Sajnos, az adatok eléggé „szórnak”. A többször hivatkozott 2008-as könyv (benne Lars FRIEDNER tanulmánya) 2005-ös adatokra hivatkozva 70 közösségről beszél, míg a többször hivatkozott Gerhard Robbers-féle kötet 2005-ös kiadása mindössze csak 40 ilyen közösségről tesz említést. Én magam – az internet segítségével – 23 „beazonosítható” közösséget találtam. A közösségek nagy száma miatt az állam egy új szervet is létrehozott (Vallási közösségekkel való kapcsolattartásért felelős kormányzati tanács), amely évente háromszor tanácskozik, és formális kapcsolatot tart fent a vallási közösségekkel. Minderről lásd: FRIEDNER, Lars: Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 267. oldal.

¹⁶⁹ A fentiek miatt nem egyház pl. a humanista mozgalom Svédországban, ugyanakkor a buddhisták közössége – a tágan értelmezett „istentiszteletnek” köszönhetően – azonban igen. Továbbá: mivel bizonyítékot a tényleges „istenimádatra” nem kérnek – csupán csak egy igazolást –, így válhatott a szcientológusok közössége vallási közösséggé, egyházzá Svédországban (annak ellenére, hogy e „vallás” vallási jellege sokak szerint eléggé vitatható).

egyház munkavállalói. Továbbá, a lelkészek létrehozták az ún. Svéd Egyház Munkavállalóinak Szövetségét.¹⁷⁰

Az egyházi személyek azokkal a dolgokkal (információkkal) összefüggésben, amelyekre szolgálati munkájuk (tipikusan pl. lelkigondozás) folyamán „jutottak”, illetve tettek szert, nem tanúskodhatnak. Ezen titoktartási kötelezettségen kívül azonban nincs olyan szabályozás, amely bármi módon speciálisan érintené az egyháziakat.¹⁷¹

Speciális helyet és kapcsolatot foglal el az állam és az egyház (evangélikus) viszonyában a fegyveres testületeknél szolgálatot teljesítő lelkészek munkája. A vezető beosztásban lévő lelkész tagja a hadsereg vezető testületének is. (Hadiállapot esetén a lelkészek is – mint minden férfi – kötelesek a seregbe bevonulni: ezekben az esetekben általában tábori lelkészi szolgálatot látnak el, és ekkor fizetésüket az állam állja.) Hasonlóan speciális terület a börtönlelkészi – és a kórházi lelkészi – szolgálat, amelyet keresztény lelkészek tölthetnek be. Ők felelősek a más vallású elítéltek lelkigondozásáért, adott esetben számukra imám vagy rabbi „meghívásáért”, felkereséséért.¹⁷²

Fontos, hogy a családjog része az állami jognak. Ugyanakkor, az egyházak (regisztrált közösségek) joga adott arra, hogy eskessenek (állam által elismerten). Jelen pillanatban e közösségek száma – a Svéd Egyházzal együtt – 40 körülire tehető.¹⁷³ A közösségeken belül pedig összesen 4000 személy jogosult az állam által is elismert házasságok megkötésére.¹⁷⁴

Hozzá kell tenni, hogy a 2000 előtt e joggal (az esketés jogával) rendelkező közösségek e jogukat 2000 után sem veszítették el, akár regisztrálták magukat vallási közösségként az új rendszerben, akár nem.

A válás azonban kifejezetten is kizárólagosan a világi hatóságokra tartozik. Ennek nem csak jogi, de teológiai okai is vannak.

Itt, ebben a részben érdemes megemlíteni a Svéd Egyház speciális helyzetét a temetkezésekkel összefüggésben. A temetkezés alapvetően mind a mai napig a Svéd Egyházhoz kötődik. Ez egy olyan konszenzus, amit a társadalom szinte teljes egésze elfogad – illetve akkor, amikor esetleg lett volna lehetőség a helyzet megváltoztatására, egyetlen közösség sem volt erre felkészülve, illetve akart élni a lehetőséggel.

A nem vallásos emberek temetkezése is a Svéd Egyház által fenntartott és kezelt temetőben történik, annak biztosítása mellett, hogy azok számára külön temetőt (temetőrészt) tartanak fenn, akik nem szeretnék „keresztény temetőbe” kerülni a haláluk után.¹⁷⁵

---

¹⁷⁰ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 547. oldal.

¹⁷¹ A fent említett titoktartási kötelezettség azonban időről-időre komoly vita tárgya a svéd társadalomban.

¹⁷² FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 549. oldal.

¹⁷³ A Svéd Egyház, illetve a többi közösség azonban más-más jogi felhatalmazás alapján teheti ezt. 2009 óta az azonos neműek házasságát, illetve annak „megkötését” is beleértve.

¹⁷⁴ PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 129. oldal. 2010 májusáig minden felszentelt evangélikus lelkész rendelkezett e joggal. Részben hasonló a helyzet Izlandon, legalábbis ami a családjogi összefüggéseket illeti. A regisztrált vallási csoportok és szekuláris közösségek államilag elismert esküvői szertartást tarthatnak, de a megszületett gyermek névadásának „regisztrálására” is jogosultak. Továbbá, az olyan teljesen egyházi jellegű szertartások elvégzésére is jogosultak, mint a keresztelő vagy éppen a temetés – bár ez utóbbi esetében a kimondottan egyházi jelleg az utóbbi időkben bizonyos esetekben (sokaknál) „oldódni” látszik.

¹⁷⁵ SCHÖTT, Robert: Állam és egyház Svédországban. In: ROBBERS, Gerhard: Állam és Egyház az Európai Unióban. PRATA. Pápa. 2004. 221. oldal. Az egyház tagjai az „egyházi adón” keresztül járulnak hozzá a temetők

Néhány „apróbb” ügyet érdemes még megemlíteni vallás és jogi szabályozás összefüggésében. 1. Katonaság. 1996-ban precedens értékű döntés született a Jehovisták közösségéhez tartozók „katonai szolgálatot megtagadni akarásában”: vallási (lelkiismereti) okok miatt lehetséges a katonai szolgálat megtagadása. 2. A körülmetélkedés vonatkozásában egy fontos szabály van: lányok esetében tilos az ilyen jellegű beavatkozás. 3. A szertartási húsvágás szintén tilos. 4. Érdekesség – bár rengeteg vita van róla –, hogy az öltözködést vallási szempontból nem szabályozzák, illetve az a vallásszabadság védelme alatt áll (legnagyobb vita a burka közterületen való viselésével kapcsolatban alakult ki az elmúlt években, nem egy esetben a muzulmán kisebbség részéről érték támadások a „vallási előírásokat” be nem tartó muzulmán nőket).¹⁷⁶ 4. Végezetül: 1949 óta klasszikus értelemben vett „istenkáromlási” törvény nincs hatályban Svédországban.¹⁷⁷

Az állam és egyház(ak) kapcsolata a kultúra dimenziójában

Az oktatási területen nem jellemző az egyházi iskolák jelenléte – ahogyan az egészségügy területén sem pl. a kórházaké.¹⁷⁸ Jellemző azonban – elsősorban a felsőoktatásban – az ún. népfőiskolák működése. Ezek általában politikai szervezetek, különböző „ideológiai” csoportosulások, illetve vallási szervezetek által fenntartott intézmények. Ezek részesülhetnek állami támogatásokban – részben állam által finanszírozott képzésekkel. Az egyházi személyek képzését azonban egyáltalán nem finanszírozza az állam, még az evangélikus felekezet esetében sem.¹⁷⁹

Az oktatás az állami iskolákban (mindegyik szinten) „non-confessional”, azaz, felekezet-független, ha tetszik, „világnézetileg semleges”, mindazonáltal a vallásan/hittan mind az általános iskolában, mind pedig a középiskolákban kötelező tantárgy (e tárgy nem csak a kereszténységgel foglalkozik).

A felsőoktatás világnézetileg szintén semleges. Az evangélikus lelkészi pályát választók általában – először – teológiai képesítést kell, hogy szerezzenek valamelyik egyetemen (5 egyetemen lehet vallástudományi tanulmányokat folytatni).¹⁸⁰ Utána kezdhetik csak meg az egyház

---

fenntartásához, míg a más vallásúak külön temetkezési hozzájárulást (adót) fizetnek. Lásd: FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 541. oldal.

¹⁷⁶ Ezzel kapcsolatban – az eseti megtiltások rendszerével összefüggésben – lásd: JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 27. oldal. Forrás:

http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

¹⁷⁷ A véleménynyilvánítást azonban más módon és más összefüggésben büntetőjogilag korlátozzák. Ezzel kapcsolatban lásd: JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 28-29. oldalak. Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

¹⁷⁸ Ennek oka az is, hogy a finanszírozás messze nem automatikus ezeken a területeken – helyi és regionális szinten döntenek e szolgáltatások esetleges finanszírozásáról. Ennek ellenére az iskolák világában volt egy minimális „előretörés” az egyházi és más „alternatív” intézmények esetében.

¹⁷⁹ Iskolákat mindazonáltal bárki – akár cégek is – „üzemeltethetnek”, feltéve, hogy azok megfelelnek a törvényi előírásoknak, illetve regisztráltak a Svéd Nemzeti Oktatási Hivatalnál. Lásd: FRIEDNER, Lars: Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 265. oldal.

¹⁸⁰ FRIEDNER, Lars: Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 266. oldal.

által szervezett lelkészi képezést adó képzést (a kimondottan lelkészképzésnek nevezhető képzést azonban nem finanszírozza az állam).¹⁸¹

Bár az iskolák világában kevésbé vannak jelen az egyházak,¹⁸² ugyanakkor vannak saját oktatási intézményei, pl. a lelkészi munkatársak vagy más közösségi alkalmazottak képzésére. A fentebb említett népfőiskolák rendszere tipikusan ennek a terepe, bevett és jól működő példája. Számos népfőiskolát pártok és más ideológiai csoportok, alapítványok mellett épp az egyházak működtetnek.

Egyház és média összefüggésében nincsenek külön speciális állami jogszabályok. Mindazonáltal a közszolgálati csatornák – „köz-szolgálatóságuk” részeként – széles körben és tartalommal közvetítenek vallási műsorokat, beleértve a vasárnapi istentiszteleteket is. Ez utóbbiakat felváltva közvetítik az evangélikus és más közösségek szolgálatairól.¹⁸³

Az egyház-finanszírozás kérdései

A Svéd Egyház az adórendszeren keresztül gyűjti be a tagjai után az „egyházi hozzájárulást”, korábban egyházi adót.¹⁸⁴ Ez a lehetőség most már a többi regisztrált vallási közösség előtt is nyitva áll (számukra azonban a „begyűjtés” összegének ára van).¹⁸⁵ 2010-ben 8 vallási közösség élt ezzel a lehetőséggel, köztük a római katolikusok, a baptisták, a methodisták vagy éppen az Üdvhadsereg.

Fontosak a Svéd Egyház, illetve az általa kezelt alapítványi „vagyonlemek” is. Azok nagysága – köztük komoly erdőterületek – összértéke meghaladja a 10 milliárd Svéd Koronát.¹⁸⁶

---

¹⁸¹ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 223. oldal. Más egyházak általában nem követelik meg az egyetemi végzettséget a náluk folyó képzések előfeltételeként.

¹⁸² 2005-ben mindössze 65 vallási közösségek által fenntartott iskola volt az országban. FRIEDNER, Lars: Administrative and Financial Matters in the Area of Religious Freedom and Religious Communities. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 472. oldal.

¹⁸³ Fontos azonban megjegyezni – épp a téma érzékenysége miatt –, hogy a média esetében hatványozottan figyelnek a „közösségek elleni izgatás” (beleértve a vallási közösségeket is) eseteire. Az egyik legismertebb egy helyi (stockholmi) muzulmán rádió zsidók elleni „kirohanása”, a zsidó közösségek fenyegetése volt. Lásd: FRIEDNER, Lars: Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 261. oldal.

¹⁸⁴ JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 19. oldal. Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf. Ennek mértékét a helyi közösség határozza meg; az általában a bevétel (személyi jövedelem) 1 százaléka. Az utóbbi időkben évente nagyjából 1 százalékkal csökken az egyházhoz tartozók száma, így az egyház a kiadásokat igyekszik „racionalizálni”. Érdemes megjegyezni azonban, hogy valamekkora összeget a nem tagoktól is levonnak az adórendszeren keresztül, az egyházi temetők fenntartása érdekében.

¹⁸⁵ FRIEDNER, Lars: Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 264. oldal.

¹⁸⁶ FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005. 548. oldal.

Továbbá, a Svéd Egyház a tulajdonában lévő – és nemzeti szempontból is lényeges – épületek, kulturális örökségek után, illetve azok fenntartásához állami támogatást kap.¹⁸⁷ 2009-ben 46 millió eurónyi összeget nyújtott e célokra a Svéd Örökségvédelmi Hivatal.¹⁸⁸

A Svéd Egyházon kívüli „vallási közösségek” általában az önkéntes szervezetek („civil szervezetek”) egy sajátos csoportját jelentik. A nem vallásos szervezetekhez hasonlóan az állam elismeri e közösségek pozitív hozzájárulását a társadalom egészéhez, illetve az emberek életéhez, így azokat anyagilag is támogatja.¹⁸⁹ E támogatásoknak két törvényi alapja van: az egyik a Vallási közösségekről szóló törvény, a másik a Vallási közösségek támogatásáról szóló 1999-ben született jogszabály. A támogatásokat a Kulturális Minisztériumhoz tartozó Vallási Közösségek Kormányzati Támogatásával foglalkozó bizottság kezeli. E bizottság 9 fős elnökségét egy 24 főből álló tanácsadó testület segíti, amelynek tagjait a legkülönbözőbb vallási közösségek delegálják. E szervezet a Svéd Egyház kivételével bármely vallási közösségnek adhat támogatást (az a közösség, amelyik állami segédlettel „adót” is gyűjt, kisebb támogatásra számíthat). Fontos megjegyezni, hogy ez a szervezet nem csak támogatások megítélésével foglalkozik, de pl. koordinációs feladatokat is ellát (pl. katasztrófák esetén e szervezet koordinálja a vallási tevékenységet végző szervezetek diakóniai, illetve más, segítő jellegű munkáját.)

Érdekes módon a támogatások odaítélhetősége kapcsán – az elismeréshez képest, illetve azon túl – további kritériumokat is találunk.¹⁹⁰ Ezek közül a legfontosabbak: alapértékek erősítése a közösség által,¹⁹¹ szervezetileg stabil működés, legalább 3000 fő szolgálata és számos rendezvény szervezése országszerte, a támogatói tagság – a „hívek” nagyrészt (döntő többségükben) Svédországban kell, hogy éljenek. Mindezek alapján jelenleg a támogatott közösségek száma 40 körülire tehető. A legfontosabb támogatott tevékenységek: szolgálattal és oktatással kapcsolatos projektek, kórházi lelkeszi szolgálat, teológiai képzés, valamint más „újszerű” közösségi kezdeményezések. 2009-ben 5 millió eurót kaptak a különböző vallási közösségek e tevékenységeikre, amelyből a legnagyobb részösszeget a pünkösdi mozgalomhoz tartozó közösségek kapták.¹⁹²

---

¹⁸⁷ Ez szinte csak az evangélikus közösségre igaz; maga az örökségvédelmi törvény is, illetve a támogatást lehetővé tevő döntések csak e közösség ingatlanjaival foglalkoznak. Mindez nem diszkrimináció, hanem annak a ténynek a rögzítése, hogy a valóságban csak e közösség rendelkezik „idős” (többszázéves) épületekkel, templomokkal, a korábbi szabályozásoknak köszönhetően.

¹⁸⁸ PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 125. oldal. További részletekkel kapcsolatban lásd: FRIEDNER, Lars: Administrative and Financial Matters in the Area of Religious Freedom and Religious Communities. In: Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana. 2008. 471. oldal.

¹⁸⁹ JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden. 21. oldal. Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

¹⁹⁰ PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 126. oldal.

¹⁹¹ Ezen értékek közül a legfontosabbak: demokratikusság, egyének (emberek) egyenlősége, férfi és nő egyenjóság, diszkrimináció-mentesség, kisebbségek támogatása és segítése.

¹⁹² PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2. 127. oldal. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy a „központi” állami támogatásokon kívül helyi önkormányzati, illetve regionális szintű támogatásokat is kaphatnak a közösségek (a Svéd Egyház azonban nem tartozik e támogatható közösségek közé). Elsősorban az ifjúsági és a gyermekek között végzett munkát támogatják az önkormányzatok, más, hasonló tevékenységet végző civil szervezetek támogatásához hasonlóan. Ennek mértékéről azonban nincsenek statisztikai jellegű kimutatások.

Itt érdemes megemlíteni, hogy vannak olyan közösségek is, amelyek bár kértek volna, de nem kaptak állami/kormányzati támogatást, illetve az állami adózási rendszert sem használhatták az „egyházi hozzájárulásaik” beszedéséhez. E közösségek között találjuk a szcientológusokat, a jehovistákat, a Mandeic közösséget és a kvékereket. (A kvékerek esetében a közösség taglétszáma jelentett problémát, a Mandeic közösség esetében a szervezet életképességét vitatták, míg a jehovisták esetében a közösségi alapértékek megvalósulását látták veszélyeztetettnek, köztük elsősorban a közéletben való részvétel tiltását tartotta elfogadhatatlannak az állam, túl az egészségügyi beavatkozásokkal kapcsolatos tanításaikon (pl. vérátömlesztés visszautasítása); a szcientológusok esetében 2006-ban az alapértékek veszélyeztetettségét és szervezeti problémákat vetett fel, illetve állapított meg az állam.¹⁹³)

Problémák az állam és egyház kapcsolatának összefüggésében. A vallásszabadság érvényesülésével kapcsolatos problémák, aktualitások, érdekességek

E helyütt két dolgot fontos leszögezni: egyrészt azt, hogy bár Svédországban 2000-ig államegyház volt – és sok tekintetben még ma is érezhetjük az átmenetiség jeleit –, mégis, a vallásszabadság joga nem sérül. Az állam toleráns a különböző vallások és világnézetek irányában. A másik, amit fontos rögzíteni az az, hogy bár egy nyitott, toleráns országról beszélhetünk, mégis, számos problémával vagyunk kénytelenek szembesülni. Ezek közül az egyik legszembetűnőbb a muzulmánokkal, a keresztényekkel és a zsidókkal szembeni atrocitások számának a növekedése. A döbbenetes számokat – és eseteket – lásd az International Religious Freedom 2015-ös számában.¹⁹⁴ A 2015-ös migránsáradat óta „oda-vissza” nő a feszültség a svédek és a bevándorlók, a svédek és az egyre inkább radikalizálódó muzulmán közösség között.

Mint érdekesség említhető meg, hogy az uralkodónak és az egyházi ügyekért felelős miniszternek a Svéd Egyház tagjának kell lennie.

Befejezés

Összességében elmondható, hogy az elmúlt 150 évben (1862 óta) fokozatosan átalakult állam és egyház, vallás és politika kapcsolata: egy homogén – szinte teljes egészében evangélikus – társadalom sokszínűbbé vált, s ezzel párhuzamosan állam és egyház, illetve egyházak elváltak egymástól, az állam jellegét tekintve semlegessé vált. Mindez a társadalmon belüli differenciálódás keretében ment végbe. Az átalakulás ellenére azonban mind a mai napig hivatalos és nem hivatalos szálak kötik egymáshoz a Svéd Egyházat és az államot. Az állam köteles számolni az evangélikus egyházzal annak társadalomformáló szerepe és nagysága miatt, nem utolsósorban azért, mert a Svéd Egyház – a többi vallási közösséggel együtt – fontos szereplője és hozzájárulója a svéd jóléti rendszernek.

Az állam és egyház viszonya, a vallásszabadság kérdése önmagában is rendkívül fontos. Sajnos, a jelentőségéhez képest nem kap akkora figyelmet, amekkorát megérdemelne. Pedig a vallásszabadság megléte, nem csak papíron létező valósága legalább annyira fontos, mint sok más egyéb téma.

---

¹⁹³ A humanistákat szintén elutasították. Igaz, az esetükben a vallási közösségi státusz is kérdéses, hisz maga a közösség nem végez klasszikus értelemben vett vallási tevékenységet.

¹⁹⁴ <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2015&dliid=256247>

Felhasznált irodalom

- ÁDÁM, Antal: Az állami egyházjog fogalma, jellemzői és problémái Magyarországon. In: Magyar Közigazgatás 2000/9. 539-551. oldalak.
- BIRKÁS, Antal: Állam-egyház-rendszerváltás. In: Politika.hu folyóirat. Politológiai Párbeszéd Társasága. Budapest. 2009.
- BIRKÁS, Antal: Állam és egyház kapcsolata: modellek, alternatívák dióhéjban. In Theologiai Szemle. 2011. 2. szám 108-109 oldalak.
- BOLERATZKY, Lóránd: A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai. I. rész. Ordass Lajos Baráti Kör. Budapest. 1991.
- BOLERATZKY, Lóránd: Állam és evangélikus egyház Finnországban. Budapest. FÉBÉ. 1947.
- ERDŐ, Péter: Bevezetés a kánoni jogba. Budapest. 1989.
- FRIEDNER, Lars: State and Church in Sweden. In: ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005.
- KORPICS, Márta – WILDMANN János: Vallások és egyházak az Egyesült Európában. TYPOTEX. Budapest.
- MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion an the Secular State. General Reporters. In: MARTÍNEZ-TORRÓN, Javier – DURHAM, W. Cole: Religion and the Secular State. UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID. Madrid. 2015. 1-19. oldalak.
- PETTERSSON, Per: State and Religion in Sweden: Ambiguity between Disestablishment and Religious Control. In: Nordic Journal of Religion and Society. 2011/2.
- ROBBERS, Gerhard: Állam és Egyház az Európai Unióban. Pápai Református Teológiai Akadémia. Pápa. 2004.
- ROBBERS, Gerhard: State and Church in the European Union. Nomos. Baden-Baden. 2005.
- SCHANDA, Balázs: Magyar állami egyházjog. Szent István Társulat. Budapest. 2000.
- SCHÖTT, Robert: Állam és egyház Svédországban. In: ROBBERS, Gerhard: Állam és Egyház az Európai Unióban. PRATA. Pápa. 2004. 217-224. oldalak.
- SOMOGYI, Alfréd: Egyházjog-1. Selye János Egyetem Református Teológiai Kar. Komárom. 2015.
- SZATHMÁRY, Béla: Magyar egyházjog. Századvég Kiadó. Budapest. 2004.
- TAMMINEN, Kalevi – VESA, Laulikki – PYYSIANEN, Markku: Hogyan tanítsunk hittant? Evangélikus Sajtóosztály. Budapest. 2001.
- TRÓCSÁNYI, László – BADÓ, Attila (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Budapest. KJK-Kerszöv. 2005.
- ZUCKERMAN, Phil: Why are Danes and Sweedes so Irreligious? In: Nordic Journal of Religion and Society. 2009/1.

További internetes források

European Studies on Religion and State Interaction (lásd a honlap vonatkozó ország-tanulmányait). Forrás: <http://euresisnet.eu>

JANTERA-JAREBORG, Maarit: Religion and the Secular State in Sweden.

Forrás: http://www.crs.uu.se/digitalAssets/125/125656_3religion_in_the_secular_state.pdf

<http://www.iclrs.org/content/blurp/files/Sweden.1.pdf>

KELEMEN, Ida: Vallási közösségek jogállása. Képviselői Információs Szolgálat. Budapest. 2011. (PDF anyag)

Legal Aspects of Religious Freedom. Ljubljana 2008. PDF formátumban.

MORTENSEN, Vigg: Church Autonomy and Religious Liberty in Denmark.

Forrás:

https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/inst/IEVR/Arbeitsmaterialien/Staatskirchenrecht/Europa/Conference_1999/mortensen.pdf

Report on International Religious Freedom Report 2010.

Forrás: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/>

THE WORLD FACTBOOK.

Forrás: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>

Békefy Lajos:

Az integrált protestáns felelősségetika szellemében...
Módszertani, gazdaságetikai, kultúretikai, vallásszociológiai, ökológiai apóriák

I. AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKÁRÓL – MÓDSZERTANI, TÖRTÉNETI ASPEKTUSOK¹⁹⁵

A protestáns szociáletikáról

Napjaink általános emberi tapasztalata és akár a mindennapi életre vonatkozó reflexiók summája lehet ez a megállapítás: nagyon konfüzus korban élünk, amikor az etikák és morálok vagy éppen az etikátlanságok és moráltalanságok, esetenként és időszakonként az anti-etikák, vagy anti-morálok dekonstruktív, tudatosan romboló világméretű konfliktusában élünk. Hol található a mai ember megbízható mércét, etikailag hiteles és hitelesített iránytűt? Hogyan, milyen eszközökkel alakítható ki egy, a többség által többé-kevésbé elfogadható, vállalható, érvényesíthető *minima moralia*¹⁹⁶, a legkevesebb morál, vagy legkisebb morális közös többszörös? Az egyházak, teológusok is keresték a közösségi iránytűt, azt a legkisebb etikai közös többszöröst, amit vállalni lehet. A keresésnek az eszköze az etika, a szociáletika tudománya volt és maradt, bár kezdettől fogva interdiszciplináris jelleggel, hiszen sem a bibliai tudományok, sem a szociológia pozitív hozadékainak reflexiója nélkül nem épülhetett volna ki olyan hatékonyan és differenciáltan, ahogyan ma elméleteiben, illetve működésében láthatjuk. A svájci református gazdaság-etikus, *Arthur Rich* volt az, aki alapvető művében¹⁹⁷, s az ehhez csatlakozó tanulmányában megfogalmazta: „*Szociáletikának nevezzük a felelős emberi egzisztencia elméletét és gyakorlatát abban a kapcsolatrendszerben, amelyben egy adott személy embertársaihoz és környezetéhez viszonyul, kiváltképpen, ha ezt a kapcsolatot nem közvetlenül, hanem társadalmi intézmények közvetítésével éli meg*”.

A protestáns és valamennyi keresztyén szociáletika közös, fontos feladata azon munkálkodni, hogy ne a struktúrák határozzák meg egyoldalúan és alternatívátlanul az embereket, hanem az emberek legyenek hatással, befolyással a struktúrákra. Ha ez nem így fog történni, visszazuhanunk a primitív és lapidáris ateizmus és önfelszámoló marxizmus, vulgáris materializ-

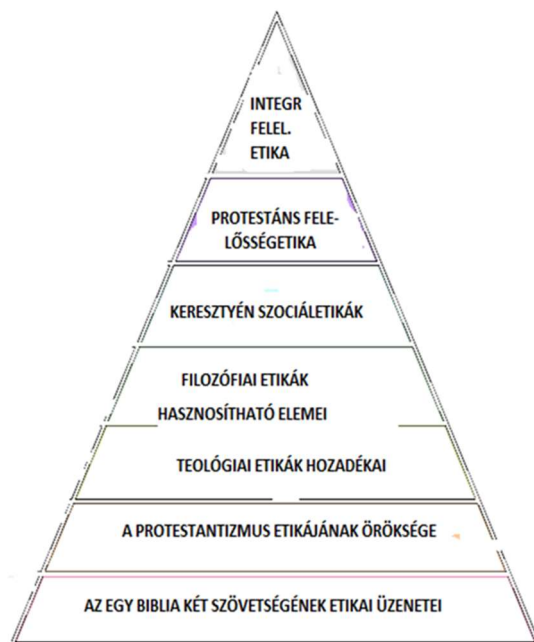
---

195 Hálás köszönettel tartozom én is az *Emberi Erőforrás Minisztériumának*, és *BALOG ZOLTÁN Miniszter Úrnak*, aki a Selye János Egyetem Református Teológiai Karának nyújtott projekt támogatással tette lehetővé ennek a 34 órás kurzusnak a megvalósulását, amire két részben, 2016. október-november, illetve december hónapban került sor. Az előadásokat PPT feldolgozásban tartottam. Alapvető szakmai anyagként ajánlottam a hallgatónak 2015-ben megjelent szociáletikai kézikönyvünket, *DR. BÉKEFY LAJOS – DR. BIRKÁS ANTAL (szerk.)*, Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok, Bp., Barankovics István Alapítvány, 2015. c. könyvet, annak is e tekintetben alapozó tanulmányát: Fogalmak, módszerünk, célok – az integráló felelősségetikáról, 17-45.; továbbá *ULRICH H. J. KÖRTNER*, *Evangelische Sozialethik*, 2. Auflage, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2008. – Az általam leadott 1. tanegységre 2016. november 7-8.-án került sor, ilyen témákkal: 1) A 21. századi protestáns integráló felelősségetika lényege és előzményei; a reformációi és a református szociáletika kezdetei, Kálvin szociáletikája; protestáns szociáletika-történet. 2) Világvallások versenyfutása, statisztikája, modern valláseméleti kutatás; Berger de-szekularizációs elmélete; madridi és győri manifesztum, migráció, paramigráció, Eurázia, Migrópa – merre tart Európa? 3) Protestáns gazdaságetika a hálaetikától a globális pénzuralommal szembeni keresztyén alternatívák elemzéséig – a protestáns gazdaságetikai csoda titka és magyarázata A. MADDISON Jézus korától a mai napig elkészített GDP gazdaság statisztikáinak tükrében. A projekt második része 2016. december 7-én került bemutatásra, ilyen témákkal: 1) Protestáns integráló felelősségetikánk alkalmazása kultúr-teológiai területen, az egyház kultúr-innovációs ereje. 2) Öko-teológiai apóriák, ökológia történet – a Biblia zöldjétől a zöld Bibliáig.

196 A fogalom az arisztotelészi etikára alkalmazott *magna moralia* (vö. *FRANZ DIRLMEIER*, *Aristoteles. Magna Moralia*. Akademie Verlag, Berlin 1958; John Cooper, *The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy*, in: *American Journal of Philology* 94, 1973, 327-349) pandantjaként fogalmazódott meg *Theodor W. Adorno* filozófiai aforizmái között, ami először 1951-ben jelent meg.

197 A. RICH, *Wirtschaftsethik. Grundlagen in theologischer Perspektive*, Gütersloh 1984

mus sokszorosan meghaladott, véglegesen felülmúlt, de még nem teljesen magunk mögött hagyott antagonisztikus mélységeibe, ahol a lét határozta meg a tudatot, s nem fordítva. A korjelenségek egész keresztyénségünket érintő hatásaira történő felelős reflektálás ma már túllép a felekezeti kereteken, hiszen többé már nem bel-egyházi kihívásokról, hanem globális trendekről, planetáris fenyegetettségről van szó. Ezért is érthető és protestánsoknak is vállalható a római katolikus moráleteológus, dr. Elmar Nass megfogalmazása: „A jelenlegi válság sok kérdését sokan gyakorlati szempontból, politikai érdekből, gazdasági megfontolásból közelítik meg, és keresik a megoldásokat, de legalább is a magyarázatokat. A teológiai válaszok a helyzet etikai értékelését kínálják. A teológiai válaszokat pedig nem hangulati tényezők, nem hatalmi stratégiák és játszmák, nem ökonómiai modellek irányítják. A keresztyén szociáletikának pontosan az a feladata, hogy értékrendjével és elveivel segítse a társadalom formálását Isten teremtsébeli terveinek a megvalósítása érdekében, s használható etikai kézikönyvet adjon az elbizonytalanodott emberek kezébe”.¹⁹⁸

Az itt látható ábra mutatja protestáns integráló felelősségetikánk architektónikáját, szerkezetét. Az integráló jelleg az alaptól a csúcsig érzékelhető, hiszen az egyes reflexiós szintek egymásra épülnek. Az alap, a fundamentum, az egész szerkezet tartó alapja az egy Biblia ó-, és újszövetségi etikai tanításainak az állandó szem előtt tartása. Jól kifejezi ezt a szemléletet a nagyszerű református bibliai-teológiai alapművek egyike, Brevard S. Childs kétkötetes műve az egy Biblia teológiájáról, benne az *engedelmes élet etikájáról*.¹⁹⁹ A bibliai alapra épül rá a következő szint, a reformáció, illetve az azt követő

korszakok protestáns etikája, etikái, amit etikatörténetileg kitűnően dolgozott fel Chr. Frey a reformáció korától napjainkig.²⁰⁰ Az integráló felelősségetika kitekintést ad még a következő szintről az etikatörténet, a filozófiai etikák, illetve a keresztyén szociáletikák hozadékaira, legfontosabb megállapításaira. Erre épül rá a karakterisztikusan protestáns felelősségetika, aminek terméke, eredménye aztán az integrált protestáns felelősségetika, ami nem azért került a csúcsra, mert mindeneket leköröz vagy felülmúlt, hanem mert ez minden előző szintet integrál, illetve aktualizálja azok legfontosabb megállapításait, illetve továbbgondolja azok tartalmát.

Felelős társadalom?

198 Idézet DR. BÉKEFY L./DR. BIRKÁS A., 1. pontban idézett munkájából,

199 B. S. CHILDS, Die Theologie der einen Bibel, Herder, Freiburg/Basel/Wien 1996

200 CHR. FREY, Die Ethik des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart, GTB Siebenstern, Gütersloh, 1989.

Ulrich Beck német szociológus sokat foglalkozott a rizikótársadalom kialakulásával, amit a hagyományvesztés jellemez. *Ellenmérgek* című könyvében a *megszervezett felelőtlen-ségről* ír.²⁰¹ Felteszi a súlyos kérdést: lehet-e még egyáltalán felelős társadalomról beszélni? S ezt már 1988-ban elkezdte firtatni! Szerinte az egyes ember lehet felelős, sőt felelőssé tehető, de egy egész társadalom aligha. Túl tágas ez a fogalom a társadalomra, illetve fordítva. A társadalmat, a közösséget igazán az egyénben, a közösség tagjában, hordozójában lehet tetten érni, megragadni, konkretizálni. A zürichi református etikus, *Johannes Fischer* ezért már 1994-ben elkezdte vizsgálni az emberi felelősség összefüggéseit,²⁰² s nem a társadalom szót, hanem a *kapcsolat* szót, a *kapcsolatrendszer* fogalmat vezette be annak megjelölésére, ahol az egyén felelőssége még megfogható, körülírható. A kapcsolatrendszerek, amelyekben élünk, vertikálisak és horizontálisak, s mindegyikben működtethető a *Wort-Antwort-Verantwortung* (megszólítás-válasz-felelősség) triadikus mozgásforma, illetve ennek zavarra esetén valamelyik mozzanat elmaradása, ami nem csak egyéni működési zavarokat, hanem kapcsolati, tehát társadalmi funkcióvesztést, rövidzárlatot, működéskiesést is okoz. Fischer nyomán fogalmazhatunk így is: a keresztyén etikát, szociáletikát nem csak elméleti tudománynak tekintjük, hanem konkrétan megvalósuló cselekvésorientált, cselekvésmotiváló etikának cselekvéstudománynak tartjuk.

Socialethica reformata specialissima

Mi az, ami a református szociáletikának a leginkább jellegzetes vonása? A bibliussága. *A sola Scriptura* elv kizárólagossága. Nem Írás és hagyomány, hanem Írás, csak és kizárólag a Szentírás. És ha így tekintünk szét a Bibliában, keresve abban a cselekvésirányokat jelölő szellemi-igei iránytűt, akkor meg is fogjuk találni azt. És kibontakozik a Szentírásban, még inkább az Újszövetségben egy *pneumatikus cselekvéstan*, és cselekvéspraxis, a modern praxis pietatis, a *református erganómia* jól értelmezhető vonulata. János evangéliuma 16,13-ban ezt olvassuk: τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν az Igazság Lelke, ő majd elvezet titeket a teljes igazságra. Jakab 2,14-27 részben egyebek között ez áll: 17.: οὕτως καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, νεκρὰ ἐστὶν καθ' ἑαυτήν. - sic et fides si non habeat opera mortua est in semet ipsam - A hit is, ha cselekedetei (erga) nincsenek, halott önmagában. Aztán a 22. versben: ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη - fides cooperabatur operibus illius et ex operibus fides consummata est - hite együttműködött cselekedeteivel, és cselekedeteiből lett teljessé a hite. Az Ige összefüggései alapján megállapíthatjuk, s levonhatjuk érvényes *bibliai-teológiai eredetű irányelvként*: az integráló felelősségetika cselekedetek rendszere, ami individuálisan, perszonálisan, szociáletikailag, sőt környezetetikailag komplexül és együttesen érvényesül – keresztyénként nincs vasárnapi etika, nincs más családi etika, más munkahelyi etika, szexuális etika, politikai, gazdasági etika. Olyan etika ez, ami pneumatikus normájával egyforma érvényességgel jelen van mindenben.

Felelősségetikai tudatosság

201 ULRICH BECK, *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988.

202 Johannes Fischer, *Leben aus dem Geist – Zur Grundlegung christlicher Ethik*, TVZ Theologischer Verlag Zürich, 1994

Lehet-e, érdemes-e, szükséges-e tehát a becki értelemben vett szervezett, mesterségesen manipulált és fenntartott társadalomban integrált felelősségetikára törekedni? Nem csak lehet és érdemes, hanem egyenesen szükséges, bibliai parancsunk, mandátumunk az, hogy felelősen, mindig számadásra készen, a reménytelenség ellenében is reménységgel, a számadásra hívás tudatában, erre készen cselekedjünk. Ez a *felelősségetikai tudatosság* – a tudatos élet coram Deo – Isten színe előtt. „*Legyetek készen mindenkor számot adni mindenkinek, aki számon kéri tőletek a bennetek élő reménységet*” (1Pét 3,15), s a következő versben hozzáteszi Péter apostol: „*Jó lelkiismeretek lévén – szüneidészin ekhontesz agathén – conscientiam habentes bonam*” (1Pét 3,16).

A skót-amerikai morálfilozófus, *Alasdair MacIntyre* 1995-ben megjelent könyvében *az erények elvesztéséről*, illetve a jelenkor morális válságáról,²⁰³ ami főként abban mutatkozik meg, hogy korunkban képtelen az emberiség jó része a legfontosabb, centrális morális kérdésekben általános konszenzusra, egyetértésre jutni. A különböző etikai megközelítések, részetikák, különböző szervezetek, intézmények, vallások belső etikái, moráljai között sokszor feszültségek, konfliktusok alakulnak ki. Az etikák, morálok, az etikátlanság, moráltalanság, anti-etikák és anti-morálok világméretű konfliktushelyeztetésben, konfúziójában, keveredésében élünk. A már idézett svájci *A. Rich* gazdaságetikai fejtegetései nyomán különbséget teszünk *intrapersonális* (személyen belüli) és *interperszonális* (személyek közötti) etikai konfliktusok között. *Kant* kategóriájával élve az előbbi esetében ez a kérdés: „Mit kell nekem tennem?”. A második esetében viszont ez: „Mit kell nekünk tennünk?”. Ma nagyon reális veszélyt jelent a virtualitás csapdája, amikor a felelősség fogalma és követelményrendszere csak a szlogenek szintjén marad, virtuális valósággá redukálódik, a való világból átkerül egy hatástalanító dimenzióba. A szavak dzsungelébe, s ott elpárállik. A „globális felelősség korában” tanúi vagyunk a tényleges felelősség fogalma és tudata veszélyes elidegenedésének, megüresedésének. Ez a *verbális numbing*,²⁰⁴ a fogalmi elzsibbadás, sőt elsivatagosodás jelensége. Amikor már csak akusztikájuk van a szavaknak, s nem jelentésük. Mert minden visszássá lett. Mi a globális felelőtlenység verbális numbingjában próbálunk mégis protestáns felelősségetikával élni – ami sajátos paradoxona korunknak. Pontosan az a dolgunk, hogy bibliai iránytűnkkel, normarendszerünkkel megfogalmazzuk és megéljük a Kijelentésen nyugvó protestáns felelősségetika tartalmát éppen ebben a paradox helyzetben és pontosan a devalválódás ellenében. És a verbális numbing korában az Ige hitelesítő erejével szerezzük vissza szavaink hitelességét, mi több, életünk hitelességét, ami mögött a Krisztusban hitelesített, Óáltala megtisztított, *simul iustus et peccator*, *egyszerre igaz és bűnös* életünk és etikánk, szociáletikánk áll. A protestáns felelősségetika így pro-testálás, kiállítás mindamelllett, érvényesítés mindannak, amit a Szentírás etika-ilag kínál, nyújt, és Isten Lelke segítségével lehetővé tesz. Pneumatológiai irányvételű, biblikus felelősségetika tehát a mi sajátos református szociáletikánk.

További etikatörténeti, integrációs előzmény

---

203 ALASDAIR MACINTYRE, *Der Verlust der Tugend: Zur moralischen Krise der Gegenwart*, Suhrkamp, 1995

204 ROBERT JAY LIFTON, *Beyond Psychic Numbing*, *American Journal of Orthopsychiatry*, 1982 okt. – a pszichikai numbing, elzsibbadás, kiüresedés fogalmát alkalmaztam napjaink verbális megüresedésének sokrétű, rendkívül veszélyes jelenségeire.

Hans Krämer (1929-2015)²⁰⁵ német filozófus és filológus volt az, aki 1995-ben vetette fel első ízben az „integratív etika” kidolgozásának a gondolatát, amit ő a maga idejében meg is tett. Könyvében kifejti, hogy az etikátörténetnek egyetlen iránya sem képes ma arra, hogy a felmerülő erkölcsi problémákra megfelelő, adekvát válaszokat tudjon adni. Krämer szerint *az etikanak alapvetően tanácsadó szerepe van*, kiváltképpen az olyan határhelyzetekben, mint a meghalás, a halál, illetve a boldogság, boldogulás. Abban segít, hogy egyének és közösségek etikailag megalapozott döntéseket hozzanak. A Bécsben tevékenykedő U. H. J. Körtner gondolta át mélyebben a protestáns etika, szociáletika vonatkozásában Krämer koncepcióját, s bontakoztatta ki az *integratív etika* alkalmazhatóságát a felelősségetika, a protestáns szociáletika területén.²⁰⁶ Az osztrák szociáletikus fogalmazása szerint: „*A felelősségetika feladata az, hogy azokat az etikai hagyományból ismert szempontokat, amelyek az erényetikában (Arisztotelész), a kötelességetikában (Kant) és a következményetikában (Troeltsch, Weber) lelhetők fel, a jövőre irányuló számadási kötelezettség tudatában integrálja...* A funkcióiban nagyon tagolt mai

csupa rizikó-társadalom tagjai nem csak a technológiai, hanem a morális kompetenciára is rá vannak utalva”.²⁰⁷

Integráló felelősségetikánk modellje (lásd itt a szöveg mellett!) azt szemlélteti, hogy az általunk kialakított és képviselt modellben sokfajta etikai hagyomány és irányzat megállapításai megférnek egymással, amennyiben a Bibliának nem mondanak ellent, egymást kiegészítő, komplementer módon. Ezek úgy alkotnak egységet, hogy sajátosságaikat nem adják fel. Erre utalnak az eredeti képen a különféle színű gömböcskék.

egészítő, komplementer módon. Ezek úgy alkotnak egységet, hogy sajátosságaikat nem adják fel. Erre utalnak az eredeti képen a különféle színű gömböcskék.

Történelmi és bibliai implikációk

Hálásan említjük meg, hogy a szociáletika originálisan protestáns szellemi produktum. A *szociáletika* kifejezés viszonylag új, hiszen először Alexander von Oettingen (1827-1906) észak-német evangélikus teológus használta 1868-ban megjelent munkájában, melynek címe: „*Die Moralstatistik und die christliche Sittenlehre. Versuch einer Sozialethik auf empirischer Grundlage/Morálstatisztika és a keresztyén erkölcsstan. Empirikus alapú szociáletika kísérlete*”.

Statisztikai adatok alapján elemezte az emberiség „erkölcsi mozgástörvényeit”, s ezeket etikai értékelés tárgyává tette. Korszakos művét von Oettingen 1865-1878 között írta. Grandiózus munka terjedelmében is, 1500 oldal + százas nagyságrendű táblázatgyűjtemény.

205 HANS KRÄMER, *Integrative Ethik*, Suhrkamp, 1995. 430 oldal, melyben a szerző kifejti, hogyan lehet ilyen etikai szemlélettel a modern és a posztmodern világ feltételei között előbbre jutni.

206 ULRICH H.J. KÖRTNER, *Evangelische Sozialethik*, Vandenhoeck&Ruprecht. Göttingen, 2008

207 Az előző pontban idézett könyv 103kk

Tényeket, nem teóriákat gyűjtött, ezekből vonta le a következtetéseket, általánosítható törvényeket – empirikus teológia, THEOLOGIE DER TATSACHEN/A TÉNYEK TEOLÓGIÁJA. Munkásságával Ernst Troeltsch és Max Weber előfutára lett.

A felelősségetika magvacskái nála már nyiladoztak: „A fontos etikai kérdéseknél mindez ideig *hiányzik a felelősség és a bűnösség fogalma*”. Sürgősen pótolni akarta. Az emberi felelősség: az egyén egész erkölcsi életével beleszővi magát az erkölcsi élet egészébe. Ezért van felelőssége az egész vonatkozásában is.

A tudományos etika tárgya nem az egyén, hanem azoknak a mozgástörvényeknek a megismerése, amelyek az akarat és a Sollen, a kell területén az emberiség lényegét veszik célba. Ezért a tudományos etika csak szociáletikaként lesz képes eleget tenni az erkölcsi mozgástörvények kutatásában álló feladatának.

ERKÖLCSI PATHOLÓGIÁRÓL tanított, így különböztette meg az etikai és teológiai büntant a vallás és a jog értelmezése szerinti büntől. Izgalmas, kordokumentum értékű morálstatisztikai táblázatai garmadájában számolt be európai összehasonlításban a morális állapotokról. *Hazánk* is szerepel táblázataiban, mégpedig az 1865-1878 közötti időszak házasságkötési számaival. 147 288 hazánkban, 10ezer főre vetítve 103. Horvátország és Szlovénia hasonló, Ausztria kevesebb (86), Görögország szembetűnően kevés (63).

„Isten szociáletikája” – Ó-, és Újszövetségi impulzusok

Az Ószövetség etikai egységét az ószövetségi nép története adja meg. Az egyéni és a közösségi hit, az Isten megszólításaira adott válaszok történetéből rajzolódik ki *Isten szociáletikája*, másként ezt *reszponzorikus etikának* is nevezhetjük. Az amerikai *Paul Lehmann* fogalmazta meg ennek a válasz-etikának a jelenlétét az ÓT-ban az ETIKA MINT VÁLASZ c. könyvében.²⁰⁸ Ezt ő *koinónia/közösségi etikának* nevezte el. S ez magvas szociáletika.

Az ÓT etikai forrásai között az egyik legfontosabb a PENTATEUCHOSZ, TÓRÁH, kivált a Szövetség Könyve (2Móz 20,1-23,19). Tízparancsolat, büntető szankciók. Aztán 3Móz tisztasági, megszentelődési, kultikus szabályai (3Móz 17-26). A cselekvési normák az egész társadalomra kiterjedtek. A szociális felelősségetika spórái: özvegyek, árvák, rabszolgák, idegenek, jövevények védelme. Minőségi etikai szocializáció a Tóráh-iskolákban. A deuteronomikus etika emelte fel Izraelt.

Általánosítható tanulság: *az etikus világ megteremtése a teremtett világ létrehozása után ugyancsak az Úr teremtő tette, mégpedig etikai kreációja volt ez. Úgy is mondhatjuk: ez volt a második teremtés!* Amikor magasrendű erkölcsi kultúrát teremtett.

Az Ószövetség etikája közösségi és egyéni *reszponzorikus felelősségetika*: „*Szentek legyetek, mert én, az Úr, a ti Istenetek szent vagyok*” (3Móz 19,2). – „*Ember, megmondtam neked, hogy mi a jó, és hogy mit kíván tőled az Úr!*” (Mikeás 6,8).

*A modern protestáns szociáletika teológiai helye a „bálványok kritikája és a saját pozíciónk megformálása, megalkotása” között van.*²⁰⁹

---

208 P. LEHMANN, Ethik als Antwort – Methodik einer Koinonia-Ethik, Chr. Kaiser. München, 1966, eredetije: ~ Ethics in a Christian Context. Harper&Row. New York, 1963.

209 Ezekről több szerző írt. Pl. STEPHEN CHARLES MOTT, Biblical ethics and social change; J. DAVID PLEINS, The social visions of the Hebrew Bible; Chr. J. F. Weight, Old Testament Ethics for the people of God.

Sokrétű üzenetként ma is érvényben van: „*Fáradozzatok annak a városnak a jólétéért, ahová vitettelek titeket, és imádkozzatok érte az Úrhoz, mert annak a jólététől függ a ti jóléteitek is*” (Jer 29,7).

Újszövetségi impulzusok

Jézus etikája, meg Pál erkölcsi építőkövei nem zárt etikai rendszert mutatnak, hanem inkább *iránytűt, orientációt* adnak. Konkrétuma a szeretet nagy parancsolata (Mt 22,34-40; Márk 12,28-34; Luk 10,25-28). Luther és a reformátorok ehhez tették hozzá: „*Dilige, et quod vis, fac*” – szeress, s tedd, amit akarsz!

„Az agapé értelmében vett szeretet nem a cselekvésetika, s nem is az erényetika, még csak nem is a normatív vagy kötelesség-etika kategóriája, hanem az egész emberi kommunikáció és létezés alapja... Aki tehát elismeri, hogy a szeretet központi kategóriája az újszövetségi, azaz a jézusi és a páli etikának, az elismeri azt is, hogy az újszövetségi etika a Szentlélektől meghatározott élet szeretet-etikája”. (*Johannes Fischer, Leben aus dem Geist*)²¹⁰

Ez a pneumatikus szeretet-etika a felelősségetika csúcsa, beteljesülése. Abszolút keresztyén proprium, amit a világhoz hozzáteszünk!

Protestáns szociáletika-történet dióhéjban

Néhány fontos mozzanat és időpont a keletkezéstörténetből: 1890. május 28. – Protestáns Szociális Kongresszus – előkészítője *Adolf von Harnack*. Cél: pártok fölötti össz-nemzeti egység megteremtése. 1891. – működési szabályzatukban a protestáns szociáletika alapvető feladatát így határozták meg:

„Előítélet-mentesen vizsgáljuk meg népünk szociális állapotát, azt az *evangélium követelményeinek erkölcsi és vallási mértékével mérlegeljük*, s ezeket a követelményeket a mai gazdasági életre nézve is gyümölcsözőbbé kell tennünk, mint eddig tettük”.²¹¹

Továbbá említenünk kell *Ernst Troeltsch* nagyszabású műve, ami még mindig nincs meg magyarul: *A keresztyén egyházak és csoportok szociális tanításai* (1912),²¹² melynek két kötetében hatalmas történelmi bizonyító tényanyaggal a protestantizmus befolyását kutatta fel a transzatlanti kultúra kialakulásában. *Max Weber*²¹³ egészítette ki, s a két heidelbergi lett a modern vallásszociológia és szociáletika „atyja”. Már ő *érezte a hasadást az egyes társadalmi alrendszerek belső morálja és a tényleges keresztyén etika, szociáletika. A részmorálok*

Leginkább B.S. CHILDS, *Die Theologie der einen Bibel*, Band 2: Hauptthemen, Herder. Freiburg/Basel/Wien, 1996.

210 JOHANNES FISCHER, *Leben aus dem Geist. Zur Grundlegung christlicher Ethik*. TVZ. Zürich, 1994 – továbbvezető irodalom: R. N. LONGENECKER, *New Testament Social Ethics for Today*; H. C. KING, *The Ethics of Jesus*, valamint a 15. lábjegyzetben említett nagyszerű kétkötetes könyv: B.S. Childs, *Die Theologie der einen Bibel*.

211 Evangelisch-Sozialer Kongress, in: *Honecker u.a. (Hrsg.), Ev. Soziallexikon*, Kohlhammer. Stuttgart/Berlin/Köln, 2001, 456-459

212 E. TROELTSCH, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, 1-2 Bd., Mohr. Tübingen, 1912.

213 MAX WEBER, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I* (S. 1–206), Max Weber 1920; magyarul: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: Vallásszociológiai írások*, ford. Gelléri András et al., utószó Lukács József, jegyz. Berényi Gábor, Budapest, Gondolat, 1982 (Társadalomtudományi Könyvtár; ISSN 0324-2463), 619

ellensúlyozására így jelölte ki ez utóbbi feladatát: „A protestáns szociáletika közösségi érzésével és metafizikai individualizmusával, Istentől vezetett egyéni erkölcsiséggel járul hozzá a kultúra új házának építéséhez.”²¹⁴

Majd következett 1948 – az EVT világgyűlés Amszterdamban, ahol megfogalmazták a *responsible society*, a felelős társadalom angolszász eredetű fogalmát, s ezt világszintre emelte az alakuló ülés.

Az evangélikus *Heinz-Dietrich WENDLAND* volt az, aki a keresztyének- nem-keresztyének társadalmi szintű együttműködésének az alapját ebben a fogalomban találta meg, erről szólt *Bevezetés a szociáletikába* c. munkája (1963)²¹⁵.

Majd 1975-ben megjelent *Sozialethik*²¹⁶ c. művével a református *Ernst WOLF* az, aki az intézmény fogalmát vezette be, ami alatt a teremtett világ olyan *szociális létszerkezeteit* értette, melyek Isten meghívását közvetíthetik a rendezett cselekvésre, az Isten iránti hitbeli engedelmesség szabadságában. Antropológiailag kiemelte: az emberi bűn kihatással van a szociális viszonyokra és szerkezetekre. Az emberformálás eszközei: intézmények; ebben a szocialitás, a közösségiség; racionalitás. A szociáletika = alkalmazott antropológia.

Három segítő módszer a protestáns integráló felelősségetikában: az írásszerűség elve; a tárgyyszerűség elve; a prófétai, órállói tiszt elve.

A felelősségetika rövid fogalomtörténete

Hartmut KREß volt az, aki a felelősségfogalmat válságfogalomként értelmezte, aminek következtében a felelősségetika válságkezelő, illetve a válságot okozó, hordozó intézményekre, szerveződésekre, nem utolsó sorban személyekre vonatkozó etikai reflexió.²¹⁷

Albert SCHWEITZER lépett fel a válság ellen először nagyszerű kultúrfilozófiájában, amit először a svéd *Uppsala* egyetemén adott elő. 1923-ban ezt írta: *az emberek etikai haladása messze elmaradt a technikai haladás mögött*. Ahhoz, hogy a modern kultúra válságát le lehessen küzdeni, a felelősségérzet fokozására van szükség.²¹⁸

MAX WEBER 1919-ben felvázolta a *felelős politikai etika modelljét*, amelyben az észszerű felelősségnek két mozgatója van: a konkrét cselekedetek, döntések következményeinek *kalkulálhatósága* és a következmények *előzetes mérlegelése*.

A felelősség fogalmának meghatározó tartalma a *RESPONDERE* szóval függ össze, amelynek jelentése: bíróság előtt védekezni, számot adni. A 15. század elején ez volt a fő értelme, majd a 16. században némiképpen módosult: Isten ítélőszéke előtti megigazítás reformációs tartalma járta át. A 20. század morális tartalommal töltötte meg.

A felelősség minden formájában személyek közötti, interperszonális, azaz szociális szerkezetéről van szó. A jövő dimenziója is benne van, hiszen a cselekedetek, tettek jövőbeni kihatásával is számolni kell. Számadás is a tartalma, a talentumokról szóló példázat értelmében (Mt 25,14-30; Lk 19,11-27)

---

214 Idézet Troeltschtől, in: Ev. Soziallexikon, Kohlhammer. Stuttgart/Berlin/Köln, 2001. 1442. o.

215 H. D. WENDLAND, Einführung in die Sozialethik, Berlin, 1963

216 E. WOLF, Sozialethik. Theologische Grundfragen. Göttingen, 1975.

217 *Kreßről* in: J. FISCHER, Leben aus dem Geist, TVZ Zürich, 1994

218 A. SCHWEITZER, Verfall und Wiederaufbau der Kultur, megjelent Albert Schweitzer Ausgewählte Werke in fünf 1971, 16kk

20. századi felelősség-etikusok

DIETRICH BONHOEFFER – a nagykorú, felelős keresztyén ember koncepciójával,
HELMUT R. NIEBUHR – a felelős ember koncepciójával,
EMIL BRUNNER – a személyek közötti párbeszéd, dialógusos felelősségetika koncepciójával,
WILLIAM SCHWEIKER – a felelősség és a keresztyén etika viszonya, integráló szerepe gondolatával.

Tekintsük át röviden, mitől nevezhetők ők *felelősség etikusoknak*? Attól, hogy ebben a kategóriában gondolták át az etikát.

Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) gondolkodásában a szabad felelősség alapja, fundamentuma az egyetlen Isten, Aki megkívánja tőlünk a felelős cselekvés szabad hitbeli merészségét. A felelősség az embernek az a szabadsága, amit Isten a Hozzá és az embertársainkhoz fűző kötődésben adott nekünk. A felelősségnek a szabadság az előfeltétele, a szabadság viszont csak felelősségben teljesebben ki. Akit semmi rettent vissza attól, hogy a történelem menetéért vállalja a maga mégoly parányi felelősségét, amit Isten rótt rá, az túllép mindenféle meddő kritikán. A szabadságban valósul meg mindkettő: az engedelmisség és a szabadság. Ám az a felelősség végét jelentené, ha az egyik ember teljesen elszakadna a másiktól. Az igazi keresztyén felelősség az evilági cselekvés teljességét átfogja, és nem szorítható be, szűkíthető le semmiféle vallási területre.

H. Richard Niebuhr (1894-1962) koncepciója szerint a felelősségnek ez a négy összetevője van: 1) a fogékonyság; 2) a helyes értelmezés; 3) a felelősségre vonhatóság – az elszámolhatóság; 4) a szociális szolidaritás. *Fogékonyságnak* nevezi azt, amikor valakire vagy valamire reagálunk, valamilyen feleletet adunk, akár verbálist, akár nem verbálist. Az erkölcsi élet kapcsolatokból, válaszokból és kérdésekből áll össze. Ezt reflektált gyakorlatnak nevezi Niebuhr. – Helyes értelmezés – amikor saját cselekvésünkre és mások cselekvésére is reagálunk. Mi is történik? Az emberi cselekvést csak kapcsolataiban lehet helyesen értelmezni. – Az elszámolhatóság teljesen egyértelmű elvárás, a szociális szolidaritás, a társadalmi szinten megjelenő szolidaritás nélkül pedig nem működhet egyetlen közösség sem.

A protestáns, református felelősség-etikusok között szerepel *Emil Brunner* svájci teológus (1889-1966), aki a felelősséget konkrét formákban és viszonyossági alapon képzelte el és jelentette meg: így pl. a munkás felelőssége a cégért, ahol dolgozik, a cég felelőssége alkalmazottjáért. Ő közösség-etikában, societas-etikában gondolkodott, aminek véleménye szerint két fontos eleme: *a találkozás és a felelősség*. Elutasította a misztikus passzivitáson alapuló kvietizmust éppúgy, mint a vallási rajongást. Ezért dolgozta ki *felelősség-etikáját*. Ennek alapja a találkozás, mert az igazság megismerése személyes esemény, találkozás. Keményen nem-et mondott Barth lépésére és elgondolására, aki 1948-ban meglátogatta hazánkat, s ezzel mintegy legitimálta az elnyomó bolsevik rendszert. Az az állam, amelyik csak alávetni tudja magának az egyént, nem érdemel mást, mint elutasítást, Nem-et!

William Schweiker (1953-) amerikai evangélikus teológus, az összehasonlító etika képviselője minden korábbi felelősségetikát, illetve elméletet 3 kategóriába csoportosított: 1) szociális, 2) dialógusos, 3) cselekvésorientált etika. Schweiker agenciálisnak nevezte a cselekvő és a cselekedete közötti összefüggést. Szociálisnak azt, ahol és amikor a felelősség a szerepekben

érhető utol. Dialógusosnak azt, ahogyan az egyén a másakra reagál, amilyen választ ad. Integratív alaphangú mindhárom irány, mivel az Isten előtti integrált életet mutatja. *Responsibility and Christian Ethics*²¹⁹ című alapvető munkájában, valamint számos rész tanulmányában úgy látja, hogy a pluralista vagy posztmodern korban az egyetlen kompetens szociáletika az lehet, ami integrált felelősségetikai alapon építkezik és épít. Teljesen konzonáns ez az osztrák Körtner evangéliumi szociáletikájával²²⁰, valamint a mi integráló protestáns felelősségetikánkkal²²¹. Felelősségetikai alapparancsát ő így fogalmazta meg: „*Tiszteld és őrizd az életet minden tetteddel és minden kapcsolatoddal!*”. Ez Schweiker szerint a *felelősség imperatívusza*.

Az előbbieken felsorolt szerzők alapján konzonáns summaként így fogalmazhatunk: a felelősség fogalma a protestáns keresztyén etika, szociáletika központi normája, követelménye, s emiatt azt *jövőetikának* is nevezhetjük.

A protestáns integráló szociáletika és a református szociáletika kezdetei, rövid története a 21. századig. – Alapelvek, kritériumok dióhéjban

Kálvin, akit Barth Károly Zwinglivel, a zürichi reformátorral együtt „az új keresztyén éthosz prófétájának”²²² nevezett, volt az, aki *a reformációt világ-, és történelemformáló erővé tette, mintegy társadalmasította Genfben*, ezért az újkori társadalomtanokra jelentős befolyással volt, amint Ernst Troeltsch, Max Weber, Angus Maddison, A. Rich, Chr. Stückelberger és mások kutatásai bebizonyították. Kálvin írásaiban, igehirdetéseiben, legfőképpen az Institutio-ban, „A keresztyén vallás rendszere I-II.”-ben²²³ abszolút világossá tette, hogy tanításának forrása a Biblia, s a lengyel nemesekhez írt kilenc levelében napnál világosabban megfogalmazta: „*A reformáció állammegetartó erő*”. Elveit a genfi gyülekezeti életben és a genfi városállam életében közösségi rendtartásként kipróbálta. A közösség prosperitásának és erejének alapja a *covenant*, a szövetség Isten-ember, ember-ember között, ami megalapozza az emberek Isten előtti egyenlőségét. Ez a gondolat segítette megerjeszteni a későbbi századok demokrácia elméleteit, jóllehet Kálvin gondolkodásában Krisztus-központú maradt, s a *theokratikus arisztokráciát* fontos társadalmi elemnek tekintette. Viszont az a közerkölcs, amit Kálvin tanításai Genfben kiformáltak, a kálvini gyakorlati etika, ilyen erényeket tartott szem előtt: a munka becsülete, a takarékos, beosztó életmód ökonómiai fontossága és szerepe, a puritán, fényűzéstől tartózkodó életvitel, a testvériesség, a szolidaritás hangsúlyozása, főként a szegénygondozásban. Kálvin ellene volt az eltartó rendszerű szociális rendszernek, sokkal inkább a munka alapú társadalom volt a célja. Közösségi, gyülekezeti szinten érvényesítette a *szubszidiaritás elvét*, amivel messze megelőzte az ilyen tartalmú római katolikus pápai szociális enciklikák szemléletét. Bankpolitikája kifejezetten nóvum volt korában, hiszen a bankárokat arányos közteherviselésre kérte, az uzsorakamatot elvetette, kamatot limitálta 6,2%-ban. Óriási jelentősége volt az *életkezdési támogatás* bevezetésének, miszerint a sok ezer, de jól képzett, szakember francia hugenotta menekültnek, hitsorsosnak életük újrakezdését annyi pénzügyi támogatással segítette

---

219 W. SCHWEIKER, *Responsibility and Christian Ethics*. New York. Cambridge University Press, 1995.

220 Lásd 12. lábjegyzet!

221 Lásd 1. lábjegyzet!

222 K. BARTH: *Die Theologie Calvins*. Vorlesung Göttingen Sommersemester 1922, hg. v. H. SCHOLL, Karl Barth-Gesamtausgabe, Abt. II, Zürich 1993, 123.

223 KÁLVIN JÁNOS, *A keresztyén vallás rendszere I-II*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995

a magisztrátus, a városi önkormányzat, hogy öt év alatt talpra állhassanak, műhelyt, boltot működtessenek. Fantasztikus szociális reform, ami a szolidaritásból, a közösségi célú bankpolitikából táplálkozott! A beosztó, szerényen gyarapodó módos polgárság kialakulásban a református eleve elrendelés hitnek is megmutatkozott szociális felhajtó ereje, annak a pozitív hite és tudata, hogy Isten üdvösségre választott ki és rendelt el, ezért hálából mindent az Ő dicsőségére cselekszik a református ember, s ezért mindent a legmagasabb, tőle telhető minőségben, mintegy a munkát is istentiszteletnek tekinti. A *református gazdasági hálaetikának* ez lett az alapképlete: *hála-munka-pénz-hála-befektetés-munka-pénz-hála*. Tehát *H-M-P-H*, szemben az egészen mástípusú gazdaság szemlélettel, melynek alapja nem a hála, nem a munka, hanem a pénz működtetése, ez a *Pénz-Munka-Pénz* típusú gazdaság szemlélet és politika, vagyis a *P-M-P*. Későbbi gazdaságetikai tanulmányomban igazolom nemzetközi statisztikákkal, melyeket *A. Maddison* a reformáció kora óta készített el, ennek a *H-M-P-H* típusú gazdaság szemléletnek és gyakorlatnak a fantasztikus húzóerejét és kiemelkedő teljesítményét az európai gazdaságtörténetben. *A református hálaetikában* nem a görcsös teljesítménykényszer a motívum, nem is a gyors pénzszerzés gyakran kétséges eszközszerkezete, s a korrupció állandó veszélye, hanem a felszabadult és a felszabadító hála, s a nyugodt lelkiismeret, s így mindkettő komoly gazdaságformáló attitűddé lépett elő. *Így a felelősségetika korai, de századokra előre meghatározó normája lett a bibliailag orientált, Krisztus-központú, hálaelvű genfi modell.*

A genfi modell további, ugyancsak századokra kiható komponensei, etikai cselekvésorientáló elemei voltak például, hogy a tulajdont Kálvin is – más reformátorokkal együtt – Isten ajándékának tekintette, a felelős gazdálkodás felelet, jó válasz, méltó válasz Isten megbízására. A demokrácia formálódására pozitíven hatott a *lelki és a világi hatalom megosztása*, illetve elválasztása, a várost a *magisztrátus*, a gyülekezetet a *konzisztórium*, a presbitérium irányította. A református gondolkodás megnyilvánult például a városépítészetben is, a tiszta, áttekinthető, jól strukturált architektónikában, amint azt nagy református városokban is láthatjuk, Berlin klasszikus városrészében, Darmstadt, Hanau és más városok áttetszőségében. A tulajdonosi alapelv így hangzott: nem a magunkéi vagyunk, hanem Istené, s mindent Tőle kapunk. Nem tulajdonos státusza van az embernek, hanem *sáfár-státusza*, ezért felelős a rábízottakért, és a számadás tudatában kell sáfárkodjék mindennel. A *kálvini szinoptikus látásmód* megmutatkozott abban is, hogy az oktatást neveléssel kapcsolta össze, ami Pestalozzi későbbi református pedagógiai elveiben csúcsosodott ki: emberképzés minden nevelés célja. Kálvini alapon nem lehet két birodalomban gondolkodni, hanem csak egyben: Isten Országában, ami már itt a földön, közöttünk és bennünk elkezdődik.

A kálvini szociáletikai elvekre néhány példa

A kálvini vagy genfi típusú szociális szenzibilitásra és a cselekvő, céltudatos, puritán embertípus kialakulására több komponens volt hatással. A migráció korában meglehetősen meglepő Kálvin szemlélete, ami azzal függhetett össze, hogy fehér holló volt Európában a 16. században a mai értelemben vett „migráns”. De a későbbi Genfi Menekültügyi Konvenció, illetve menekülttátitúd már ekkor kezdeti formában megjelent és meg is fogalmazta azt Kálvin. Több tízezer hitsorsosa érkezett a városba a francia protestánsüldözés miatt, s ez más kategória volt. Genf sok ezer hugenotta menekült mellett törököt és zsidót is befogadott: *„Urunk megmutatta, hogy testvérek vagyunk, mivel Krisztus az egész világnak az igazi békessége Ezért élhetünk*

együtt a testvérekkel abban a nagycsaládban, amit Krisztus az Ő vérével alapított meg. És mindenféle ellenségeskedésben, amivel csak találkozunk, alkalmat kínál nekünk arra, hogy ellenálljunk az ellenségeskedésnek” (5Móz 22,1-4-ről írt magyarázatban).

A genfi modellben igen komoly *szociális kritika* is megfogalmazódott. A szegénységet botránynak, a luxust önzésnek nevezte többször is prédikációiban Kálvin. „Nem láthatjuk meg saját arcunkat, csak azon tükörben, ami azt a személyt is megmutatja, aki szegény és megve-tett”. „Isten azt akarja, ... hogy mindnyájan el legyünk látva a szükségessel, s ne lehessen senki-nek se túl sok, vagy túl kevés”. *A koldulás és a munkanélküliség ellen is felemelte prédikatori szavát, az emberi méltóságért:* „Szükséges, hogy a koldulást megakadályozzuk... Ha valakitől elveszik a munkáját, ezzel semmibe veszik az életét!”.

Triádikus kálvini / genfi szociáletika

Kálvin reformátori társadalomszemléletéből következően szociáletikája ezen a hármas alappilléren nyugodott: *istenismeret – törvény/jog – igazságosság*. Istenismeret és istenbizalom nélkül csak önző anyagiasság uralkodik el az emberi viszonyokon. Nem támogatta, hogy a pénzkölcsönzésből szakma, természetes banki ügylet legyen. Többször visszatérnek pénzügyi, bankügyi reformgondolatai: a szegénytől nem szedhető kamat. A pénzkihelyezéssel, kölcsön-nel nem szabad a szegényt lenézni vagy lebecsülni! Nem a kamatszokások, nem a világ torzult igazságérzete a döntő, hanem mindenben, így a pénzügyben is Isten Igéje. Elutasítja a pénz szerelmét. Fontosnak tartotta az egyéni és a közhaszon egyensúlyát, ezért a vagyon szociális elkötelezettségét kifejezetten megkövetelte. A munkanélküliség kártékonyságáról, súlyos men-tális és emberi károkozásáról túl a pénzügyi veszteségen világosan felismerte: *Ha valakitől el-veszik a munkáját, semmibe veszik az életét*. Kálvin számára alapvető szemléleti tény: *a gazda-ság van az emberért, s nem az ember a gazdaságért!* S mindez azért, mert a jó cselekvése nem parancsra, nem előírásra kell történnék, hanem belső szükségletből, válaszként Isten elválasztó, elhívó kegyelmére.

Antikorrupciós felismerések és lépések²²⁴

A kálvini szemlélet szerint a bűneset után, illetve a Krisztusban felöltözhető új ember állapota között minden ember *a status corruptionis*, a romlottság állapotában van. A dordrehti holland református hitvallás²²⁵ még szigorúbban fogalmaz az 5 „református tulipán”, sarkalatos tétel egyikében: a totális depraváció, totális romlottság, züllöttség állapotában van Krisztuson kívül az ember. Héber szó a pusztulásra, romlásra, megsemmisülésre a *hashátá*. A görög megfelelője a romlásnak a *fthorá* szó (=pusztulás, megsemmisülés), latinul *corruptio* (=pusztulás, romlás, megvesztegetés). Mennyire képes ölni, pusztítani a korrupció, arra tragikus, negatív példa Júdás újszövetségi története, a korrupció béreként kapott ezüstpénz életpusztító históriája, el egészen az öngyilkosságig. *Chr. Stückelberger* svájci református szociáletikus hat kontra-punktot állított fel a korrupció jellemzésére: 1. a korrupció öl, rombolja az életet ↔ Isten az

---

224 DR. BÉKEFY LAJOS, Kálvin szellemében a korrupcióról, in: Kálvin és Luther találkozásai, KDNP PM füzetek III., Barankovics I. Alapítvány. Budapest, 2010, 20kk.

225 Idézett tanulmányban, Dordrehti Kánonok (1618-1619).

életet akarja és azt védi is. 2. A korrupció semmibe veszi a szegények jogait ↔ Isten igazságosságot akar. 3. A korrupció akadályozza a gazdasági fejlődést ↔ Isten tényleges fejlődést akar. 4. A korrupció rombolja a bizalmat és a megbízhatóságot ↔ Isten közösséget épít. 5. A korrupció erőszakkal él, akár katonai erővel is él ↔ Isten békét akar. 6. A korrupció rombolja a hitelességet és az összetartást ↔ Isten emberséget akar.

Kálvin triadikus harcot vívott a korrupció ellen

Stükelberger bibliai alapon, illetve Kálvint tovább gondolva, fogalmazva, így határozta meg a korrupciót: korrupció az, amikor valaki a lehetőségeit, helyzetét nem rendeltetésszerűen használja, hanem személyes előnyszerzés, önző érdekei elérése céljából visszaél helyzetével, és a rábízott eszközökkel. Ezzel tönkreteszi, megrontja mások, illetve akár egy nagyobb közösség (nemzet, korszak) életét. Kálvin a maga idejében hármas eszközrendszerrel küzdött a korrupció ellen, kettő Isten fegyvere volt, egy az emberi: 1. az isteni *liberté*, szabadítás Jézusban a korrupcióra hajló természettől; 2. az isteni kegyelem, a *grace* támogatásával, 3. és az emberi *volonté* támogatásával, ami a liberté és a grace elfogadása révén akarja is a jót. A genfi reformátor kifejezetten antikorrupciós lépéseket, intézményeket hozott létre, nem azt üldöző rendszert, hanem az okokat kiváltó, kioltó *antikorrupciós hálót*. Ennek részei voltak az árvaház, az iskola, akadémia, ispotály, kórház. Ezt támogatta kamatrendszere, 6,2%-os maximalizálással, uzsorakizárással, azzal, hogy a szegénytől nem szedhető kamat, továbbá hogy a pénzkihelyezéssel nem szabad a szegényt lenézni, pénzeszközzel nem szabad senkit megalázni! A pénzzel kapcsolatosan szintén Isten Igéje a döntő iránytű, nem a kamatszokások, s nem a világ ilyen-olyan igazságérzete. A vagyonosokat és a vagyont a közhaszon támogatására intette. Az egyéni és a közhasznat egyensúlyban igyekezett tartani, vagyis a vagyonnak szociális szerepet is szánt.

Stükelberger²²⁶ ismételten hangsúlyozza: ma a korrupció visszaélés a magán-, és közhatalommal vagy befolyással, a személyes érdekek kielégítéséért. Fajtái: kis korrupció, nagy korrupció, felhasználói és szürke korrupció. Különösen is veszélyeztetett zónák: a kormányzati és közszféra, a bíróságok, a vallási közösségek, a média, az iskolák.

A stükelbergeri modell által javasolt lehetőségek: 1. a korrupció változó formáinak nyomon követése, elemzése bibliai-teológiai összefüggésekben; 2. a korrupciót termelő, újratermelő jelenségek, szervezetek, csoportosulások, intézmények elemzése és folyamatos monitorizálása; 3. hatékony és gyors információcsere.

Feladatok a korrupció elleni küzdelemben

- az iskolai hit-, és erkölcsstanoktatás keretében a felnövekvő nemzedékekben anti-korrupciós attitűdök, felismerő készségek kifejlesztése;

---

226 DR. CHRISTOPH STÜCKELBERGER, Keine Zinsen von den Armen. Calvins Wirtschafts- und Bankethik. In: Calvin und die Wirkungen. Ringvorlesung der Theol. Fak. der Uni. Basel, Heft Uni Basel, 2009. Magyarul: Kálvin a gazdasági és banketikáról – Ne szedjétek adót a szegényektől! (ford.: Dr. Békefy Lajos), in: Kálvin társadalmi reformgondolatainak időszerűsége. Esszégyűjtemény. KDNP PM füzetek II. Barankovics I. Alapítvány. Budapest, 2009. 34kk.

- a vallási közösségek, egyházak, a keresztyén értékrendet elfogadó pártok, csoportosulások közötti integráció, összefogás és nyílt társadalmi kritika megfogalmazása, közzététele, valamint állandó monitorizálás;
- a média, a nyilvánosság szerepének átgondolása a korrupció elleni küzdelemben;
- nemzetközi integráció és hatékony együttműködés az izoláció elkerülésére;
- korrupció-mentes zónák, intézmények létrehozása.

2015-ös adatok szerint a világ legkorruptabb országai: Észak-Korea, Szomália, Afganisztán, Szudán, Angola, Dél-Szudán, Irak, Líbia, Haiti, Venezuela. Érdekes azt megvitatni, vajon mivel függhet össze a korrupciónak ilyen magas foka. Mint ahogy azon is érdemes elgondolkodni és foglalkozásainkon megbeszélni, „kitalálni”, vajon miért ezek az országok a legkevésbé korrupciótól szennyezettek: a világranglista élén Dánia áll, utána Finnország, Svédország, Új-Zéland következik, aztán Hollandia, Norvégia, Svájc.²²⁷ Európában a legtisztább ország, leginkább korrupciómentes Luxemburg, Anglia, Izland, Belgium, Ausztria, Írország, Észtország, Franciaország. Hazánk a harmadik ország csoportban található, a 19. helyen a 24 európai országban készített 2015-ös mutatók alapján. Előttünk Horvátország áll, utánunk Szlovákia következik.²²⁸

Már 1990-ben figyelmeztetett *Michael Welker* akkori heidelbergi református egyetemi professzor, szisztematikus erre: „*Veszélyes lehet, amikor a törvény kijátszása országos méreteket kezd ölteni, cinkos egyetértés üti fel a fejét, vagy amikor az önigazultság a törvény betűjére kezd hivatkozni, hogy leplezze az eltorzult önzést és gátlástalanságot, meg a mögéje bűvö cini-kus embercsoportot. Így válik a jó törvény a visszaélők kezében a szépítgetés és a hazugságok elleplezésének az eszközévé, a hazug és másokat meghazudtoló önáltatás kiszolgálójává. Így fordul át a törvény a bűn erejévé, az igazságosság látszatának hatalmas hazugság-gépezetévé... Ez a látszat pedig megköthet egy egész korszakot, sőt egész kultúrákat is!*”²²⁹

Az eddigiek alapján elmondható, és egyértelmű bizonyítást nyert, hogy a protestáns felelősségetikának mindkét felekezetben, a református és evangélikus közösségekben századokon át sok jó hatása volt, első renden közösségi, de egyéni életterületeken is. Szólni lehetne arról, milyen hatalmas felhajtó erő volt a matematikában, természettudományokban, a zenében, építészetben, oktatásban, az alkotmánytanban, a nemzetközi jogban, a Vöröskereszt és a népszövetség, általában a nagy világszervezetek létrehozásában, s miért is lett éppen Genf az egyik jelentős nemzetközi intézményközpont. Az Isten dicsőségének szolgálata minden területen, az SDG munkálta

- a hollandoknál a szövetségi teológia, az erős biblikusság megvalósulását, a kuyperi neokálvinizmust, *van Ruler* „állam Bibliával” elméletét és gyakorlatát, a reformációi filozófia, a filozófia reformációja eredetien kálvinista keresztyén filozófia megszületését, *Herman Dooyeweerd* (1894-1977), a „holland Kanttal” az élen;²³⁰

227 Az adatok a transparency.org-ról valók, 2015. évből

228 Transparency International, EU&Western Europe, transparency.org-ról valók, 2015. évből

229 MICHAEL WELKER, Református teológia ma, Református Egyház, Budapest, 1991 október, XLIII. évf. 10. sz., 225-230, ford. *Békefi Lajos* – eredeti: ~: Reformierte Theologie heute, in: Reformierte Kirchenzeitung, 1990/12, 131. évf. 322-329.

230 A hazánkban még feldolgozatlan hatalmas holland 20. századi reformációi filozófia/a filozófia reformációja szellemi irányzat alapítója volt a poszt-kuyperiánus HERMAN DOOYEWEERD református jogász és filozófus, nagy műve a 3 kötetes Törvényeszmé filozófiája. Nyomában közel 200 filozófus műveli ezt az irányzatot

- a németeknél, Svájcban Isten királyi uralma posztkálvini gondolatával, kapcsolódva Krisztus hármasságához és a Bármeni nyilatkozattal; a keresztyének papi-prófétai-királyi tisztének gyülekezeti szintű megjelenítésével, el egészen *Jürgen Moltmann*²³¹ remény etikájáig, a dél-koreai ref. spiritualitás és lelkiesség élet-, és nemzetújító erejéig.

És a jövő?

Meggyőződésem, hogy az *integrált protestáns felelősségetikának van Sitz im Leben-je a 21. században is*. Posztmodern szociáletikaként reflektál arra, ami napjainkban történik, az Ige, a protestáns reformációs teológiai és etikai hagyományok, a hitvallások és a legújabb teológiai reflexiók komplex alkalmazásával. Mindezeket túl benne van egy állandó profétai vízió a 21. századi keresztyénség és a kereső emberek számára. Így valódi navigációs segítséget adhat lelki és erkölcsi értelemben napjaink cél-, és útkeresőinek. Márpedig a kihívás egyre erőteljesebb, majd hogy nem óriási, emberfölötti, hiszen tömeges méretekben jelentkeznek. A világvallások versenyfutásában századunk közepéig – ha megélik a mai nemzedékek a 21. század közepét – kemény, olykor kíméletlen időszakok jönnek, nem csak a klímaváltozás és egyéb természeti, világdemográfiai változások következtében. A *Pew Research Center* amerikai kutatóközpont a világvallások várható számbeli növekedését 2015-ben modellezve jelezte: 2070-ig a jelenlegi keresztyén számbeli többség világméretekben megfordul. A muszlim nők termékenységi rátájának mutatói alapján 3-4-5 vagy még több gyermek várható egy muzulmán családban, míg ez a szám a keresztyén vagy nem muzulmán családokban 1-2-re csökken. Ennek következtében 2070-ben az emberiségnek mintegy 32,3%-át alkotják majd a keresztyének és ugyanilyen arányban a muzulmánok, majd a 22. századra kifutóan a muzulmánok számaránya az egész emberiséghez képest 34,9% lesz, a keresztyéneké 33,8%. Erre a versenyre és a majdan, nem is olyan sokára, két generációnyi idő alatt kialakuló egészen más helyzetre már ma készülnünk kell(ene). Hitünk és erkölcsi állhatatosságunk integrálásával. Valóban készülünk erre? Ez a nagy és súlyos kérdés.

Hollandián kívül Franciaországban, az USA-ban, Dél-Koreában, Dél-Afrikában és másutt. 2017-ben ketten kezdtek el publikálni róla: SZABADOS ÁDÁM saját blogfelületén, Dooyeweerd a nyugati kultúráról (3) – Alapmotívumok; Dooyeweerd a nyugati kultúráról (2) – Szféra-univerzalitás; Dooyeweerd a nyugati kultúráról (1) – Differenciálódás, in: *divinity.szabadosadam.hu*; továbbá *Dr. Békefy Lajos*, A HOLLAND „KÁLVINISTA KANT”, HERMAN DOOYEWEERD FELFEDEZÉSE (I.) - ESZMEI BLOGDIALÓGUS, in: *bekefy.agnusradio.ro*, 2017.03.25.

231 JÜRGEN MOLTSMANN, *Ethik der Hoffnung*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2010

II. AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKA ALKALMAZÁSA A GAZDASÁGETIKA TERÜLETÉN

A GAZDASÁGETIKA VÁLTOZÁSA A BIBLIA ÉS A REFORMÁCIÓ HATÁSÁRA – MODELLEK ÉS TRENDEK

*Genftől Kolozsvárig, Kálvintól Ravaszig, Mammontól a mannáig, és a sabbath gazdaságig -
DE: mindenkben és mindenek fölött a hála és az elég/enough modelljével*

Mivel a címben és az alcímben szinte mindent leírtam, amit előadni szeretnék, már alig marad más, mint a lényegi információkra szorítkozni. Ám ezekből is van éppen elég. Egyetemi előadásom első képén több fotó is látható, amit itt most nem közölhetünk. Így a rövid leírásra szorítkozom, de feltétlenül említendőnek tartom, hogy az egyik nyitó kép Kálvint ábrázolja profilból, beillesztve egy archaikus, római betűkkel időt mutató óra keretébe. Ami egyértelmű utalás arra, hogy már reformátorunk idejében is fontos tényező volt az idő, Svájcban is. Haszonelvű olvasó vélhetné: az idő pénz. Kálvin előre tekint, a háttérben a kezdődő iparosodás vagy kapitalizálódás jelképei: gyárak, folyami hajó, mindegyik környezetterhelő füstölgő kéményekkel. A munka és az idő fontosságát hangsúlyozza a fotómontázs, ami a reformáció óta egyre fontosabb két tényezője lett az európai civilizációnak. Aztán látjuk annak az amerikai protestáns kurzusnak a könyveit, melyek a bibliai ökonómiáról, gazdaságtanról szólnak²³², valamint azt a könyvet, amit szintén az USA-beli mai divatos kurzusok kézikönyveként használnak: a sabbath-gazdálkodás bibliai látomása²³³. És egy csaknem félig elfogyasztott, de még zöld, a kontinenseket zöldben ábrázoló almát ezzel a felirattal: *enough is enough* – ami elég, az elég. És egy fotó még ehhez *Chr. Stückelberger* svájci református szociáletikusról, a már közel 200 ezer alkotó tagot számláló *globethics.net* megalkotójáról. Ezek a felvezető képek nyomatékkal mutatják, hogy a gazdaság keresztyén, bibliai szemlélete a 21. század elejére milyen jelentős hangsúlyt kap a keresztyén gondolkodásban és tanításban.

Az a koncepció, gazdaságszemlélet, amit integrált felelősségetikánk alapján képviselünk, egyetlen szóval jellemezhető: *hála-etika*. Alapvetően a kálvini mindenért hála szemléleten nyugszik, bibliai és hitvallási alátámasztással, illetve puritán eleink evilági aszkézissel létrehozott prosperáló gazdasági életének paradigmáját alkalmazza mai viszonyok között.

Gazdaságtörténeti, gazdaságstatisztikai bizonyítékok a protestáns mentalitás erejére

A kálvini, illetve a protestáns hitbeli alapon kiformalódott sajátos attitűdök, mentalitás, erkölcs nyomában kutatta *Angus Maddison*²³⁴ skót származású, a 2000-es évekig a holland Utrechtben kutató, alkotó református gazdaságtörténész, milyen módon fejeződött ki a gazdaságtörténetben a protestantizmusnak a sajátos munkaerőkölcsé. Fantasztikus aprólékos kutató munkával kimutatta Jézus korától századunkig gazdaságstatisztikai és gazdaságszociológiai elemzésekkel, tényanyaggal az egy főre eső nemzeti jövedelem, a GDP alakulását. Mi most csak az

232 R.C.SPROUL, *Biblical Economics*, Tolle Lege Press, 2009.

233 CH. MYERS, *The Biblical Vision of Sabbath Economics*, Word Press, Washington, 2001.

234 A. MADDISON, *Contours of the World Economy 1-2030 AD – Essays in Macro-Economic History*, Oxford, 2007; *The World Economy*, Oxford, 2003. 1-623 o.;

általunk tárgyalt időszak mutatóit tekintjük mg. 1500-1850 között az látszik a grafikonokon, hogy 1500 körül az egy főre eső nemzeti jövedelemben nincs különbség az európai klasszikus katolikus, majd később protestáns országok között. Maddison katolikus országok közé sorolja Itáliát, Spanyolországot, Portugáliát, Franciaországot, Belgiumot, Ausztriát, Írországot, mivel ott a római katolikusok lélekszáma az összlakosságban 88-97%-ot képvisel. Az európai, protestánsná vált, illetve akként manifesztálódott országok közé sorolja Dániát, Svédországot, Norvégiát, Finnországot, Angliát, Németországot, Hollandiát, Svájcot, ahol a népességnek 58-99%-a képezik a protestánsok. Hazánkat is a katolikus országok közé sorolja, mivel itt a szemlézett időszakban, s utána is a protestánsok arányát 35-38%-a teszi. Statisztikai felmérései szerint a protestáns etika, munkaerőkölcse, a spórolás, takarékos, nem felélős jellegű puritán attitűd mérhetően az 1600-as évekre alakul ki és kezd egyre inkább hódítani a prosperáló gazdálkodás és gazdaság formájában. 1600 körül csaknem egyenlő az egy főre eső nemzeti GDP aránya a katolikusok és a protestánsok között. 1700 körül viszont már jól látszik a protestáns országok gazdasági előnye a katolikus országokkal szemben 1200 dollár/fő/évvel (950 dollár/fő/év a katolikusoknál), 1820-ban ez már 1400:1000, 1850-re 1780:1300.

A következő szakaszban, 1850-1940 között még tovább növekszik a különbség a protestáns többségű országok javára. 1870-ben ez 2200:1750, 1890-re 3000:2300. Nagy ugrás látható a 20. század elejétől, 1900-ban 3600:2400, 1930-ban 4600:3200, 1940-re 5800:3600 dollár az egy főre eső nemzeti GDP. Ebben az időszakban a protestáns országok átlagos gazdasági növekedése 223%, míg a katolikus országoké 137%.

A harmadik vizsgált szakasz 1940-2000. Itt a 60-as években tovább növekszik a protestáns országok teljesítménye, 8000:5300 dollár/fő/év GDP arányban a protestánsok oldalára, 1970-re ez 12000:9000, majd a századvég fele az arányok eltérése csökken, 1990-re 17500:15500-ra, 2000-ben 21000:19000 dollár/fő/évre. Mindazonáltal kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy valami belső hajtóereje van a protestáns népesség magasabb munkaerőkölcseinek, motiváltságának. És ez nem feltétlenül anyagi jellegű. Ez azt jelenti, hogy az eredeti református, illetve protestáns *hálaökonómiai gazdasági modell* nagyfokú anyagi növekedést tett lehetővé és produkált a reformációt követő évszázadokban, a hit és a sajátos felekezeti mentalitás megmutatta befolyását, motiváló erejét a gazdaságban, az anyagi világban is. Maddison hatalmas bizonyító anyaga visszaigazolta Ernst Troeltsch és Max Weber heidelbergi „óriások” tézisét, miszerint a protestantizmus, s ennek hálaetikája, hálaattitűdje milliókat hasonló erkölcsi, és gazdaságpszichológiai szintre emelt. A protestáns „aszkezisben”, a munkát istentiszteletként művelő pontosságban, precizitásban benne van az önmérséklet, a pazarlás ellenes megbecsülése a munka gyümölcsének, s a hálával társuló józan fogyasztói magatartás, ami nem az élvezetek, a fogyasztás mámorja vagy lendülete révén érzi jól magát Isten teremtett világában, hanem mert hiszi, tudja, éli, hogy „mid van, amit nem kaptál volna” (1Kor 4,5), s hogy a méltó a munkás a maga bérére (1Tim 5,18) pedig az igazságosság elvét vitte bele a kapitalista gazdaságba. A hálaattitűd gazdaságpszichológiai pozitív felhajtó erővé vált a történelemben. Bebizonyosodott, hogy a protestantizmus olyan szemlélettel és magatartásformával ajándékozta meg a világot, ami a gyarapodás, az ésszerűség, a felelősség és az igazságosság elvei mentén vált világtörténelmet formáló erővé.

A hála-motivációjú református gazdaságpszichológiáról

Kétségtelen, hogy a hála és a kegyelmi kiválasztás/elhívás nem közgazdasági, hanem teológiai fogalom, mégis úgy kell fogalmaznunk, hogy az Isten minden embert megelőző személyes és közösségi ajándékozó kegyelmére adott emberi válasz az, ami fantasztikus belső energiákat szabadított fel a reformáció korában, s azóta is a református, protestáns emberekből. A hálaetika századok alatt szinte habitussá manifesztálódott, az élet egészét átható élet-, és gazdasági szemléletté, gazdaságépítő, gazdatudatú alapállássá. A következőkben sorra vesszük a BIBLIAI GAZDASÁGSZEMLÉLET ALAPELEMEIT (Ó-, és Újszövetség, a sabbath-gazdálkodás, a Mammontól a manáig), a PROTESTÁNS GAZDASÁGSZEMLÉLETI ALAPTÉTELT, A REFORMÁTORI GAZDASÁGETIKAI MODELLEK (Luther, Kálvin) jellegzetességeit, és a MAGYAR PROTESTÁNS GAZDASÁGFELFOGÁS RÖVID TÖRTÉNETÉT (Apáczaitól Ravaszig).

Vizsgálódásinknak egyik igei alapja: „*Megtanultam, hogy elégedett legyek azzal, amim van*” (Fil 4,11).

Max Weber-től pedig ez a tájolás nagyon lényeges: a szekuláris kapitalizmusnak vallási, vallásos mentalitásbeli eredője van. „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”²³⁵ alapján így fogalmazhatunk: *a kapitalizmus szelleme* hívás, felhívás arra, hogy az egyén még több pénzt keressen és keményen dolgozzon azért, hogy a személyes haszon segítségével visszaigazolva érezze üdvösségét, kiválasztottságát. Ez egy teljesen új pszichológiai diszpozíció. A protestáns etika pedig a kapitalizmus szellemisége. A protestáns etika alapvetően a megszentelődésben és az üdvösségben látja a jövő feltételét, s *magáévá teszi a racionális, kalkuláló attitűdöt az élet szolgálatában*.

A bibliai gazdaságszemlélet alapelemei²³⁶

A 21. század eleji USA-beli protestáns bibliai-gazdasági kurzusok alapfogalma ez az új szó: GODECONOMICS, azaz isteni gazdaságtan, vagy Isten gazdaságtana, amint azt a Bibliában magunk előtt találjuk. Kétségtelen tény, hogy a reformáció korának gazdasági, gazdaságetikai felismerései, s ennek nyomán a sajátos gazdálkodási gyakorlat nem jöhetett volna létre a bibliai gazdálkodás, gazdaságszemlélet és gyakorlat felismeréseinek tanulmányozása, részbeni átvétele nélkül. Az egykori és a mai szemléletet sarkalatosan formálták azok az alapvető felismerések, melyek szerint a bibliai Godeconomics, gazdaságtan célja az Isten akarata szerinti gazdasági és gazdálkodási szemlélet, látásmód, viselkedés, magatartás, gyakorlat, erkölcs kialakítása. Ennek az egyik saroktételét képezi az a szemléleti *cantus firmus*, ami főszólamként végigvonul az 1Mózes 1-4 fejezetén, ami szerint a tulajdonos az Úr, mi sáfárok vagyunk, de minden az Övé a teremtés jogán. A Zsoltárok 24-ben ezt olvassuk: „Az Úré a föld, és ami

---

235 A háború előtti, Franklin Társulat kiadványához képest kritikai kiadás jelent meg 1982-ben, MAX WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat, Budapest, 1982. 620 oldal, majd a Cserépfalvi Kiadónál, Budapest, 1995. 272 oldal.

236 A fentebb már említett szerzők és könyvek mellett említeném a bibliai gazdaságszemlélet és ennek modern, posztmodern applikációi illusztrálására pl. a „Bibliai ökonómia 101 szabálya” nevű kurzusokat, a pénz, a pénzgazdálkodás megértésére, keresztyén üzleti tanácsadásra, pénzügyi stratégia a tervezésről az egyházakban, a bibliai finanszírozás alapelveiről az amerikai *Stuart Watkins Intézetet*. Vagy a gazdaságtani mini-kurzusokat, mint *a Greenville Klasszikus Akadémián*, különböző szintű (általános, közép és felsőfokú iskolai), és idejű 2-6 napos és tartósabb kurzusokat az USA-ban. Vagy protestáns kurzusokat a családi pénzügyi gazdálkodásról Ausztráliában és Új-Zélandon a református egyház szervezésében, *Biblical Family Economics* (<http://www.reformedresources.com.au>)

betölti, a földkerekség és a rajta lakók. Mert ő vetette meg az alapját...”. Pál apostol, az Újszövetség „főgazdája” egyes, vagyonukra büszke, elbizakodott korinthusinak ezt írta: „Mid van, amit nem kaptál? Ha pedig kaptad, miért dicsekszel, mintha nem kaptad volna?” (1Kor 4,7). Hatalmas érv ez a sokkal későbbi, abszolút vadkapitalizmus lehengerlő attitűdjei ellen.

A *Godeconomics-ban*, azaz a bibliai *isten gazdálkodásában bizonyos fejlődés*, iskolázási előrehaladás figyelhető meg. Az említett alapszempontról (*a tulajdonos az Úr*) kiindulva, a következő fokozat, hogy eljusson a gondolkodásunk a *Mammontól a mannáig*, a bebiztosított-ságot ígérő hamis bálványoktól a gondviselés-hitig, a mannáig, az egyiptomi húsfazekaktól az ígélet földjének reménységéig és magatartásszabályozó valóságáig. Ismét egy következő fokozat, szint, hogy az emberek az elégedetlen materializmustól, az elégedetlenkedő pénzhajhászástól, a soha semmi sem elég-től eljussanak az *elég etikájáig, lelkiületéig, gazdaság szemléletéig*. Ezt 2Mózes 16,16kk-ban így látjuk megfogalmazva: „Szedjen belőle mindenki, amennyit meg tud enni”. Ez a *manna-modell* persze még a redukált szükségletkielégítő gazdaság, gazdálkodás szintje, amikor mindenki annyihoz jut hozzá, amennyire éppen aznap szüksége van. Ebben a szemléletben és gyakorlatban az volt a fontos, hogy semmi se maradjon másnapra, se pocskékolás, se megfontolt és önző tartalékképzés következtében. Nem lehetett a mannákat koncentrálni egyesek kezében. A közösség valóban fogyasztási és ellátási közösség volt egyenlő elosztással. Úgy is mondhatjuk, hogy *a kegyelem-alapú szociális gazdasági gyakorlat ókori példáját kapjuk ebben a manna-modellben*. Kizárólag a vallási kultuszt érintetlenül hagyó sabbathra készülve volt megengedett némi tartalék félre tétele. Az ószövetségi elég, a megelégedés gazdaságfilozófiáját fejt ki nagyon gyakorlatiasan és a jelenre, és a jövőre alkalmazva Diane Coyle nagyszerű könyve.²³⁷

A *Godeconomics további elemeit* úgy jellemezhetjük, mint amelyek révén a jövőirányú gazdaság szemlélet és gyakorlat valósul meg a mózesi modelltől el egészen a péteri alternatív gazdaságig, a gondviselés-hit révén. Ebbe az irányba mutat Mózes intése, amikor a mannából egy keveset a jövő nemzedékeknek rendel bizonyítékul félretétetni: „Ezt a parancsot adta az Úr: Egy teljes ómernyit őrizzetek meg belőle a jövő nemzedékeknek, hogy lássák, milyen kenyérral tápláltalak benneteket a pusztában, amikor kihoztalak benneteket Egyiptom országából. Áronnak pedig ezt mondta Mózes: Vegyél egy edényt, tégy bele egy teljes ómernyi mannákat, és helyezd el megőrzésre az Úr színe előtt a jövő nemzedékek számára!” (2Mózes 16,31-32). *A manna így a gondviselés hitre figyelmeztető jellé lett* a jövő nemzedékek életében is! És arra is érdemes figyelni, hogy a mannákat menedzselték is, azaz elosztották egymás között, nem indult el privátvagyon gyűjtés, egyéni felhalmozás. *Cirkulációs* elosztási rendszer uralkodott, azaz körbeadták, megosztották, amijük volt. Ezt a gondviselés hitet aztán ezredévi idő múltával Péter apostol így fogalmazta meg: „Minden gondotokat őreá vessétek, mert neki gondja van rátok” (1Péter 5,7). Ez egy prae-jézusi értelmezés, megismerés, felismerés, annak az újszövetségi tanácsolásnak 1500 évvel azelőtti megsejtése, ami valójában Isten atyai jóságából következik, annak lefordítása az élet gyakorlatára: „Ne aggódjatok tehát, a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre” (Máté 6,31kk). A cirkulációs elosztási rendszerre gyönyörű példákat adott az Úr Jézus a kenyérszaporításokkal, amikor 12 és 7 kosár maradék is képződött (Mt 14,13kk; Mk 6,30kk; Lk 9,12kk; Jn 6,1kk). Ez az ajándékba kapott javak

---

237 DIANE COYLE, *The economics of enough*, Princeton University Press, 2011

megbecsülését is jelentette Jézus utasítása szerint: „*Szedjétek össze a maradékot, hogy semmi se vesszen kárba!*” (Jn 6,12).

A *Godeconomics* további fontos szempontja: az egyéni gyarapodás, „tollasodás, zsírosodás” helyett az isteni gazdaságtanban, majd a karakteres protestáns hálaetikában a döntő mindig a közösség gyarapodása volt az egyéni haszonnal, gyarapodással szemben. Legjobb esetben a kettő arányos összekapcsolása valósult meg. A logikája ennek a szemléletnek így működött: ahol a közösségnek jól megy, ott az egyéneknek is jól fog menni. Az egyéni jólét viszont nem garantálja a közösség jólétét. Ennek a *közösségorientált gazdasági szemléletnek* szép példája volt a *jeruzsálemi őskeresztyén gyülekezeti modell*: az ősgyülekezet tagjai vagyontuk, javaikat eladták, szétosztották mindenkinek. Ahogyan éppen szükség volt rá – azaz *elosztás koncentráció*, felhalmozás helyett! Ez a hívő szociális gazdaság szemlélet ősi formája, amelyben a kooperáció és a másokra figyelés már igen fontos komponens volt. Ebben az *első gyülekezeti gazdaság szemléletben* még a szövetségi manna-modell elemeit fedezhetjük fel (vö. ApCsel 2,44kk.).

A sabbath-gazdaság világtörténelmi és szociális piaccgazdasági nóvum

A sabbath-törvényt, a sabbath-évet, a nagy ünnepi évet, az elengedés évét, a 7. napot, a 7. évet, illetve az ötvenedik év törvényét nyugodtan nevezhetjük gazdaságtörténelmi, vallástörténelmi, szakrális csúcshoz, amihez fogható az ókorban nem adódott. Ezzel a törvénnyel indul el teljesen ösztönösen emberi oldalon, és teljes tervszerűséggel az isteni oldalon a világtörténelem útjain az *ökoszociális gazdálkodás* szemléletmódja és gyakorlata. Nem csak a munka-pihenés isteni *létritmusát* hozta be ezzel a Kijelentés az idő tagolása érdekében, hanem az ünnep-hétköznap, az Úr ünnepnapjai, meg az emberi hétköznapok kreativitás, regenerációt segítő *ritmusváltását* is jelentette. Így fantasztikus esélyt adott a teremtett világ, és a teremtmény, az emberi társadalom életerejének a megújításához, aminek aztán ugyancsak felülmúlhatatlan szakrális és gazdasági gyümölcse lett az *igazságosság és az elengedés követelményrendszerének* az összehangolása és arányosítása is. Ennek a szemléletnek a csúcán az újszövetségi Kijelentésben ez az Ige áll: „*A szombat lett az emberért, nem az ember a szombatért*” (Mk 2,27), mivel „*az Emberfia ura a szombatnak is*” (2,28). Ha ehhez hozzávesszük a szombatnapi nagy rendelkezéseket 3Mózes 23-25-ben, kimondhatjuk: nincs végtelen természeti és emberi kizsákmányolás, ennek maga az Úr szab határt törvényével. Ószövetségi unikum, páratlan sajátosság, hogy a *föld sabbatja ökosabbath*: „*Legyen nyugalma a földnek is az Úr nyugalomnapjához hasonlóan...a hetedik esztendő legyen teljes nyugalma a földnek*” (3Móz 25,2;4). Idézett fejezetben olvasunk az 50. esztendő megszenteléséről is, amit az Úr rendelt el. Ekkor az ország minden lakosának kivétel nélkül felszabadulást kellett hirdetni, azzal a céllal, hogy jusson hozzá újra mindenki a birtokához (3Móz 25,8-10). Ez *totális rehabilitáció* esélyét jelentette, továbbá az élet új kezdetét, hogy a nincstelenségét, a társadalmi alacsony helyzetet ne adják át a következő generációknak. *Óriási dolog, hogy Isten gazdaságtanában eleve adott a vertikális mobilitás, és esélytelen a keleti típusú kasztrendszer mindörökre bekegerező embertelensége*. Ezzel összefüggésben hangzik el a nyilván korrupciós kísértések kivédésére is az intés: „*Ne csapjátok be honfitársaitokat!*” (3Móz 25,17). De azt is olvassuk, hogyan védte a Kijelentés az embereket a teljes nincstelenné válástól: „*A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld, ti csupán jövevények és betelepültek vagytok nálam*” (3Móz 25,23). Ha valakinek nem volt pénze a föld visszaváltására, visszavásárlására, akkor az örömmünnepen, 50 évente lehetőség adódott arra,

hogy ismét övé legyen a földje. A testvérétől, a honfitársától, ha elszegényedik, vagy tönkrement, mintha jövevény vagy betelepült lenne, nem volt szabad kamatot vagy uzsorát szedni (3Móz 25,35). Ha a honfitárs mintegy rabszolgaként, napszámosként dolgozott valakinél, az örömnép végéig ott marad, aztán szabadon távozhat, hogy hozzájusson ősei birtokához (3Móz 25,39kk). Rabszolgák vagy napszámosok a környező népek közül legyenek, testvéreiken, Izrael fiain, egymáson ne uralkodjatok kegyetlenül (3Móz 25,43kk). Az ilyen az örömnép évében gyermekeivel együtt válják szabaddá (3Móz 25,54). Ez a *remény mobilitása!* Óriási vívmány – gazdasági esély mindenkinek!

A Biblia minden mással szemben alternatív gazdaság szemlélete ezt üzeni: az ember termelési kapacitása Isten ajándéka, ezt nem szabad és nem lehet mindörökre privatizálni, sem államosítani, visszatartani egy hatalmi körben. Ha a bibliai cirkulációs szemlélet érvényesül, akkor mindenkinek jut annyi, hogy ne kilátástalan egzisztenciális vergődés legyen földi sorsa.

A bibliai gazdaság szemlélet háttere

A bibliai gazdaság szemlélet háttere: *innovatív istenhit, radikálisan másfajta gondolkodás, mint az ókori népeknél.* Eckhart Tolle, napjaink kanadai spirituális írója szerint „*a boldogtalanság elsődleges oka sohasem a szituáció, a helyzet, amiben élsz, vagy, hanem az, ahogyan gondolkodsz róla*”.²³⁸ Gyönyörűen rímel erre, illetve kölcsönös az egymást erősítő igazság, mivel Mózesnél ezt olvassuk: Gondolj mindig Istenedre, az Úrra, Ő ad neked erőt a gazdagsághoz, hogy szövetségét, amelyre esküt tett atyáidnak, fenntartsa mind a mai napig (5Móz 8,18). Mily gyönyörűséges az Ő-, és Újszövetségnek az ilyen *reszponzorikus Kijelentés-hangoztatása*, hangfalak nélkül is évezredek áthangzó tiszta Szava, Igéje! Pálnál ezt olvassuk: „*Ne igazodjatok a világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata...ami jó, neki tetsző, tökéletes*” (Róm 12,2). Máshol pedig ezt: „*Újuljatok meg lelketekben és elmétekben...*” (Ef 4,23), azaz a nagy változásokat belül lehet és kell megélnünk, azzal első rendben, ahogyan a dolgokról gondolkodunk. A szituációkkal szemben függetlenséget csak pneumatikus felszabadulással, szabadsággal tudjuk elérni: *elmétek lelke szerint.* És aztán már az Újszövetségben hamar képbe kerül a későbbi protestáns, református gazdaságetika kulcsfogalma, a *hála*: „*Mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Krisztus által a ti javatokra*” (1Thessz 5,18). A már idézett Tolle ezzel a meghökkentő, de mélyen igaz felismeréssel lepi meg olvasóit: a gazdasági nehézségek végső soron lelki gyökereik, lelki szemlélet kérdései. Ez a 21. századi gazdasági gondok megértésének is a gyökere.²³⁹

A bibliai-református gazdaságetika alapképlete

Tovább folytatva, némiképpen átfogalmazva Tolle tézisét (...*ahogyan gondolkodsz róla...*), azt mondhatjuk, írhatjuk: *a pénztörvényeken, a gazdasági törvényeken nem vagy alig lehet változtatni, de a hozzájuk fűződő viszonyunkon, viszonyulásmódunkon igenis lehet változtatni.* És ez nagyon fontos. Alapvetően két típusa a viszonyulásmódnak: 1. a *dependencia* vagy

---

238 E. TOLLE, A New Earth, awakening to your life's purpose, Oprah's Book Club, New York, 2008
239 A 44. pontban idézett könyvből

függőség, vagy 2. *independencia*, függetlenség szellemileg, a belső térben ezektől. A függetlenségben, amit a belső tér tágassága tesz lehetővé, van döntési mozgásterünk, képesek lehetünk a mentális, gondolkodásbeli három lépés távolság felvételére. És ez a döntő.

Az egoista, öncélú, csak magára gondoló, csak magát építő vulgár-kapitalista harácsösztön alapképlete, az Istentől és embertől elidegenedett gazdaság szemléleté, ami még a legkifinomultabb formák mélyén is fellelhető, ez:

$$\mathbf{P-M-P} = \text{Pénz-Munka-Pénz}$$

A kálvini, protestáns, keresztyén, etikus gazdaság szemlélet és piacértelmezés alapképlete pedig ez:

$$\mathbf{H-M-P-M-H} = \text{Hála-Munka-Pénz-Munka-Hála...}^{240}$$

Kiváltképpen mély lelki okot jelöl meg ennek az attitűdnek a forrásvidékén és jellemzőeként a világreformátusság klasszikus szimbolikus irata, a *Heidelbergi Káté* több fejelete. Így például: „Szív szerint hajlandóvá és késszé tesz arra, hogy ezentúl Önéki éljek” (1.); „magamat élő hálaáldozatul Önéki adjam” (32.); „egész életünkkel Isten iránt való hálánkat az Ő jótéteményeiért megmutatjuk, és Őt dicsőítjük” (86.). Azt a belső gátat, amit a létbizonytalanság okoz az embereknek, a kálvinizmus azzal oldotta fel és tette pozitív hajtóerővé még az aggodalmaskodást is, hogy az abszolút istenhitet, a feltétlen bizalmat, a sola fide elvet tette az immanens eligazodás és eredményesség belső hajtóerejévé. Ebben a páli Ige vezette: „*Semmiért se aggódjatok, hanem imádságban és könyörgésben mindenkor hálaadással* (görög fordításban: meta eukharisztiasz – latinul: cum gratiarum actione) *tárjátok fel kéréseiteket Isten előtt*” (Fil 4,6).

Gazdaság és prosperitás etikus szemlélete Luthernél és Kálvinnál

Kálvin francia humanista képzettsége, jogászis iskolázottsága alapvetően nyitottabbá, bátrabbá és reformálóbbá, kezdeményezőbbé tette őt a társadalmi, gazdasági, szociális kérdésekben, a közügyekben, mint a kolostori bezártságot, visszafogottságot, gondolkodás nélküli engedelmességet magával hozó Luthert. Talán ez is egyik magyarázata a kálvinizmus erőteljesebb evilági alkotóerejének. Ám mindkét protestáns irányra érvényes, amit *Hegel* írt róluk: *a reformáció töltötte be a polgári forradalom szerepét Európában*.

Luther Márton (1483-1545) a katolikus felfogással ellentétben hatalmas mértékben megnövelte a hivatásetikán alapuló evilági munka erkölcsi értékét, súlyát. Szerinte Isten jótetszésére szolgál pontos, tartós munkájával az ember. Nem csak a papi, hanem mindennemű munka az ő szemében hivatás (Beruf). Luther a kamatot elveti, mivel az nem Isten áldása, hanem az emberi fűrfang gyümölcse.

Kálvin Jánosnál (1509-1564) más a motívum: ez az elválasztás (election), az elhívásra adott válasz, a jó gazdálkodás és a minőségi, pontos munka. Ő a lutheri *hivatásetikánál is tovább ment, hála-etikát* vázolt fel az evilági aszkézis fogalmával, a fegyelmezett, nem pazarló, nem fogyasztásorientált, hanem teremtésorientált, Isten -, és emberorientált gazdaságétikát.

---

240 Erre már utal például ez a könyv is: GARY NORTH, *An Introduction to Christian Economics*, Craig Press, New York, 1973. 2011

Legfontosabb lutheri és kálvini gazdasági alapelvek

Luther: „Ha az ember egyre magasabbra tör, nincs megállapodása, nyugalma”. Ez az „elég”, a megelégedés gazdaságetikájának csírája. Szembesülve a banki és a kereskedelmi világ visszaéléseivel, ő a földművelést tartotta tisztességesebbnek. Teljességgel elvetette a pénz-munka-pénz (PMP) típusú tőkekapitalizmust.

Luther az első teológus, aki a kialakuló kapitalizmusban szembenézett az Isten vagy pénz alternatívájával. 1528. szept. 14-én tartott prédikációjában ezt mondta: „*Nagyon kevés embert találsz, aki a mammon nem tekinti istenségnek. Ezek jobban bíznak a pénzben, mint Istenben*”. *Istenük az, akit úgy hívnak: Mammon. Ez a pénz és a javak, amin teljes szívűkkel csüngenek, jóllehet ez a legközöségesebb bálvány a földön. Bizony kevesen vannak, akiknek jó a kedélyük, nem szomorkodnak, és nem panaszkodnak, ha nincs közük a mammonhoz. Ez ugyanis annyira ragad és tapad az emberi természethez, hogy elkíséri a sírig*”.²⁴¹

Mint korábban már utaltam rá, Kálvin ezzel szemben a *mérsékelt kamatot* (6%) engedte, a *fokozott minőségi munkával* az Isten dicsőségének szolgálatát állította előtérbe, miként az ÓSZ-ben már láttuk: *a gazdagodás célja nem a gazdagság, a még több, hanem Isten szövetségének és dicsőségének a szolgálata, magasztalása. A munka Kálvin szemében imádság!* A redukált fogyasztást fejezte ki az evilági askézis gondolatával, s azzal, hogy a konzisztóriumot és a magisztrátust személyében összekapcsolta, mindkét irányban a fegyelmezést is lehetővé tette. A precíz szakmunkával nem csak a tisztességes tőkeképződést tette lehetővé, hanem a megnövekedett bevételek újraelosztásával a genfi szociális létesítményeket is sorra nyitotta meg (iskola, akadémia, árvaház, ispotály...).

A „H-M-P-M-H” típusú, hit és hála, munka és szakértelem révén megvalósuló közösség-építés volt Kálvin célja! Az önkormányzatiság és a városi közpénztár alapjait tette le. Ezek a genfi-kálvini szociális háló működő elemei. A kezdeti szociális piactudomány genfi formái. Életkezdési támogatása a menekülteknek abszolút unikum volt a maga korában, 5 évi kamatmentességgel.

Nagyszerű, 500 éves gazdaságkritikai és gazdaságetikai örökségünk: gazdaság és ember, pénz és ember viszonylatában reformátoraink látták és elsőrendűnek tartották azt, hogy megőrizzük lelki és szellemi függetlenségünket hit által a gazdasággal és a pénzuralommal szemben. Isten-kötődéssel a pénzkötelékek között és ellen, szuverén és autonóm módon. *A reformátorok az alapkérdést tették tisztába: a gazdaságból vagy a gazdaságnak, a pénzből vagy a pénznek élünk?* Válaszuk egyöntetűen: Istennek élünk, de munkából, hálával. Így a H-M-P-M-H máig érvényes keresztyén, kálvini ökonómiai alapelv és alapállás.

Magyar protestáns gazdaság szemléleti, gazdaságetikai örökségünk néhány értékes példája

---

241 In:

http://www.evpfalz.de/gemeinden/cms/fileadmin/user_upload/landau/stiftskirche_ld/dateien/Gemeindebrief/Gemeindebrief-1-2016-komplett_01.pdf

Azt az állítást, miszerint a magyar nemzetgazdasági szemlélet, tehát a nemzeti gazdálkodás preferálása, valamint a protestantizmus gazdaságszemlélete mély összhangban van egymással, csak megerősítik a gazdaságtörténeti kutatások. Sajátos protestáns gazdaságszemléleti és gazdasággyakorlati vonás, hogy *az önkorlátozás és az életminőség, a takarékoság és az emelkedő jólét összekapcsolódott*, ugyanígy az önfegyelem munkaetikája és a tisztesség, a fair attitűd a munkában és a kereskedelemben, s ami nagyon fontos: a szolidaritás és a cselekvő segítség a rászorulóknak felemelésére. A legszebb protestáns gazdaságtörténeti, gazdaságszemléleti magyar példákból álljon itt néhány.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT (1574-1634), az *Institutio* első fordítója a *Discursus de summo bono* (Diskurzus a legfőbb jóról - 1630) teológusa a genfi modellt hozta haza. Gazdaságetikája: a pénzt munkával kell keresni. Ennek alapképlete: M-P-M, azaz nem szabad más kárára gazdagodni. Nem P-M-P! A gazdagodás Isten áldása, hálával tartozunk érte, de lehetséges megelégedés a kevéssel is! Protestáns erények: *munkaetika + mértékletesség*.

LASKAI JÁNOS (1605-?) holland modellt hozott haza, Justus Lipsiusnak a polgári társaság tudományáról írt 6 könyvét fordította magyarra Bethlen István papjaként. Főként adópolitikáról írt, méltányos és igazságos adórendszerrel értekezett. Azt vallotta és tanította, hogy 1) adó kell, 2) igazodjék a közösség teherbírásához, 3) fejedelmi ellenőrzés szükséges az adószedők kegyetlenkedései ellen, 4) szegényeknek adó-részletfizetést tett lehetővé, 5) azonos szabályozás köznépre és fejedelemre is. Ideája a *mértékletesség, a takarékoság és a puritán életforma*.

APÁCZAI CSERE JÁNOS (1625-1659) Magyar Encyclopaedia-ja (1653, Utrecht) holland hatásokat mutat. Adásvételről, bérbeadásról, a munka prioritásáról az M-P-M értelmében ír, közoktatásban az ökonómia bevezetéséről értekezik, „*a mű nemzetünknek nagy gondviseletlensége miatt*”. A magyar közbetegség ellen hadakozik szóban és írásban: „nyittatók már egyszer fel álmos szemeket...ha az irigység meg nem enne bennünket...”. Paraszti kalendárium kiadását kezdeményezi gyakorlati gazdasági, mezőgazdasági ismeretekkel. Cserélő igazság, azaz cserekereskedelem rendszeréről ír, Kálvin kamatelméletét nem ismeri el, ami a kapitalizmus működési alapelve. De a puritán erkölcsöt szorgalmazta: takarékoságot, a hasznosságot, azaz hasznos dolgokra költést és az adakozást fontosnak tartotta. Az ökonómia színterén a házi, egyházi és a polgári társaság gazdálkodás tudománya.

MARTONFALVI TÓTH GYÖRGY (1635-1681) szintén a holland hatásokat terjesztette puritánként, nagyváradi, majd debreceni teológiai doktorként. Szent Historija c. könyvében (1681) 3 kamat-nemet különböztet meg: 1) a megszorult embernek kölcsönadott tárgy vagy pénz utáni kamatot, 2) kockáztatott pénztőke utáni kamatot, 3) késedelmi kamatot. Az 1. és 3. szerinte nagy lopás.

A 20. századi református teológusok, gondolkodók főként holland, kuyperi hatásra „*a nagytőzsdéi szédelgésekről, a pénzemberek üdvtelen spekulációjáról*” (Bartók György), továbbá a szociális reformok szükségességéről írnak, ám szocializmus nélkül (Szóts Farkas), és már Troeltsch, Weber nyomán elemzik a protestantizmus hatását a tudás, a szabadság és a jólét növekedésére (Bernát István, Kovács J. István).

KARÁCSONY SÁNDOR a Bibliát a munka, a hivatás, a magyar tett, az erkölcs foglatának tartotta, egyenesen így fogalmazott: A BIBLIA MAGYAR NEMZETI MUNKA-PROGRAM IS! (Valahányszor a magyarság tudakozta, s elfogadta Isten szent akaratát, mindig sikerült, amit cselekedett...).

SEBESTYÉN JENŐ (1884-1950), a holland eredetű történelmi kálvinizmus, a kuyperianizmus legkiemelkedőbb hazai képviselője. Református etikájában Isten dicsőségének szolgálatát tételezi a gazdasági élet területén is. Kálvinizmus és kapitalizmus (1911) c. munkájában így ír: „Amerre a kálvinizmus elterjedt, ott az erős hiteléttel együtt a gazdaság is fellendült”. *Itthon* nem volt ilyen erős: „*rendre hiányzik a lelki gazdagság, mely irányítaná az anyagiak használatát*”. Az anyagi, gazdasági javak Isten dicsőségére szolgálnak a felebaráti szeretet szolgálatában. *A tőkeképzés célja: újabb munkahelyteremtés + jótékonykodás*. Már a 20-as évekre szintézist alkotott Kuyper, Weber, Troeltsch munkáiból. Főként a spekulatív tőzsdekapitalizmus ellen volt. Így írt: „*Olyan nyerskapitalista vállalkozói világ jött létre, mely a pénzszerzést öncélnak tekintti, kíméletlen versenyt folytat a profitért, öndicsőítésbe fog Isten dicsősége helyett*”.

PRIORITÁSOK nála és másoknál: 1. az ember, nem a gazdaság az elsődleges – a szombat van az emberért, nem az ember a szombatért. 2. Felelősség a gazdasági determinizmussal szemben. 3. Az egyháznak a szociális igazságosság gondolatát kell képviselnie, az emberi személyiséget korlátozó intézményeket bírálnia kell, számára a közgazdasági gondolkodást nem csak gazdasági megfontolások és érdekek befolyásolják, hanem szociáletikai, gazdaságetikai szempontok (igazságosság, szolidaritás, hit, hála, felelősség) is. 4. Az egyházban mint közösségben a szolgálatnak és a szolidaritásnak kell uralkodnia.

RAVASZ LÁSZLÓ (1882-1975) gazdaságtörténeti elemzéseiben veszélyesnek tekintette a munka ↔ tőke elkülönítését, mert a pénztőke munkaeszközzé válik, s megvalósítja a P-M-P-típusú rablógazdálkodást. Az *evangéliumi szocializmust* helyezte szembe a bolsevizmussal, a nemzeti szocializmussal és a katolikus korporativizmussal. Az evangéliumi szocializmusban a tőke Istené, Ő az abszolút tőke, mert csupa és állandó munkában van. A köznek és az egyénnek a feladata a sáfárság Isten tőkéjével. Felszabadítás a vagyon és a pénz rabszolgaságából fontos cél. Csak a puritánság és a sáfárság-attitűd hozhat jövőt. Ravasz koncepciójában visszatérnek bizonyos elemek a puritánizmusból, és a kuyperi, posztkuyperi gazdaság szemléletből.

A kálvinizmus a fokozott munka és a böjt (puritánság) révén óriási társadalmi tőkefelhalmozást hozott létre. A keresztyén szocializmus gondolatában jelenik meg Ravasznál a szociális piacgazdaság sajátossága. Ezt elnevezi *istenes kapitalizmusnak*, azaz a kálvini és az istentelen kapitalizmus közé helyezte ezt. A szocializmusban nincs igazságos teherviselés és elosztás, pusztító fényűzés, könyörtelen verseny, profitéhség jellemzi.

Amiről még írni kellett volna: az alföldi parasztdemokráciák, a mai és holnapi pénzhatalomról és uzsoracivilizációról, a családgazdaságok szerepéről, a korrupcióról, az integrált protestáns gazdaságetikáról, Rich, Stückelberger, Margrit Kennedy szelíd gazdaság szemléletéről...

Javasoljuk protestáns gazdasági és gazdálkodási ismeretek közreadását az iskolai hitoktatásban, munkafüzet létrehozását a református gazdaságetika történetéről, modelljeiről, szerepéről a jövő megőrzése, a fenntartható fejlődés szempontjából. Javasoljuk továbbá: találkozón, képzésben foglalkozzunk a bibliai ökonómiával, a Mammontól a mannaig jutás mai, holnapi esélyeivel, a sabbath-ökonómiával, az igazságosság és a szolidaritás accrai református hitvallásával, az elég gazdaság szemléletével, 1000+1, illetve 100+1 református kurzusok, hétvégek megszervezésével.

III. AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKA ALKALMAZÁSA A KULTÚRETIKA TERÜLETÉN: KULTÚRTEOLÓGIA, KULTÚRA INNOVÁCIÓ, ISTEN KULTÚRHARCA NÉPÉÉRT, A VILÁGÉRT

Figyelmeztetés 100 éve

Albert Schweitzer 1923-ban a svéd Uppsalában tartott előadásokat *kultúrfilozófiájáról*,²⁴² amiben összekapcsolta az etikát és a kultúrát, s megfogalmazta a kultúra bukásáról és újraképzéséről kialakított gondolatait.

„A kultúra hanyatlásának korszakában élünk. Nem a háború okozta ezt a helyzetet. Ez csak a hanyatlás egyik jele. Ami már szellemileg bekövetkezett, az fejeződött ki a tényekben...

Elszakadtunk a kultúrától, mert nem gondolkoztunk el a kultúráról... elfogytak kulturális energiáink...

A filozófia az általános emberi értelem, a gondolkodás őre és vezetője. A veszély idején azonban aludt az őr, akinek figyelmeztetnie kellett volna minket a veszélyre” (IN: A filozófia bűne a kultúra hanyatlásában²⁴³).

Figyelmeztetés 10 éve

Vishal Mangalwadi, Indiában élő, alkotó protestáns lelkész, filozófus fantasztikus könyvet írt a Biblia hatásáról a nyugati kultúra kialakulásában.²⁴⁴ Egyesíti bizonyító anyagában Troeltsch és Weber aspektusait, kiegészítve a maga kutatásaival. Ugyanannyira fontos lenne megismernie a hazai közvéleménynek, mint E. Troeltschnek még a mai napig magyarrá le nem fordított nagy művét a keresztyén egyházak szociális tanításairól, még akkor is, ha ennél vannak frissebb bizonyító anyaggal dolgozó művek, tanulmányok. Alapmű, s a magyar közvélemény nem ismeri. Mangalwadi ezt írja könyvében: *„Barátaim, nektek nem az iszlám a fő problémátok, hanem ti magatok... Elveszítettétek a gyökereiteket. Ez a keresztyén kultúra, s annak is a szíve, a Biblia. Vagy visszataláltok oda, vagy elvesztek”*.

Figyelmeztetés tegnapról

Peter Bergertől származik, a múlt század 80-as éveinek, s a századfordulónak legjellegesebb vallásszociológusától, aki előbb az 1960-as években megalkotta szekularizációs tézisét. Ennek értelmében a 21. századra eltűnnek a vallások, mivel a modern civilizáció mind megadja az embereknek azt, amit addig Istentől vártak: biztonságot, reményt, jólétet... Aztán időközben rájött, hogy a fogyasztói társadalom sok mindent megad, de az emberi lényeg táplálékait, a

---

242 A. SCHWEITZER, Verfall und Wiederaufbau der Kultur, Kulturphilosophie. Erster Teil. in: A. Schw. Ausgewählte Werke in fünf Bänden, Band 2, Berlin. 1971. 17-93.o.

243 i.m. 31.o.

244 VISHAL MANGALWADI, Das Buch der Mitte... Die Bibel als Herzstück der westlichen Kultur, Fontis, Basel, 2011. Már altémái is ösztönzőek. Például: A nyugati civilizáció lelke; A szegények szolgálata; Ki vagyok én?; A nyugati civilizáció magja; Emberség; Értelem; Technika; Évszázadok forradalma; Hősiesség; Az intellektuális forradalom; A nyelv szerepe; Az irodalom teljesítménye; Az egyetemi képzés fontossága; A tudomány; Mi juttatta Nyugatot a csúcsra? Etika és értékek; Család; Együttérzés és irgalom; Egészséges úton a gazdagsághoz; Szabadság; A modernitás eluralja a világot; Világmisszió; Út a jövő felé.

hitet, reményt, biztonságérzetet, az élet értelmét, orientációt nem. 1992-ben felülírta korábbi tézisét, s a világvallások tapasztalati vizsgálatai alapján azt prognosztizálta: a 21. században a világvallások soha nem látott felvirágzása jön el, ami pozitív, de ugyanakkor saját megerősödésük következtében soha nem látott konkurenciaharc indul meg közöttük a lelkekért, befolyásukért. S ez vallási gyökerű súlyos konfliktusok lehetőségét vetíti előre. Ezt a folyamatot ő *deszekularizációnak* nevezte el.²⁴⁵ *A protestantizmus és a mai evangélikál protestantizmus kulturális forradalmat idéz elő. Radikális változást a férfi-nő kapcsolatban, a nevelésben és az oktatásban, a hagyományos hierarchiában. Nem a protestáns etika (M. Weber) a pluralista és a modern kultúra alapja és hordozója, hanem a BIBLIAI HIT, s ez marad továbbra is a legerőteljesebb kulturális energia, innovációs dűnamisz.*

Isten kultúrharcának paradigma-váltásai – innováció az exodus eszközével

Izrael történetében láthatjuk Istenünk fantasztikus kultúrharcát az egyistenhit, illetve az erkölcsi monoteizmus megőrzéséért. Legkevesebb négy *nagy kulturális szabadítást, exodust* különböztethetünk meg a választott nép életében.

1. Az első korszakot Kr. előtt mintegy 2000-ig tehetjük, amikor Ábrám/Ábrahám népét, családját *az Úr kivezeti az etnikai idegenségből és profiltalanságból*, valamint a „bábelizmus”, idegen istenségek befolyásából, megkötöttségeiből. Ez tágabb értelemben azt is jelentette, hogy az Úr kiszabadította őket az akkád-sumér kultúrkörből, a szocio-kulturális értelemben vett *etno-, és xeno-glórifikálásból*.

2. A második történelmi periódust a mintegy 430 évnyi egyiptomi fogságra datálhatjuk, ez a szinte rabszolgasorban tartás, valamint a fogyasztási civilizáció korszaka volt, amikor a húsfélékre redukált vegetálás és ösztönös túlélés volt Izrael népének a létformája. Az onnan történt valódi exodus ennek a létszintnek az elhagyását, a jólét általi megkötöttségből való szabadulás, a fáraók és a sokistenhit kötelékeiből történő kiszabadítás előkészítésének a története is. A *bábelizmus után a micrajimizmus* odahagyását jelentette ez a kultúrtörténelmi szakasz.

3. Az igazi kultúraformáló, nyelvi, népi és kultuszi közösséggé „gyúrás” időszaka a *pusztai vándorlás* 40 éve volt. A kb. Kr. előtt 1392-1272 közötti időszak egyúttal a Kijelentő Törvény-adásának a nagy periódusa is volt, meg az Izrael jövőjét csaknem megakasztó *aranyborjú mammonizmus legyőzésének küzdelmes korszaka* is.

4. És végül az ismételt nagy próbatétel korszakaként jött az *asszír-babilóniai fogság*, az ismételt *szellemi és fizikai alávetetés* próbatételes ideje. A Kr. e. 722. évi, majd az 597-458. közötti időszak mind Júdea, mind Izrael számára nagy próbatételt jelentett, az *idegen vallások, szokások, bálványok szellemi fertőzésének az időszaka*, illetve majd a szabadítás ebből a nagy kísértésből is. Egyértelműen Isten üdvtörténelmi vonalvezetését, kulturális befolyását láthatjuk, az Ő győzelmeinek sorozatát kirajzolódni a négyszeres – s a történelemben még többszörösen jelentkező – idegen befolyások hatalma alóli, igazi *fizikai és szellemi exodusokként*. Így csak Isten képes harcolni népéért!

---

245 BERGER, PETER (1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids, MI: Ethics and Policy Center.

Teremtés a „semmiből” – teremtés a semmi ellenében – első és második teremtés – a kultúra születése és hajnala

Kezdetben együtt volt a szellemi és anyagi kultúra, hiszen az anyag, a vizek fölött Isten Lelke szellemi, alkotó, kiformaló, létre-hívó, létre-hozó valóságként ott lebegett. Kezdetben a *materiális és a spirituális kultúra koegzisztens*, együttlétező volt. Csak jóval később kezdték el a filozófiai hajlamú töprengők kettéválasztani ezeket, s feltenni a lehetetlen kérdést: melyik volt előbb, a tyúk vagy a tojás? Az anyag vagy a szellem? *A kezdetek kezdete abszolút pneumatikus valóság* és pneumatikus, azaz Szentlelkes genezis volt, hiszen 1Mózes 1,2-ben ezt olvassuk: *Rúah Elohim mörahefet al-pöné hammajim* – Isten Lelke lebegett a vizek fölött, felszínén. A rúah lebegett a mélység fölött. A mélység fölött nem magasság, hanem Isten Lelke volt. *Kálvin* fantasztikus teológusi merészséggel és elképesztően gazdag fantáziával egyenesen azt vélte, hogy az *Isten = Elohim* szó itt azért áll többes számban, mert ezzel Isten bölcsessége már a kezdethez odakapcsolta a Szentháromságot, hiszen azért az Isten szó többes száma, mert az – így reformátorunk – *pluralis Trinitatis* – a Szentháromságot rejtő többes szám! Elképesztően igaz fantáziálás!

Mindenesetre az nyilvánvaló, hogy *a teremtés több fázisú* hatalmas történet, esemény-sorozat volt. Ahogyan a kultúra, a civilizáció kialakulása is *többfázisú, sőt multifázisú*, nem csak lineáris, hanem lineo-horizontális, tér-idői eseménysorozat.

Az első aktus vélhetően a *creatio ex nihilo* volt, teremtés a tohu vabohuból. A második aktus feltehetően a teremtés a semmi, a káosz ellenében, majd a kialakult rendben az ember megteremtése, s a kultúra ősmándátumának rábízása: „Az Úristen az embert elhelyezte az Éden kertjében, hogy *művelje* és *őrizze* azt” – opera – custodia. Ez a művelje mandátum a kulturális mandátuma az embernek, szemben az 1Móz 1,28-cal: „Hajtsátok uralmatok alá...”.

Az Úr Isten Izrael történetét aztán a későbbiek során úgy alakította, hogy az az idolatria, a bálványok elleni küzdelem története is. Sőt: ez a küzdelem Krisztusban találja meg teljességét, hiszen Urunk nem csak az *idolatria*, a bálványok ellen küzdött, hanem az *idolatria*, az önbálványozás ellen is. A keresztyén kultúra megteremtése akár a harmadik aktus is lehetne, aminek során sajátosan keresztyén kultúrát kezdett alkotni Isten Jézus Krisztus tanításával, váltságművével. Így alakult ki fokozatosan a *mártírkultúra*, a *katakombakultúra*, az *imakultúra*, az *oktatói és nevelési kultúra*, egymást is átfedő *egyre tágulóbb immanens mikro-világegyeteme*. Ezt nevezhetnénk idiolatrián és idolatrián túli, igazi kulturális valóságnak, immanensen transzcendens kultúrának is. Vagy: Isten-, és Krisztus-központú kultúrának – az emberért (*cultura Theod, et Christocentrica – pro hominem*).

Antikulturális jelenségek – idolatrizmus, idiolatrizmus

Ismert reformátorunk, Kálvin megállapítása: az emberi szív bálványgyár. Itt termeli az emberi bűn a bálványokat. Izraelben idolk, bálványok voltak az aserák, maccébák, a termékenység kultuszok bálványai, a fa és kő termékenység szobrocskák, állatfigurák, az aranyborjú, s ennek szellemi változata, a mammonizmus. Amikor pedig az ember lesz az imádat trágya, célja, alanya, akkor ez az idiolatrizmus jelensége. Korunkban ennek legismertebb és legelterjedtebb válfaja a *nárcizmus*.

Mindezek alapján így fogalmazhatunk: *a keresztyén kultúra* úgy is felfogható, s ebben is megmutatta erejét, mint ami *az idoloik és az idiolatrizmus elleni pneumatikus küzdelem történelmi mozgalma*. Nem csak az elutasítás és a kritika a célja, hanem *a kultúrának etikai tartalommal történő megtöltése*. Albert Schweitzer idézett uppsalai előadásában²⁴⁶ ezt is megfogalmazta: *etika nélküli kultúra nem lehetséges, ez önellentmondás*. Ebből következően csak és kizárólag a kultúra etizálásával, etikai tartalmakkal történő feltöltésével lehet megakadályozni a kultúra hanyatlását. A millennium idején és a 20. században a háború volt a megüresedés jele. Ma egyik jele a globalizáció, ha azt bálványnak, kritizálhatatlan hatalomnak tekintik az emberek.

Az idiolatrizmus, azaz az önimádat korunk jelenségvilágát is átható, rontó, bomlasztó tulajdonságára Albert Schweitzer már nagyon korán rámutatott. A kritika után megfogalmazta pozitív elvárását is ugyanabban az uppsalai előadásban. Nevezetesen azt, hogy *amennyiben az etikai elem belekerül a kultúraalkotó tényezők közé, akkor fog a kultúra a süllyedés állapotából az emelkedés fázisába átlépni*. Csak ekkor fogják a kultúrában rejlő segítő energiák átjárni és megváltoztatni az emberi gondolkodást, s azokat az eszméket és törekvéseket, melyek a valóságot, s az embereket próbálják meg formálni, alakítani.

Hazánkban *Chr. Lasch*²⁴⁷ könyve volt az, amelyen keresztül meglehetősen korán, már 1984-ben szembesülhettünk az önimádat, a *nárcisztikus embertípus* kitermelődésével a modern társadalmakban. Könyvében ír az idiolatrizmus és az idiolizmus szelidebb és keményebb formáiról, illetve következményeiről, a különféle hiányokról.

Szelíd formaként jelöli meg az olyan jelenségeket, mint a technicizmus bővölete; a megbillent, egyoldalú haladás, fejlődés mítoszai; az erő bálványai, titkos és nyers fizikai, katonai, titkosszolgálati erők; az okkultizmus, a babonáság, a jóslás, a horoszkópok, a jövendölések, tehát a szellemi bálványok; a keleti militarista mesék, játékfilmek, melyek a latens militáns ösztönt erősítik.

Keményebb formák: a dekonstruktivizmus rejtett ideológiája; a mindent szabad nékem, nekünk értékrombolása; a csoport vagy egyéni érdek abszolutizálása; az ego és a kollektívum mitológiája. Vallási és etnikai, kulturális fölényelméletek és mítoszok; a globalizáció kontra lokalizáció idolja; erőszak, önérvényesítés idolja; a vallási visszaélések, vallási köntösbe bújtatott terrorizmus; testkultusz, szépségkultusz, pornóipar; gasztronómia-kultusz; egoista abszolutizmus, az önérvényesítés, önbíráskodás idolja és idiolatriája.

Következményes hiányok és károk is fellépnek a nárcisztikus attitűdök révén, ilyenek: a magatartáskultúra, a viselkedéskultúra, a vitakultúra, a közlekedési kultúra, a szexuális kultúra, az életminőség kultúra zuhanása, romlása, esetleges hiánya vagy feje tetejére állítása.

A posztmodern kultúretika kialakításában, átgondolásában segítségünkre lehet a protestáns *H. Richard Niebuhr* (1894-1962) *öt pozíciós keresztyén kultúra-elmélete*, amit a Krisztus és a kultúra viszonyáról a múlt század közepén alakított ki.²⁴⁸ Röviden tekintsük át az öt pozíciót, viszonyulásmódot.

1. pozíció: az egyház kulturális válaszáinak első pozíciója az, amikor *antitézis*, szembenállás érzékelhető egy adott kor és az egyház, Krisztus és a korszellem között. Történelmi példa erre Tertullianus (160-220) egyházatya és a nagy orosz író, Tolsztoj (1828-1910), továbbá

---

246 Lásd a 48. lábjegyzetet!

247 CHRISTOPHER LASCH, *Az önimádat társadalma*, Európa Könyvkiadó, 1984.

248 H. RICHARD NIEBUHR, *Christ and Culture*, Harper Perennial, 1951

a mennoniták, és számos szerzetesi közösség. Közös vonás: a Krisztus és az egyház iránti lojalitás, engedelmesség a kultúra és a társadalom elutasítását jelentette. Az egyház és a világ *dualista* szemléletében igen éles és határozott a határvonal az egyház és a világ között.

2. *pozíció: az, amikor a kultúra asszimilálja Krisztust, és Ő lesz a legmagasabb szintű kifejeződése a kultúrának.* Koncentrált megjelenési formák: a gnosztikusok, Basilides (85-145), az ókori egyiptomi gnosztikusok Alexandriában; Pierre Abélard (1079-1142) skolasztikus filozófus, aki sok évszázaddal a felvilágosodás előtt már az ész elsőbbségét hirdette nem csak a filozófiában, hanem a hitbeli kérdéseknél is. Ide sorolja a 19. századi kultúrprotestantizmust, Albert Ritschl (1822-1889) és a protestáns liberalizmust. Az ő felfogásukban Jézus a nagy megvilágosító, a nagy tanító, aki a kultúrában mindenkit a bölcsesség, a morális tökéletesedés és a békesség felé terel.

3. *pozíció: Krisztus a kultúra fölött,* ami az egyháztörténet meghatározó szemlélete Niebuhr szerint. A fundamentális, alapvető különbség Isten és az emberiség, s nem Isten és a világ között van. Ezt nevezte el *szintetizáló* változatnak, azaz nem választja szét Krisztust és a kultúrát, mivel Isten mind Krisztusban, mint a kultúrában azt adja az embereknek, amire valóban szükségük van, de amit nem képesek maguktól elérni vagy megszerezni. Korai példája ennek a *szintetizáló tendenciának* az egyházatyák között Jusztin Mártír (100-165), a keresztyén apologéta, hitvédő, aki a platonizmus befolyása alatt azon fáradozott, hogy a görög filozófiát adaptálja a keresztyénségre, amint arra már János evangéliumának logosz-tanítása is ösztönzést adott. Ővele kezdődik az Ószövetség, illetve a bibliai iratok magyarázata. Azon fáradozott, hogy tiszta egyházi bölcséletet, filozófiát hozzon létre, megtisztítva azt a pogány mítoszoktól, istenkultuszoktól, korának kulturális szokásaitól, hogy így a létezés igazságaihoz szabad utat találjon. Ebbe a csoportba sorolta Niebuhr Alexandriai Kelement (150-215) is, aki az alexandriai katechéta iskola vezetője lett. Legfőbb célja az volt, hogy összeegyeztesse a keresztyénséget és a görög filozófiát. Ennek a pozíciónak a legkiemelkedőbb védelmezője Niebuhr szerint Aquinói Tamás (1225-1274), aki egy rendszerré summázta legfőbb művében, a Summa Theologiae-ban az ésszerűséget és a kijelentést, a teremtést és a megváltást, a természetet és a kegyelmet. Ennek a hatalmas és megragadó rendszernek viszont van hátulütője is: institucionalizálta, intézményesítette Krisztust és az evangéliumot, abszolutizálta a viszonylást, a végtelent a végesre redukálta.

4. *pozíció: Krisztus és kultúra paradoxonja.* A Krisztus a kultúra fölötti pozíció dualista formája ez, nevezetesen: az Isten és az emberiség között állandó a konfliktus, és ezt a konfliktust reprezentálja Krisztus és a kultúra is. Niebuhr így fogalmazott: „Istenben van a kegyelem, az emberben pedig a bűn”. Ez az alapvető szemléletmód meglátja és meglátatja az emberi elenességet, pervertálódást, és korrupciót minden emberi és kulturális alkotásban. A keresztyén ember életét két mágneses pólus között látja, az isteni ítélet és irgalom, a törvény és a kegyelem pólusai között. Ennek a szemléletnek újszövetségi védelmezője Pál apostol, később Luther Márton és a dán Sören Kierkegaard (1813-1855). Utóbbi filozófus kifejezetten megfogalmazza: *az ember szintézis.* A végtelenség és a végeesség, az időbeliség és az örökkévalóság, a szabadság és a szükségszerűség szintézise. A szintézis a kettő közötti viszony. Az emberi lét nem adottság, hanem feladat, amit meg kell oldani”.

5. *pozíció: Krisztus transzformálja a kultúrát, átjárja, átalakítja azt.* Ez a „Krisztus a kultúra fölött” helyzet konverziós, megtérős változata. Legvilágosabban ez a pozíció olyanoknál jelenik meg, mint Augustinus (354-430), Kálvin János (1509-1564), valamint F. D. Maurice

(1805-1872) angol teológus, filozófus, aki Krisztus királyságának megvalósulásáról írt számos könyvet és írást, alapvetően erről: a hit és a cselekvés kapcsolatáról. E szemléletmód szerint a kultúrának minden része és egésze Isten ítélete alatt áll, sőt Isten szuverén kormányzása is érvényesül felette. A keresztyén embernek pedig az a feladata, hogy kulturális tevékenységét az Úr iránti engedelmséggel végezze. A konverzionista ember érzékelvén a teremtés jóságát, mindig megvizsgálja, mi az, amit a bűn és az önzés korrupt állapotából ki lehet emelni.

*Kultúrteológiai, kultúretikai summaként a fentiek ismeretében azt mondhatjuk, hogy az öt pozícióból továbbgondolásra leginkább az ötödik pozíció kínálja magát, nem csak azért, mert ennek egyik előfutára Kálvin volt. A kultúra áthatása Krisztus szellemiségével az igazán járt-ható út, az újszövetségi kovász vagy éppen a só példázata értelmében. Már a régiek, az ősegyház keleti atyái találtak erre egy roppant találó szót, fogalmat, a *perichoréziszt*. *περιχώρησις*-t, aminek szociális applikációja közelítheti meg leginkább ennek a modellnek vagy pozíciónak az értelmét. Mit jelent ez?*

Perichorétikus kultúra

A görög szóösszetétel első tagja, a *peri* jelentése: körül; a *chorein* jelentése: helyet készíteni valakinek, előkészíteni. Eredetileg a Szentháromságon belüli viszony jelölésére alkalmazták, a három isteni személy, az Atya, a Fiú, a Szentlélek viszonyára egymáshoz. Nem bibliai szó, de tartalmánál fogva bibliai, illetve az egyházatyák előszeretettel alkalmazott terminusa. Először Maximus Confessor (+ 662) írásaiban tűnik fel, de az ige már korábban, Naziánci Gergelynél (+ 389/390) is előfordul. Ő arra használta a szót, hogy segítségével írja körül a Krisztus isteni és emberi természete közötti kapcsolatot. Később ebben az értelemben használta Damaszkuszi János (+749), aki a Szentháromság személyeinek egymást átható tulajdonságát érzékeltette vele. Kortársaink közül Jürgen Moltmann, Miroslav Volf használja előszeretettel trinitárius gondolatmeneteinek illusztrálására. Kortársaink között nem ritka az olyan értelmezése, ami analógiaként alkalmazza a fogalmat az interperszonális kapcsolatok leírásánál, jellemzésénél is.

A kappadóciai atyák alakították ki a **szociális trinitás** fogalmát, amivel azt hangsúlyozták, hogy a keresztyén közösség, gyülekezet valójában a Szentháromság személyei közötti bensőséges és kölcsönös kapcsolat leképezése.

Albert Schweitzert már idéztük arról, hogy a hitbeli, etikai értékek bevitele a kultúrába teszi ki igazán a keresztyén kultúrát. (Bár itt érdemes arra is figyelni, hogy a zsidó vagy az iszlám kultúrában szigorúan fenomenológiai értelemben valójában ugyanez történik!). Konkrétan ez ilyeneket jelent: 1. *a kultúra re-valorizációját*, keresztyén értékekkel történő áthatásának sokféle eszközét (iskola, gyülekezet, gondolkodásmód) komplexül alkalmazni napjainkban is. 2. *A kultúra re-etizálását*, újra feltöltését bibliai-etikai értékekkel. 3. *A kultúra re-humanizálását*, azaz nem segíteni semmiképpen sem a halál, az önpusztítás „kultúrájának” a továbbvételét. 4. *A kultúra re-divinizálása*, azaz méltósággal történő áthatása, hogy az méltó legyen minden emberhez. 5. *A kultúra re-krisztianizálása*, azaz a keresztyénségre emlékeztetése, ahhoz történő emlékező és cselekvésmotiváló átgondolásra vezetése.

Eszközeinket, még inkább territóriumainkat, melyek még adottak, céltudatosabban kellene bevonni ezek megvalósításába. Így a *családot*, a keresztyén értékátadás, kreativitás alapmodelljeként, *az iskolát*, a keresztyén értékkövető szocializáció terepeként, *az egyházakat* a hit értékteremtő, értékműködtető terepeként.

HENRY van TIL²⁴⁹ és HERMANN TIMM²⁵⁰ egybehangzóan fogalmazza: a 21. századi keresztyén kultúra vagy úton van/lesz a transzformáció, az áthatás, átalakítás, a szimultán reformációi örökség aktualizálása és az új impulzusok kritikus befogadása, összekapcsolása felé, vagy elveszti esélyét a jövő kulturális formálására, ami egyszerre a technikai civilizáció és a legfontosabb, legértékesebb kulturális örökség ütközésével is jár. Ezért a *perichorétikus protestáns kultúretikának* feladata fellépni az „*Ent-nomadisierung*”/elnomádosodás elleni kritikával a barbárság minden formájával szemben, a kulturális visszacsúszás, hanyatlás ellen. Ugyanígy küzdenie kell *a kulturális és kultuszi, hitbeli anamnézis/emlékeztetés, felejtés korjelenése ellen is*. Továbbá segítenie kell az *öko-, vagy kozmoesztétikai kultúra* kialakulását, a szépség felfedezését és vigyázását a környezetünkben és a kozmikus rendben, valamint működésben. Mindezekben a perichorétikus kultúrszemléletnek és etikának, törekvéseinek, fáradozásának végső motívuma és állandó célja: *Isten dicsőségének a szolgálata a kultúra területén, a perichorétikus kultúretika eszközével is*.

249 H. R. van TIL, *The Calvinistic Concept of Culture*, Baker Academic, Grand Rapids/Michigan, 2001

250 H. TIMM, *Das Ästhetische Jahrzehnt. Zur Postmodernisierung der Religion*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1990, a kulturális váltásról, a „nomádtalanításról” 166kk

VI. AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKA ALKALMAZÁSA A VILÁGVALLÁSOK NEORENESZÁNSZÁNAK, A SZEKULARIZÁCIÓNAK ÉS A VALLÁSI VERSENYFUTÁSNAK A TERÜLETÉN

251

„Posztszekularizmus” – elméletek a vallások alkonyáról, illetve visszatéréséről

A vallások visszatérése kifejezés azt sugallja, mintha a vallások az elmúlt időkben eltűntek vagy kivándoroltak volna a társadalmak – nem csak a nyugati, de más égtájak – közösségi életéből is. Ez egyáltalán nincs így. Tehát mind a korábbi marxista ideológiai koncepció a vallás kihalásáról, mind a nyugati szekularizációs elméletek a növekvő elvilágiasodásról rendre megdőltek.

Ha észlelünk olyan jelenséget, amit a fundamentalizmus vagy az erőszak jellemez, vagy a multikulturális társadalmak végéről, netán éppen kezdetéről szóló vitákat olvassuk nem annyira idehaza, mint a nemzetközi irodalomban és a tényleges közéleti vitákhoz iskolázott nyugati országokban, vagy amikor például az egyetemes normaként elfogadott emberi jogok kultúrákat összekötő szerepéről hallunk, szinte mindig felfedezhetők ezekben korábbi idők vagy napjaink vallási motívumai is. Magát a „posztszekularizmus” fogalmat a német filozófus, *Jürgen Habermas* (1929-) vetette fel a viták során. A fogalom össze-

függ azzal a tapasztalattal és kérdéskörrel, hogy milyen szerepet játszik a vallás a szabad, demokratikus, vallásilag sokféle irányt mutató, pluralista közösségi formációkban, a mai modern és fejlődő társadalmakban. Főként az foglalkoztatja a kortárs német filozófust, hogyan lehetséges közös és érthető nyelvet, beszédmódot találni annak kifejezésére, hogy a közösségi, szociális életben, amit a különböző vallásos és vallástalan, vagy éppen vallásellenes meggyőződések és vélemények egyidejű jelenléte, kölcsönhatása jellemez. Másrészt mit kell a tanulás-tanítás területén tenni annak érdekében, hogy szót lehessen érteni egymással moderált viták, véleménycserék során, s aztán elhordozni a különféleségek olykor nem is annyira „megbékélt” jelenlétét.

252

José Casanova amerikai vallásszociológus, a Georgetown Egyetem Szociológiai Tanszékének vezetője, s a Berkeley Kutatóközpont „Globalizáció, Vallás és Szekularizáció” programvezetője 1994 óta foglalkozik a modern világban jelenlévő vallásokkal, a „*transznacionális*”, azaz *nemzeteken átívelő vallásokkal*, tehát a világvallásokkal, vagy éppen a ma nagyon aktuális migráció és vallási pluralizmus kérdéseivel. Ő Habermasszal együtt a mi integráló felelősségünk palettáján a másik oldalon áll, de idevonatkozó szemléletét éppen ezért ismerünk kell. Az amerikai vallásszociológus elutasítja azt, hogy posztszekularizmusról, azaz szekularizáció/elvilágiasodás utáni korszakról beszéljünk e fogalom használatakor. Nem köthető

251 MATTHIAS LUTZ-BACHMANN (Hrg.), *Postsäkularismus: Zur Diskussion eines umstrittenen Begriffs* (Normative Orders), Campus, 2015.; <https://en.wikipedia.org/wiki/Postsecularism>

252 JOSÉ CASANOVA, A vallás helye a szekuláris Európában (ford. *Verebics Éva Petra*), in: <http://ketezer.hu/2010/09/jose-casanova-a-vallas-helye-a-szekularis-europaban/>; u.ő.: *Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective*, in: <http://www.iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf>

ehhez a fogalomhoz szerinte a vallásos hit visszatérése, vagy például Európában a kialakult vallástalan vagy elvilágiasult társadalom összeomlása. Habermashoz hasonlóan azt állítja, hogy ezzel a fogalommal a mai polgárok megváltozott mentalitását jelöli csupán. Az európai polgárság ugyanis átment egy bizonyos (jó, rossz) fejlődésen, azaz a naiv és át nem gondolt, mondhatni ösztönös világiasság állapotán. Az ösztönös világiasság a vallástalanságot az ember természetes állapotaként tételezte, s amit úgy, ahogy többségében el is fogadott, de túl is lépett ezen. *Ma abban a fázisban van az európai polgárság, hogy reflektál a maga gyakorlati elvilágiasodására, átgondolja azt, s növekvő tudást, ismeretet igényel a vallásokról.*

Valójában két jól körülhatárolható *tendencia* küzd egymással. Az egyik szerint a vallások elveszítették tényleges hatásukat, befolyásukat, inkább csak szimbolikusan vannak jelen. A másik szerint a posztmodern, posztszekuláris korban is megőrizték, sőt bizonyos régiókban fokozták befolyásukat, hatásukat. Előbbiek hivatkoznak arra, hogy a világ racionalizálásával, a tudományos világkép elterjedésével, a gazdasági teljesítmények fokozásával, az egzisztenciális rizikótényezők visszaszorításával egyre kisebb mozgásterük van a vallásoknak. A „*vallások alkonya*” kifejezés már a 19. században felmerült, *August Comte* (1798-1859), a szociológia atyja, a pozitív filozófiáról tartott kurzusában világos, de meglehetősen mechanikus gondolatmenettel azt írta, hogy a vallás helyére a tudomány lép majd, s ezzel évszázados hamis képzetet keltett, hiszen a *vallásnak* nem a tudomány az ellentéte és kioltója, hanem a *vallástalanság*. Ma már ott tartunk, hogy a vallások alkonyának mai hirdetői is óvatosan fogalmaznak, mint például *Marcel Gauchet* (1946-) francia történész, filozófus, szociológus egyenesen azt hirdeti, hogy a

253

hagyományos vallásosság a személyes élet szférájából „talán soha nem fog eltűnni”. Az elvilágiasodásról alkotott különféle koncepciókban közös vonás, hogy a vallás korábbi korokban jellemző szociális szerepe meggyengül a modern korban. Másrészt a vallás jelentőségének csökkenése összefügg a modernizációs folyamatokkal.

Bryan Wilson (1926-2004) volt oxfordi szociológia professzor szerint a *szociális élet alrendszerekbe tagolódása* meggyengítette a vallás befolyását olyan területeken, mint a gazda-

254

ság, a tudomány, a család vagy az orvostudomány. A mai világ egyre növekvő *társadalmiasulása* („*szocietalizáció*”) megbontja azokat a korábbi társadalmi formákat, melyeken keresztül a vallás szociális erejének nagyobb részét szétárasztotta a környező világra, aminek következtében a mai emberek az életük egy vagy java részét hagyományos közösségek feletti, ezért személytelen szervezetekben, intézményekben élik. Harmadik tényezőként *Wilson* a *racionalizálást* említi, ami érdekesen viszonyul a vallási jelenségekhez, a vallásokhoz és a vallásossághoz. Olyan módszereket dolgoz ki a racionalitás, amivel hatékonyabbá teheti a politika, gazdaság, tudomány, orvoslás vagy nevelés eszközeit, ámde a természetfelettihez, *Istenhez nincsenek racionalizált hozzáférési módszerei*.

---

253 MARCEL GAUCHET, *The Disenchantment of the World: A Political History of Religion*, Princeton, NJ 1997

254 BRYAN WILSON, *Religion in Sociological Perspective*, Oxford 1982

Steve Bruce washingtoni történész elemzéseinek középpontjában a növekvő vallási pluralizmus, sokféleség áll, valamint a vallási egyenlőség elve. Eszerint bizonyos államokban az a gyakorlat, ami egyes vallási közösségeket kifejezett támogatásban részesít, visszavonulóban van, s bizonyos központi intézményeket, mint az iskolákat egyre nagyobb mértékben „vallás-mentesítik”. A vallási pluralizmus feltételei között, érvel tovább Bruce, a dogmatikus hittételerendszer egyre inkább felváltja a liberális, toleráns és ökumenikus hitéletet.

Niklas Luhmann (1927-1998) korszakos jelentőségű német szociológus viszont úgy látta, hogy bizonyos vallási funkciók fenntartása elengedhetetlen feltétele a normális *szociális*

256

kommunikációnak. Szerinte a vallásnak egyik szerepe a modern társadalomban az, hogy a társadalomnak azt a hamis képzetét, hogy az életnek végtelen fele nyitott értelmét lehatárolhatja vagy egyenesen semlegesítheti társadalmi cselekvéssel vagy különféle, pillanatnyilag elfoglaltságot kínáló, de az élet értelmét meg nem adó struktúrákkal, ellenpontozza. A modernitásban eltűnik a személyes, illetve a személyközi kapcsolatok szintjén a társadalmi kohéziót, összetartást jelentő erő, hiszen nincs olyan „tekintély” vagy fórum, amelyik előírhatná, hogy az egyes ember mit gondoljon, tegyen vagy érezzen. Így áll elő a vallás, illetve a vallási motivációjú döntések privatizálódása. A társadalom különféle funkciók mentén bekövetkező differenciálódását követi a szociális integráció formájának a változása is. Korábbi társadalmakban a szociális, közösségi összetartozást a közös értékek és normák biztosították. Ezek befolyásának a meggyengülése, illetve részbeni elvesztése együtt jár a vallásos világnézet gyengülésével. Ennek egyik megnyilatkozási formája, hogy a mindennapi tudatban és gondolkodásban megtörik a transzcendencia és az immanencia, az isteni és a világi valóság egységének a tudata, s azoknak az értelemsugalló vallási formáknak a száma is visszaszorul, melyek e két szféra egységét szemléltetik. Azokban a társadalmakban, ahol a kommunikációt csak az emberközi szintre korlátozzák, s a *kommunikációban, a közbeszédben az Elérhetetlent, azaz az istenit súlyos logikai redukálással, igénytelenséggel szociálisan szükségtelenné is minősítik*, ott nem jöhet létre a kom-

257

munikáció Istennel. Ott a csoda, a szent hely vagy a kijelentés értelmét veszíti.

258

Pippa Norris (1953-) brit kutatónő, az összehasonlító politikai szociológia tanára és

259

Ronald Inglehart (1934-), az amerikai Michigan Egyetem professzora, *a világ első kulturális*

255 <http://www.humanreligions.info/secularisation.html>, kutatásai szerint Európában a legkevésbé vallásos ország Észtország, ahol a lakosságnak mindössze 16 %-a hisz Istenben, 49 % kifejezetten ateista. Hazánk az európai összehasonlításban a hit tekintetében a 14., az összlakosság 39 %-a hisz Istenben, kifejezetten nem hisz a lakosságnak 32 %-a. A leginkább hívő ország az összlakosság arányában Európában Málta, ahol a lakosságnak 95 %-a hívő. A világ „legateistább” országa Vietnam, ahol a lakosságnak 81 %-a bevallottan hitetlen. Az adatok 2012-es felmérésekből származnak; u.ő.: Stem Cell Politics, Religious and Secular, in: *Thomas Banchoff* (ed.), *Democracy and the New Religious Pluralism*, University Press, Oxford, 2007. Lásd: <http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Norris%20and%20Inglehart%20Banchoff.pdf>

256 NIKLAS LUHMANN, Die Organisierbarkeit von Religionen und Kirchen, in: JAKOBUS WÖSSNER (Hrsg.), *Religion im Umbruch: Soziologische Beiträge zur Situation von Religion und Kirche in der gegenwärtigen Gesellschaft*, Stuttgart 1972, S. 245-285.

257 NIKLAS LUHMANN, Lässt unsere Gesellschaft Kommunikation mit Gott zu?, in: Niklas Luhmann, *Soziologische Aufklärung 4: Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*, Opladen 1985

258 https://en.wikipedia.org/wiki/Pippa_Norris

259 https://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Inglehart

térképének megalkotója a vallás jelenőségét abból a szempontból is mérlegeli, mennyire képes, képes-e egyáltalán az egzisztenciális vagy a sorsbizonytalanság érzetét ellensúlyozni. Vagy az emberi sérüléseket, aminek okozói a fizikai, társadalmi és személyes rizikók, valamennyire megelőzni. Úgy látják, hogy azokban a társadalmakban, melyek nagyobb egzisztenciális kockázatnak teszik ki tagjaikat akaratukon kívül is, sokkal nagyobb a vallások által kínált sorsbiztonság igénybe vétele. Van, akinek az egzisztenciális vagy sorsbiztonságot a természeti katasztrófáktól való nagyfokú védettség jelenti (ide számítanak az árvizek, cunamik, földrengések, forróság, szárazság, tornádók), másnak pedig a szociálisan előállított kockázatokkal szembeni védelem jelenti ugyanezt, ilyenek a háborúk, az emberi jogok durva megsértése, a szegénység, a szociális egyenlőtlenség. Ott, ahol a béke társadalmilag nincs veszélyeztetve, ahol az alapvető élelmiszerekhez mindenki hozzáférhet, az egészségügyi rendszer működik, a foglalkoztatottság és a pénzkereset legálisan biztosított, ahol ügyelnek a társadalmi különbségek kiegyenlítésére, és szociális biztonsági hálót képesek létrehozni, ott a két szerző szerint kisebb az igény a vallási értékekre, hitekre és a hit gyakorlására. De emlékeztetnek arra is, hogy a vallások kulturális befolyása igen jelentős mind a történelemben, mind a jelenben. A vallások kulturális teremtő erejét, hagyományokat őrző sajátosságát nem szabad lebecsülni – állítja a két kutató.

A vallások szerepe a 21. században, Európában és azon kívül – új vallási reneszánsz

„Tévedtek, tévedtünk” – mondotta 2015 májusában a münsteri egyetemen *Peter L. Berger*, a világszerte ismert vezető amerikai vallásszociológus. Szerinte a modernitás aláásta a korábbi bizonyosságokat, s a bizonytalanságot az emberi természet hosszútávon nem viseli el. Ezért az emberek tömegei visszatérnek a bevált évezredek vallásához, hitekhöz.

A mai kutatók egy részének prognózisa a „deszekularizációról”, az elvilágiasodás megtorpanásáról, illetve a vallások eddig nem tapasztalt 21. századi fellendüléséről szól. A 19. szá-

262

zad második felében a német filozófus, *Fr. Nietzsche* (1844-1900) „Isten halálát” jövendölte. A bolsevik ateizmus a vallás kihalását pedig tűzzel-vassal, fegyverrel, gulágokkal, állami keresztényüldözéssel, ideológiával igyekezett „sikerre” vinni. 1968-ban a bécsi származású amerikai vallásszociológus, *Peter Ludwig Berger* a *New York Times*-ban közzétett cikksorozatában elméletileg is rájátszott erre az ateista vonulatra. Akkor azt prognosztizálta, hogy a 21. században a „vallásos hívók száma már csak kicsiny szektát fog alkotni, s ők is eltűnnek majd a világméretű szekuláris kultúrában”. Ehhez képest a bostoni Berger professzor évekkel ezelőtt ki-

260 INGLEHART–WELZEL *cultural map of the world* – témánk szempontjából most ennek a térképnek annyiban van jelentősége, hogy rajta jól láthatóan megkülönböztetik a szerzők a *katolikus Európát* (világos zöld szín jelöli, ide tartoznak ezek az országok: Portugália, Lengyelország, Horvátország, Spanyolország, Itália, Belgium, Luxemburg, Ausztria, Franciaország, Görögország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Litvánia, Csehország) a *protestáns Európától* (világos sárga szín jelöli, ide tartozik Izland, Svájc, Finnország, Németország, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország).

261 Magyarul róla az interneten: https://hu.wikipedia.org/wiki/Peter_L._Berger, bővebben, alaposabban angolul: https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_L._Berger

262 „Isten halott. (...) És mi öltük meg” – hangzik a filozófus sokat idézett, de gyakran félreértett kijelentése 1882-es művében (A Vidám Tudomány, 18. aforizma). Magyarul itt: <http://www.fajtube.com/filozofia/FRIEDRICH-NIETZSCHE-A-vidam-tu12982.php>

mondta a „revocot”, azaz *visszavonta* sok kárt okozó tézisést a vallások kihalásáról, és homlok-

263

egyenest az ellenkezőjét kezdte el hirdetni. Nevezetesen azt, hogy a 21. században soha nem látott vallási reneszánsz jön el, mert a modernitás az emberi lelkeket szárazon hagyta, csak technikai csodákat hozott, de nem lelki tartást, kultúrát, sőt kitepte az erős belső gyökereket. A lelkek pedig nem viselik el hosszútávon a bizonytalanságot, kell az embereknek a belső-külső kapaszkodó. Így a vallási gyökerek. Berger szerint jó másfél évszázada indult *az ideológiai és tudományos versenyfutás* azért, hogy valamelyik irány „jósatai” jöjjenek be hamarabb a vallás mint a „nép ópiuma”, illetve a vallás mint kihaló kulturális örökség tekintetében. Erre az „esze-ment”, kihalást jövendölt versenyfutásra látványosan és egy nemzedék alatt rácáfoltak a világ-vallások – vagy inkább a modernitás tikkasztó ürességében önmaguk igazi igényeire rádöbben-tek az embermilliók? Mindenestre az amerikai Boston Egyetemén már évtizedek óta, s a német Münster Egyetemén pár éve működik az a két kutatóintézet, amiket hasonló nevük és kutatási céljuk kapcsol össze, nevezetesen a világvallások, illetve a 21. századi emberiség vallási neo-

264

reneszánszának a kutatása. A *Center for Religions and Modernity* nevű amerikai és a német

265

intézet (*Centrum für Religion und Moderne*) hatalmas kutatói állománnyal vizsgálja a „deszekularizációnak”, azaz „elvilágiasodástalanságnak” nevezett jelenséget, ami az összes földrészen tapasztalható. Az angolszász és német szakemberek egyöntetűen így fogalmazzak: a 21. század egyáltalán nem lesz vallástalanabb, mint a korábbi század(ok). A vallások soha nem látott „piaca” alakul ki az előttünk álló évtizedekben, hiszen a világszerte ideológiailag, politikailag, egzisztenciálisan, kulturálisan és gazdaságilag elbizonytalanodott ember-milliárdok lelki állapota hosszú távon nem bírja elviselni a bizonytalanságot. Kapaszkodókat, szellemi-lelki ugródeszkákat, fix pontokat keresnek az emberek, s ezeket leginkább az évezredes, jól bevált vallási alapzaton vagy humuszban találják meg. Hiszen ez jelentette eleiknek a tartást és a megmaradást.

Isten évszázada. Az amerikai politikatudomány fiatal tudós hölgye, *Monica Duffy*

266

Toft, a Harvard Egyetem professzora erősített rá erre a tendenciára nagy visszhangot keltő könyvvel, melynek ő szerkesztője s társszerzője ezen a címen: „*Isten évszázada – újjászülető*

267

vallás és a globális politika”. Ebben arra a várható tendenciára mutat rá, miszerint *a hit mindenekelőtt a politikában fog jelentős szerepet játszani a 21. században*. Kutatási projektjének az a feladata, hogy folyamatosan vizsgálja, elemezze: *a vallások milyen szerepet töltenek be a nemzetközi kapcsolatokban*. Ebben a könyvben ő is cáfolja a legutóbbi évek jelenségeinek

---

263 BERGER, PETER, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids, MI: Ethics and Policy Center. (1999).

264 Boston University Arts&Sciences Department of Religion, emellett ilyen intézetek még ezen az egyetemen például: A filozófia és a vallás intézet (Institute for Philosophy & Religion), A Kultúra, Vallás és Világpolitika Intézete (Institute on Culture, Religion & World Affairs)

265 A *Központ a Vallásért és a Modernségért (CRM)* nevű intézet megnyitása 2012-ben történt meg, Peter Berger professzor előadásával. Az intézetben 200 kutató dolgozik 20 szakterületről, a vallás és a politika kölcsönhatásának jelenkori és várható jövőbeni kölcsönhatását vizsgálják, mintegy 37 millió euró éves költségvetéssel.

266 https://en.wikipedia.org/wiki/Monica_Toft

267 God's Century: Resurgent Religion and Global Politics, London, 2011

elemzése segítségével azt a több évtizedes (ál)tézist, miszerint növekedne az elvilágiasodás, a vallástalanság. A tények, a számok azt bizonyítják, hogy a vallástalanok és az ateisták száma csökken, az istenhit pedig egyre nagyobb mértékben terjed. Szembetűnő módon virágzik Afrikában, Latin-Amerikában és Ázsiában. Európában és Észak-Amerikában nem ilyen szembe-tűnő a vallási virágzás, de az igencsak tapasztalható, hogy a vallások politikailag egyre jelentősebb befolyásra tesznek szert, kiváltképpen az egyre növekvő számú muszlim bevándorló révén. Toft professzornő a *Die Zeit* című, Hamburgban megjelenő tekintélyes német hetilapnak elmondta: „Olyan országokban, mint pl. Nigéria és India úgy gondolkodik az emberek többsége, hogy a politikusoknak istenhívő embereknek kell lenniük. Az USA-ban hosszú évtizedeken, sőt évszázadokon át tartotta magát az a közfelfogás, hogy az elnök soha nem lehet katolikus. Ma viszont nem lehet elnök az, aki ateista”.

A 34 fejlett ipari országban élő 1,2 milliárd ember 60 %-a hisz Istenben. A legnagyobb és leggyorsabb számbeli növekedést a protestáns pünkösdi gyülekezetek mutatják, melyek Isten Lelkének az erős befolyása alatt, és segítségül hívásával élnek, gyakorolják missziós lendületű hitéletüket. Vallásszociológiailag tekintve azt tartják modernnek, ami az egyéni istenkapcsolattal és a Biblia hűséges tanulmányozásával függ össze. Pár évtized alatt számuk, beleértve a velük rokon karizmatikus mozgalom tagjait, világméretben 612 millióra nőtt. Ma ők képezik a kb. 2,2 milliárdnyi keresztyénség 27 %-át. A római katolikus egyház 1,2 milliárd hívőt számlál, ők jelentik a világkeresztyénség 54,5 %-át, de számuk nem növekszik, stagnál.

Világméretű kutatások azt bizonyítják, hogy a „nagyigényű”, önmagukat nagyra tartó szekuláris ideológiák, mint a „tudományos” szocializmus, az utópisztikus kommunizmus, a „materialista” kapitalizmus nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket vagy illúziókat. Viszont a *modernizáció*, a demokrácia és a globalizáció táptalajai, illetve részben következményei a vallások növekvő befolyásának.

A modernizáció következményeként fellépnek olyan vallási csoportok, jelenségek, mozgalmak is, melyek versenyre akarnak kelni az igaz vagy helyes hittel. Ezek a szekták. A modernizáció aláásta az emberek ősi és eredeti kötődését eleik - bármilyen szinten álló, sajátos - vallásához, hitéhez, de nem adott helyette semmit. Viszont a bizonytalanságot, a gyökértelenséget, a kötődéshiányt nem viseli el hosszan az ember. *Vagy visszatál az ősi forráshoz, vagy pótléket keres.*

Az is érdekes jelenség, hogy a 70-es évektől a *vallási személyiségek hatása* jól érzékelhető a politikában is. Statisztikák szerint az is tény, hogy a politikusoknak 63 %-a valamilyen vallás híveként gyakorolt befolyást a demokratizálódásra. A vallási személyiség befolyása tekintetében rendkívüli volt *II. János Pál* pápa szerepe a kommunizmus megdöntésében, ugyanígy a latin-amerikai katolikus püspökök szerepe országaik szabadságmozgalmaiban. Indonéziában muszlim csoportok követelték és érték el a politikai beleszólás jogát, vagy bármilyen elmentmondásos is, az arab tavasznak nevezett legújabb politikai mozgásokra az arab világban a muszlim testvériségeknek jelentős a befolyásuk. A vallási csoportosulásoknak a demokratizálódásra sokkal inkább pozitív, mint negatív a befolyásuk. A konfliktuskezelésben a vallásoknak pedig inkább közvetítő és béketeremtő, mint konfliktusélező vagy gerjesztő hatása szintén érzékelhető.

Isten „befolyása” a politikára megnőtt – a szekularizáció a 20. század megtévesztő mítosza – hangsúlyozza kutatásai alapján *Monica Toft* professzornő, aki megalapítója a „*Vallás a*

Nemzetközi Ügyekben” nevű intézetnek is, amely szintén a Harvard Egyetemen működik, a Belfer Központban. Amióta megalapította ezt az intézetet, a világ minden részéről ömlenek hozzá az e-mailek. Igen sokan ajánlják fel tudományos közreműködésüket. Ez is jól mutatja, mennyire erős az érdeklődés világszerte a vallás(ok) politikai befolyásának reális felmérése iránt. A professzornő emlékeztet arra, hogy a nemzetközileg ismert amerikai protestáns teológus, *Harvey Cox* (1929-) már a szociológusokat megelőzően így fogalmazott a 20. század hetvenes éveiben: „*A szekularizáció elmélete a 20. század legnagyobb megtévesztő mítoszai közé*

269

tartozik” . Igaza lett. *Monica Toft* is megerősíti azt az egyre nyilvánvalóbb tapasztalati tényt, hogy mind több embernek elege van a materialista, anyagi, pénz-centrikus életstílusból, amely csak a még több pénzért loholtatja az embereket. Egyre többször teszik fel a kérdést: Kicsoda is vagyok én? Mi az életem értelme: a gyűjtés, a pénzhajsza, avagy? *Francis*

270

Fukuyama (1952-), a Stanford Egyetem világhírű vallásszociológusa így nyilatkozott *Monica Toft* könyve kapcsán: „*A vallás és a politika olyan téma, ami pro és kontra felkorbácsolja az érzéseket, indulatokat. Ez a könyv rendkívül értékes segítség ahhoz, hogy higgadtan és jól informáltan gondolhassuk át a vallások szerepét a jelenkori nemzetközi kapcsolatokban. A professzornő munkája világosan bemutatja a vallásosság meglepő visszatérésének az okait, s felrajzolja a világvallásoknak a globális politikára a jövőben várható sokoldalú befolyását. Prófétikus írás*”. Ezt az *Fukuyama* írta, aki a '90-es években a történelem végéről és az utolsó

271

emberről írt fejtegetéseiben a vallás eltűnéséről fogalmazta meg gondolatait.

Samuel Huntington (1927-2008) viszont 1993-ban jól lehűtötte *Fukuyamat*, hiszen a civilizációk harcáról írt könyvében pontosan azt állította, hogy a 21. században a nagy világval-

272

lások által átítatott civilizációk, kultúrák közötti küzdelem fogja átrajzolni a történelemkönyvek sablonjait. Meghökkenítő volt fogalmazása: a vallások újraéledése, kivált az iszlám térhódítása „*la revanche du Dieu*”, *Isten revansa*. Eljön majd az a pillanat, amikor már nem a civilizációk küzdelméről, hanem a vallások küzdelméről lesz szó.

Isten visszatérése a 21. században. Hogyan változtatja meg a világot a hit globális újjáéle-

273

dése?

268 http://belfercenter.ksg.harvard.edu/project/57/religion_in_international_affairs.html

269 Így fogalmazott az 1965-ben megjelent *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*/A szekuláris város címűben, majd az 1985-ben megjelent *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern Theology*/Vallás a szekuláris városban: a posztmodern teológia felé címűben, s a 2009-ben megjelent *The Future of Faith*/A hit jövője című könyvében.

270 Róla magyarul: https://hu.wikipedia.org/wiki/Francis_Fukuyama, angolul bőségesen https://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Fukuyama

271 *The End of History and the Last Man*. Free Press, 1992

272 *The Clash of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, Summer 1993; https://en.wikipedia.org/wiki/Clash_of_Civilizations#cite_note-FAarticle-2, magyarul https://hu.wikipedia.org/wiki/A_civiliz%C3%A1ci%C3%B3k_%C3%B6ssze%C3%A1sa_%C3%A9s_a_vil%C3%A1grend_%C3%A1talakul%C3%A1sa

273 *GOD IS BACK - How the Global Revival of Faith Is Changing the World*, by JOHN MICKLETHWAIT AND ADRIAN WOOLDRIDGE, The Penguin Press, 2009

A *God is back...* című könyvben a szerzőpáros, *John Micklethwait és Adrian Woolridge* legmeglepőbb állításainak egyike, hogy *Európa és Amerika között „kitört” a kulturális háború* a modernitás formáinak ütköztetésével. Amerikának sikerült az, ami Európában akadozik vagy sehogy sem jött össze, nevezetesen: *a vallás összebékítése a modern szabadsággal, egyenlőséggel, és a racionalitással*. Az új amerikai köztársaságban az alapító atyák vallásossága Jefferson óta tovább élt, egyházakat hozott létre, s a vallást elválasztotta a politikától. Az így felszabadult vallásosság jelentős erővé vált hívein keresztül a piacon, az államélet területén, és sikeresen fordította a maga javára a kapitalizmust, meg az egyén(iség) tiszteletét. Mindezzel szemben Európában az állam vallásvédő szerepe évszázados, vagy éppenséggel évezredes történelmi jelenség, hagyomány. Ez elkényelmesítette az egyházakat, csökkentette innovatív erejüket. Sőt, sok helyen a közvéleményben – kivált a korábbi kommunista befolyású országokban – a vallás és a vallásosság valamiféle ósdi, elmaradt, sőt reakciós vagy éppen elitista megbé-

274

lyegzést kapott. *Rodney Stark és Lawrence Iannaccone* kutatásai nyomán az a kép rajzolódott ki az európai vallásosságról, hogy az egyre inkább „családi ügyé” vált. Ezt a bezárkózó, a nyilvánosságból „emigráló” (lásd a nálunk is ismert megfogalmazást: „a vallás magánügy”) vallásképet törte át friss erővel a *God is back...* című könyv. A könyv felén át szinte arcunkba csap az a friss szél, ami az amerikai vallási életet jellemzi. A nagy ébredéstől kezdve, ami a metodista egyházból indult ki a 19. században, valamint a 20. századi pünkösdi és új-evangélicumi (evangélikál-karizmatikus) mozgalmakig azt mutatják a megújulások, hogy a vallásosság történelmi jelzőköveit ezek a mozgalmak felkapták, s elmozdították azokat évszázados helyükről, és máshová helyezték. *A történelmi méretű lelki áradások*, ébredések egészen a mai korig frissítő vizet árasztottak a szikkadó vagy éppen már kiszáradó keresztyén közösségek életébe. Jöttek a *megachurch*-ök, a hatalmas, tízezres hallgatóságot befogadó keresztyén közösségek „kristálytemplomaikkal”, megjelent a *tv-evangélizáció* világméretű és soknyelvű befolyása *Billy Graham*tól kezdve. Megugrott a „*vallási piac*” különböző kínálata könyvek, CD-k formájában, száz és százfajta modern és meglepő formátumú bibliakiadáson át a mobilon lehívható napi Igékig és prédikációkig. Bizonyos városok, mint pl. Colorado Springs hatalmas bevételhez jutnak az „Isten-üzleten” keresztül. *A tudományos kutatásáról elhíresült Silicon Völgyben a spirituális megújulás műhelyei és bázisai is erőteljesen működnek, „termelnek”*. Vallási vezetők hatékonyan alkalmazzák a világi média eszközeit, a piackutatást, a népeletet kutató pszichológia eredményeit. Ez első renden az evangélicumi protestantizmusnál érzékelhető, de jelen van a római katolikusok és a zsidók között is.

---

274 Ők a szekularizációs elmélet kritikusaként nem arra tette a hangsúlyt, hogy a különböző kulturális régiókban nem mutatható ki egyértelmű összefüggés a modernizáció és a vallásosság között. Nem az egyének vallásosságának alakulását tekintették a vallásvizsgálat legfőbb kiindulási pontjának, hanem az ún. „*supply side/kínálati oldal*” megközelítés alapján, *a kínálati oldalra helyezték a hangsúlyt*. Legfőbb téziséük szerint a vallási sokféleség, melyet az állam vallási semlegessége garantál, *kínálati versenyhelyzetbe hozza a vallási közösségeket*, és amelyek képesek monopóliumra törekedni, azok eredményesek lesznek. Példaként említik többek között a Római Birodalmat az első századokban, ahol a vallási pluralizmus tette lehetővé a kereszténység gyors terjedését. Stark főbb munkái: *The Future of Religion/A vallás jövője* (1985); *The Rise of Christianity/A kereszténység felemelkedése* (1996); *A theory of religion/Valláselmélet* (1996); közös munkájuk: *Stark, Rodney/Laurence R. Iannaccone*. 1994. *A Supply-Side Reinterpretation of the 'Secularization' of Europe*. *Journal for the Scientific Study of Religion* 33 (3):230.- *L.R. Iannaccone* közgazdász-matematikusként a kaliforniai Chapman Egyetemen A Vallási, Gazdasági és Társadalmi Tanulmányok Intézetének igazgatója. *A vallások összehasonlító gazdaságtanával foglalkozik. (Maddison korábbi kutatásait folytatja...)*

A *God is back*... nagy üzenetei közé sorolható az is, hogy az *amerikai típusú forradalomban a keresztyénség soha nem vált a reakciós társadalmi rend védelmezőjévé*, így nem bélyegezhették meg egy pillanatra és egyetlen szóval sem a közvéleményben vagy az oktatásban nálunk dívott és pusztított antiklerikális gonoszkodásokkal és lejáratással, valamint az agresszív, politikai szekularizmus, harcias ateista ideológia által táplált nemtelen támadásokkal.

A *God is back*... tényvilágában jelentős helyet foglal el az amerikai *misszionáriusok* szerepének taglalása a „vallási exportban”. Megtudjuk, hogy a *világ mai „vadnyugata”, Kína elképesztő vallási növekedést produkál*. 2050-re a világ legnagyobb keresztyén és muszlim országa válhat belőle. A kínai középosztályt egyre inkább magával ragadja a keresztyénség, főként az amerikai típusú evangéliumi „*élménykeresztyénség*”. Hasonló jelenség figyelhető meg Dél-Koreában, ahol az 1950-ben rögzített 2 %-nyi keresztyénséghez képest az ugrás mára tízszeres, azaz több, mint 20 %-a a lakosságnak protestáns, főként református és presbiteriánus. Ugyancsak jórészt amerikai exporttermék a brazil pünkösdi mozgalom befolyása a népeiségre, ami az összlakosság 8-10 %-át érinti. Ez a 191 milliós országban közel 20 millió embert jelent. Guatemalában pedig 20 %-os az arányuk (a közel 14 millió lakosból). A katolikusok és a protestánsok ezeknek a főként pünkösdi gyülekezeti hatásoknak köszönhetően felfedezték saját gyülekezeteik hitbeli és vallási igényeit, és igyekeznek egyre hatékonyabb lelki választ és kínálatot nyújtani nekik.

A könyv foglalkozik az *iszlám*mal is, mint a keresztyénség leghatékonyabb „konkurenciájával”. Egyértelmű a szerzők véleménye arról, hogy a keresztyénség jobb helyzetben van, amikor a modern világ szükségleteinek a betöltéséről van szó, mint az iszlám. E világvallásban ugyanis *nem volt „muszlim reformáció”, nem ismerik a vallásbéke fogalmát* (eltérően az európai Vesztfáliai Vallásbékétől, ami lezárta az 1618-1648 között 30 éven át folytatott nagy válásháborút a katolikusok és protestánsok között, ami 1648. október 24.-én). *Nem volt muszlim felvilágosodás sem, ami elválasztotta volna a vallást a politikától*.

Az „Isten visszatérése a 21. században...” c. könyv a vallás kihalása tézisének hatalmas tévedését azzal is alátámasztja, hogy főként *a fiatal amerikaiak között terjedő vallásosságról* oszt meg az olvasóval adatokat. Az európai adatok nem támasztják alá az amerikai és a világtendenciát, ami nem rontja ennek erejét, de elárulja Európa gyenge pontjainak egyikét. Nem kérdés, hogy a vallásosság és a vallások világméretű újraéledésének vagyunk a szemtanúi, ha nyitott szemmel járunk, tájékozódunk a nagyvilágban. Ez a szerzők paradigmáin, példáin keresztül, amit Kínáról, Dél-Koreáról és Latin-Amerikáról bemutatnak, kétségen felül igazolódik.

A vallások növekedésében a demográfiai tendenciák és tények is jelentős szerepet kapnak. Gyakran ennek nagyobb a jelentősége, mint magának a megtérésnek. Az *iszlám* azért a világ leggyorsabban növekvő és terjedő vallása, mert a *demográfiai robbanás*, a számszerű szaporulat világszerte egyértelmű a muszlim családokban. A jeruzsálemi és a diaszpórában élő zsidóságban az ultra-ortodoxok jelentik a növekedés bázisát sokgyermekes családjaikkal. A népszaporulati tények mellett fontosak a politikai tényezők is. A kommunizmus bukása, a gyarmatosítás utáni nacionalizmus teret engedett a vallások befolyásának, főként az állami és csoport-korrupció elleni küzdelemben és a társadalmi jólét előmozdításában. A „keresztyén” Európában ugyan még erősen hatnak a szekularizáció és a hitetlenség erői, de itt is várható a vallási újjáéledés. A két szerző közös megállapítása: „*A világ inkább Amerika mintáját követi ebben, ahol szerencsésen valósult meg vallás és modernitás termékeny együttélése*”. Erre utalnak jelek a mai Kínában is, ahol az értelmiségi, a tudósok és akadémikusok azért találkoznak egymással,

hogy olvassák és megbeszéljék a keresztyén Biblia üzeneteit. Mégiscsak és ismét: *ex oriente lux?* – Keletről jön a világosság? A vörös birodalomból így lesz a mennyei fény birodalma? Látni fogunk még meglepő „csodákat”?! A 405 oldalas *God is back* mintha erről is szólna...

De a testes könyv szól még arról is, hogy *demokrácia és piac, technológia és hit* előnyösen hatnak egymásra a visszatért Isten, a megelevenedett hit új, 21. századi világában. Önmagáért beszél, illetve az új vallásszemlélet növekvő befolyásáról szól, hogy a szerb folyóiratban (!), amelynek címe: *Прикази, научна критика и полемика* - azaz: „Szemle, kritikai áttekintés és vita”, *Ana Ranitović*, az oxfordi egyetem Szociális és Kulturális Antropológia Intézetének kutatója két évvel ezelőtt alapos méltatást írt a *God is back*-ről. Csattanós megfogalmazása szerint „*lehet, hogy Isten az ipari forradalom városaiban meghalt, de újra feltámadt a fejlődő modern világ ipari forradalom utáni, poszt-indusztriális városaiban*”. Kína és Szerbia, Dél-Korea és Japán, Brazília és Guatemala – biztató felvillanások a világ térképén.

Globális vallási „táj-, és térkép”

275

A Washingtonban működő tekintélyes *Pew Research Center* – *vallás és közélet*, a szociális és demográfiai, vallási kutatásokkal foglalkozó intézet 2004 óta elsőrendű feladatának tekinti a világvallások kutatását, a nyilvánosságra gyakorolt hatásuk elemzését. 2012 decemberében adták ki összefoglaló kutatásuk eredményeként a világ vallási tájképét sok grafikonnal, táblázattal, összehasonlító elemzéssel illusztrált, roppant izgalmas jelentésüket „*The Global*

276

Religious Landscape” címen. Ékes cáfolata ez mindenféle szekularizációs reménynek, ideológiai megszállottságnak vagy intellektuális cinizmusnak, melyek arról szólnak, hogy a vallások a 21. században kihalnak, elvesztik befolyásukat. A tendencia pontosan az ellenkező: *a számok egyértelműen üzennek a világvallások, a hit reneszánszáról a szoláris korszakban vagy az „ész századában”*. *Mintegy igazolva Peter Berger szekularizáció ellenes tételének igazát.*

Imponáló számok a vallási „világhelyzetről”

Valóban imponáló az a vallási tájkép, ami feltárul előttünk a nagyszerű elemzés nyomán. A számok üzenete egyértelmű, cáfolhatatlan: *a világ mai népességében tíz emberből nyolc tartozik valamilyen vallási csoporthoz*. Az összehasonlító demográfiai tanulmányt több mint 230 országban gyűjtött adatok alapján készítették. A 2010 végén 6,9 milliárdnyi emberből Földünkön 5,8 milliárd, azaz 84 % tartozott valamilyen vallási vagy hitközösséghez. Lélekszámában és szociális, oktatási intézményrendszerével a keresztyénség áll az első helyen 2,2 milliárd hívővel, ez a világ összlakosságának 31,5 %-a. Utána a közel 50 országban államvallásnak kiáltott iszlám-muzulmánok következnek 1,6 milliárdnyian, 23,2 %-át téve ki a Föld lakosságának. Majd a hinduk következnek 1 milliárd lélekkel, 15 %-os „világrészesedéssel”, aztán a buddhisták közel fél milliárd hívővel, 7,1 %-os világaránnyal. A 14 milliónyi zsidó a világtérképen 0,2 %-ot tesz ki. Több mint 400 millió ember követ valamilyen népi vallást, hagyományos hitformát, ide tartoznak az ősi afrikai törzsi vallások, a kínai népvallás, az őslakos amerikai

275 <http://www.pewresearch.org/> honlapcímük, amin minden lényeges kutatási eredmény megtalálható.

276 <http://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>

indiánok vallása, és az ausztráliai bennszülöttek vallásai. A kisebb-nagyobb vallási közösségekhez (Baha'i, jainizmus, szikhek, shinto, tao, zoroasztrizmus...) a világpopulációnak 1 %-a tartozik, mintegy 58 millió ember. Hat ember közül egy világméretben semmilyen vallási csoporthoz, hitközösséghez nem tartozik, ez 1,1 milliárd lelket jelent, az emberiség 16,3 %-át. Ők a pillanatnyilag még el nem kötelezettek.

A vallási csoportok földrajzi eloszlása szintén jellegzetes képet mutat. Bizonyos vallások Ázsiára koncentrálnak. A hinduk és a buddhisták többsége, 99 %-a azon a kontinensen található, ugyanígy a hagyományos népi vallások jó része is. De a vallásokhoz nem tartozóknak is a háromnegyed része, 76 %-a található ezen a földrészen. A Kínában vallásilag „senki földjén” élők száma (700 millió körül) kétszer annyi, mint az USA össznépe. Az ázsiai térségben él a világ muzulmánjainak 62 %-a.

A világnépesség legnagyobb vallási közössége, a sokféle árnyalatot mutató keresztyénység a legeloszlottabb a kontinensek között. Európában globális arányukat véve alapul, 26 %-a él a világkeresztyénségnek a mai 7 milliárdnyi emberiségből. Latin-Amerikában és a karibi térségben 25 %-a, a Szahara alatti Afrikában 24 %-a. A zsidóságnak 44 %-a Észak-Amerikában él, 41 % Közel-Keleten és Észak-Afrikában.

Vallások kisebbségben, többségben

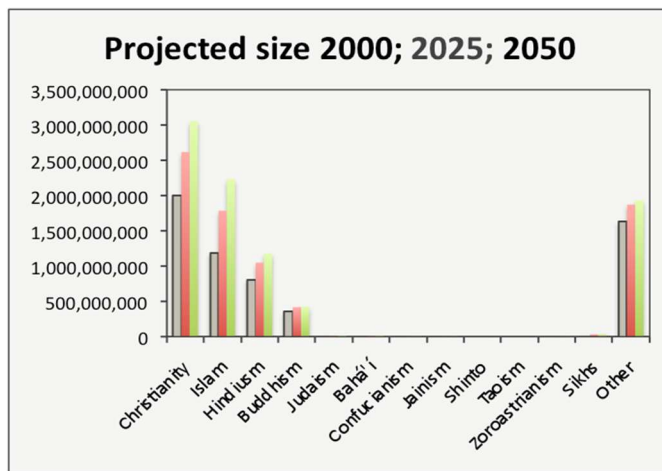
Az emberiségnek 73 %-a él olyan országban, ahol vallásuk többséget alkot. Viszont az emberiségnek 27 %-a él vallási kisebbségben. Az adatok szerint a hinduk, a keresztyének és a muzulmánok élnek olyan országban, ahol vallásuk többségben van. Ezekben a területeken arányuk 97 % (a hinduk többsége él ezekben az országokban: India, Mauritius, Nepál), de muzulmánok 49 országban többségben található, főként Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Minden kisebb világvallást megelőznek lélekszámban a vallásilag el nem kötelezettek, 71 %-uk él olyan országban, ahol ők alkotják a többséget, pl. Kínában, Csehországban, Észtországban, Hongkongban, Japánban, Észak-Koreában.

A vallási közösségek tagjainak átlag életkora

Érdekes, hogy a világméretű elemzések tanulságai szerint az *összes vallás híveinek átlag életkora meglehetősen fiatal*, alatta van mindegyik vallási csoport követőinek az átlag életkora a 40 évnek. A világátlag 28 évben jelölhető meg. A legalacsonyabb korú, legfiatalabb vallási közösségnek átlag életkor alapján az iszlámot (23 év) és a hinduizmust (26 év) tekinthetjük. Alig valamivel van a világátlag fölött a keresztyénység tagjainak átlag életkora, ez 30 év. Őket más vallások, törzsi és népi vallások tagjainak az átlag életkora követi, ez 32 és 33 év. A vallásilag el nem kötelezettek átlag életkora 34 év. Ugyanennyi a buddhista hívőké. A „legöregebb” átlagéletkora a zsidók büszkélkedhetnek a 2012. decemberben felvett adatok szerint.

Globális vallási jövő pozitív előjellel

A globális vallási jövőt a tegnapi és a mai tendenciák alapján nem nehéz kikövetkeztetni. A PEW felmérés adatai a 2010. év világnépességére vonatkoznak. A tanulmány 2 500 nemzeti népesség-összeírás adatait használta fel. Az adatfeldolgozás nagy munkája 2012-re zárult le, ekkor decemberben hozták nyilvánosságra a táblázatokkal szemléletessé tett adattömeget. Újabb adatokkal kiegészülve közétették az országokénti vallási térkép adatait is. Érdekes erre is egy pillantást vetnünk. A legtöbb keresztyén a következő országokban él: USA-ban 243 millió, Brazíliában 173 millió, Mexikóban 108 millió, Oroszországban 105 millió. Európában a legtöbb keresztyén

Németországban (57 millió), Itáliában (51 millió), Angliában (44 millió) és Franciaországban (40 millió) él. Legkisebb a számuk, azaz jóval 10 ezer fő alatti a Vatikánban, Nyugat-Szaharában, Tuvaluban, Szent Heléna szigeten, Szomáliában, Mauritániában, Maldív szigetén, Falkland szigeten, Butánban. Izraelben 150 ezer keresztyént jegyeznek. Az egykor hivatalosan is ateistának deklarált országban, Albániában ma közel 600 ezer keresztyén él. Kínában hivatalos adatok szerint 69 millió a számuk, ez a regisztrált keresztyén közösségek tajgainak a mutatója, a legalább kétszeresét kitevő „földalatti egyházak” száma ennek megfelelően növekszik és nagyobb. Afrika „legkeresztyénibb” országa a mutatók szerint Nigéria, 79 millió hívővel, utána a Kongói Demokratikus Köztársaság következik 64 millióval, majd Etiópia 52 millióval, s Dél-Afrika 41 millió hívővel. Ázsiában Kína után a Fülöp-szigetek keresztyén lakossága következik 87 millióval, India 32 millióval. Latin-Amerika vezető keresztyén országa Brazília, majd Mexikó jön, aztán Kolumbia következik 42 millióval.

A szekularizáció elméletének egyértelmű hanyatlása

Hazánkban a PEW statisztika *8,09 millió magyar keresztyént* regisztrált, de azt is, hogy 1,9 millióan vallásilag sehova sem tartoznak. A szomszédos országokban a legtöbb keresztyén Ukrajna után Romániában él (21,4 millió, itt 70 ezer muzulmánt is jegyeztek, 20 ezer vallásilag el nem kötelezett, minden más világvallás hívője is jelen van, de 10 ezer alatti számban). Majd Szerbia következik (7,2 millió keresztyén, 330 ezer muzulmán, 250 ezer el nem kötelezett). Ausztriában 6,8 millió a keresztyének száma (1,2 millió az el nem kötelezett, 450 ezer a muzulmán, 20 ezer a buddhista, 10 ezer a más vallás híve és kb. 10 ezer a zsidó hitközösséghez tartozó személy). Szlovákiában 4,6 millió a keresztyén (780 ezer vallásilag el nem kötelezett is él), majd Horvátország a következő (4,2 millió keresztyén, 230 ezer el nem kötelezett, 60 ezer muzulmán). Szlovéniában 1,6 millió a keresztyén (370 ezer az el nem kötelezett, 70 ezer a muzulmán).

Mindezek a *számok*, s az általuk jelzett *trendek* erőteljesen alátámasztják Peter Berger osztrák-amerikai vallásszociológus azon tételét, amivel felülírta saját szekularizációs tézisét. Ezzel azt próbálta bizonyítani még a 70-es években, hogy a vallások egyre inkább elveszítik

társadalmi befolyásukat. A század végén azonban a tények nyomására visszavonta ezt az elméletét, s a számok sugallta világméretű vallási összkép alapján kidolgozta a *de-szekularizációs, kontra-szekularizációs tételét*, mely szerint a 21. század a vallások világméretű reneszánszát hozza majd, s a vallások soha nem látott növekedése, társadalmi befolyásának felvirágzása következik be. Eddig a PEW adatai Bergert igazolták. Mi pedig bizonyosak vagyunk abban, hogy főként Afrika Egyenlítőtől délre fekvő országaiban, Ázsiában és Latin-Amerikában tovább erősödik a keresztyénség, jelét és bizonyítékát adva a missziói parancs beteljesülésének: „Menjtek el tehát, tegyetek tanítvánná minden népet, megkeresztelve őket...tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végétéig” (Máté 28,19-20).

Vallások világtrendje

2015. húsvétja előtt nagy feltűnést keltett az USA-ban, s azóta szerte a nagyvilágban a vallás és közélet kutatására specializálódott híres intézet, a Pew Research Center (PRC) trend-

277

kutatása, aminek témája: a világvallások jövője . Figyelemre méltó a kutatási projekt alcíme: *Miért a muszlimok növekednek a leggyorsabban...?* Ebből kiderül, hogy 2010-ben a világnépességben minden harmadik ember keresztyén volt. Ez a trend annyira gyorsan fog változni, persze, ha megéljük, s más tényezők nem fordítanak ezen, hogy *2050-ben a két világvallás mennyiségi mutatói kiegyenlítődnek, 2070-re pedig az iszlám statisztikai vezetéshez jut.*

De más vallások is növekednek a keresztyénség mögött. Ez viszont egyértelműen az emberiség spirituális növekedését jelenti.

Az iszlám-keresztyén versenyfutás a 21. század tétje?

A nyugati sajtó vezető orgánumait mintha sokkolta volna a PRC jelentése, vagy a sajátos *nyugat-európai demográfiai zuhanás*, meg a Nyugat-Európáig lopakodó *terrorveszély*. Szinte valamennyi nagy lap ebben a kissé sokkos állapotban csak az iszlám-keresztyén versenyfutással foglalkozik. Pedig az eredeti tanulmány sokkal tágasabb kereteket és trendeket rajzol meg, ami a világvallások jövőbeni alakulásának a tendenciáival foglalkozik. Ebből a szempontból érdemes arra is figyelni, amire a nyugati sajtó alig tér ki: a 20. századi szekularizáció után összeomlott századunkra fordulóban az elvilágiasodás olykor túlrágzott elmélete, hiszen a gyakorlat egészen másról szól. Ahogyan azt *Peter Berger* vallásszociológus önmaga szekularizációs eszméinek a felülírásával és tézis-váltással már az 1990-es évek végén jelezte: a 21. században a világvallások hatalmas reneszánszát éljük meg. *A világ nem szokik le a vallásokról, hanem visszaszokik rájuk.* Ami persze erőteljes kihívást jelent a vallási formaságoktól, ürességektől, külső szokásoktól megszabadított keresztyén hit és az egyházak számára. A tanulmányból látjuk, hogy a keresztyénség szempontjából *a nagy világvallások jelentenek számbeli, mennyiségi konkurenciát, ami nem jelenti feltétlenül a minőség többletét!* Így a most sorrendben a még 1,6

---

277 The Future of World Religions: Population Growth Projections...

<http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> - *Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population*

milliárdnyi lelket számláló iszlám sem, ami jelenleg a 2,3 milliárdnyi keresztyén mögött a második helyen van. „Vallástalanodás”, vallásvesztés helyett tehát a posztmodern, ultra-rationalista 21. század az „vallásosodás”, a vallásossághoz történő visszatérés új korszakát, s nyilván új esélyeit és konfliktusait hozza magával. Az ember mégis csak „gyógyíthatatlanul” a transzcendensre éhez, akár bevallja ezt, akár nem, akár személyes Istenben hisz, akár metafizikai isteneszmékben gondolkodik. Addig meg nem nyugszik, amíg ezt a „túlnani” gyógyszert meg nem találja, s be nem veszi. Vagy végzetes tévutakat jár. Mivel pedig a világvallások többnyire világkultúrákat, de legalábbis hatalmas régiókban sajátos kultúrát is jelentenek, s a köztük kialakuló esetleges vagy már körvonalozódó konfliktusok nem teológiai viták sziporkázó látványosságában merülnek ki, hanem elérik a véres és brutális csapások, összecsapások színvonalát, szentségtelen, ezért embertelen mélységeit is (lásd az ISIS, a nigériai Boko Haram és a szomáliai El-Shabab akcióit!), komolyan szembesülnünk kell velük.

Világvallások küzdelme egymással, értéktartalmak versengése?

A világvallások között napjainkra beindult különös „olimpia”, versenyfutás összefügg a népszaporulattal is, ezért nem alaptalan a kérdés: a világvallások jövője nem az ágyban dől-e el? *Vagy: a szaporulat forradalma mellett, esetleg fölötte megjelenik majd a minőség, a hit forradalma, a világvallások megújulásának nagy transzformációja is, reformációjuk a bennük rejlő értéktartalékok kiemelésére és közkinccsé tételére? Mert ha ez így lenne, akkor még a köztük lévő konfliktusok pozitív kifutására is lehetne számítani, az értéktartományok önmagukban gerjedő koherenciája, egymást vonzó hatása következtében. De képesek-e, készek-e ma a vallások erre az összeérlelő hatásra vagy maradnak a megosztás diabolikus kultúr-mérgei egyéni és tömeges fogyasztásra? Jelenleg a vallási minőségek pozitív, egymást vonzó korszakától, az értékek centripetális felpörgésétől még igencsak messze vagyunk.* Ezért is fontos látni, mit mutat a trendvizsgálat.

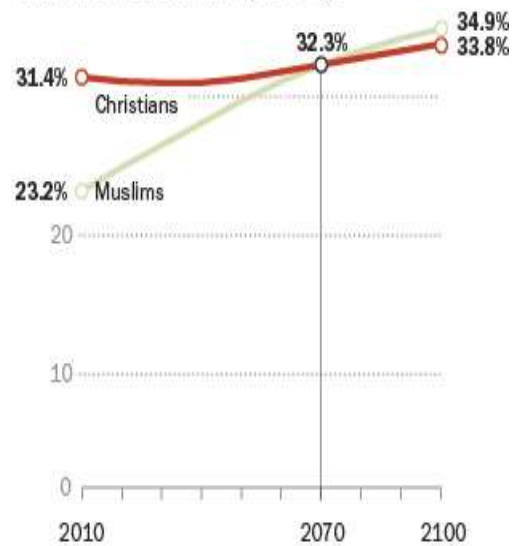
Mi látszik, s mi nem 2050-ig? Metszéspontok

A muszlimok száma utoléri a keresztyénekét. A világ buddhista népessége majdnem ugyanannyi marad, mint 2010-ben volt. Viszont a hinduk és a zsidók száma nagyobb lesz, mint ma. Európában a muszlimok mindenütt a népesség jó 10 %-át teszik majd ki. India megőrzi hindu többségét, de Indonézia mellett a világ vezető lélekszámú muszlim népességét adja majd.

Az USA-ban, ahol jelenleg a keresztyének a lakosság $\frac{3}{4}$ -ét alkotják, 2050-ben várhatóan $\frac{2}{3}$ -át teszik majd ki. A muszlimok az USA-ban is meg fogják előzni a zsidók számát. Tíz keresztyén közül 2050-ben négy él majd Afrika Szahara alatti területein. Hogyan alakul a vallások követőinek száma a 2010-2050 közötti időszakban, illetve a világnépességben milyen arányban lesznek jelen a világvallások hívei? 2010-ben a keresztyének lélekszáma világösszesítésben 2,17 milliárd, a muszlimoké 1,6 milliárd. A különbség még fél milliárdnál is több. A hinduk száma 2010-ben 1,03 milliárd, negyven év alatt mérsékelt növekedést mutat, 1,38 milliárdra. A buddhisták száma stagnál, közel fél milliárdon marad, azaz 500 millió körül. A zsidóság száma kb. öt millióval nő a jelenlegihez képest, s 2050-ben várhatóan 20 milliót számlálnak. A világnépességhez képest a százalékos arányok így alakulnak: az iszlám meredek emelkedését kivéve (23,2 %-ról 32,3 %-ra) az arányok a mostani szinten maradási mutatókat mutatják: a keresztyénség is 32,3 %-os lesz a világpopulációban, az iszlám is, majd jön a statisztikai fordulat. A hinduk 14,9 %-ot mutatnak, a buddhisták aránya némileg zuhan, a mai 7,1 %-hoz képest 5,2 %-ra. Ezzel összefüggésben a kutatás adatai azt jelzik, hogy ez a megtorpanás egyrészt Kínában, Tájféldön és Japánban tapasztalható az alacsonyabb buddhista népszaporulat miatt, illetve a magasabb életkorral függ össze. A zsidóság mutatója stagnál (0,2 %). Mindehhez tudni kell, hogy a világ össznépessége a 2010. évihez képest 35 %-kal nő majd 2050-re, azaz 9,3 milliárd ember fog élni a Földön. A muszlimok számának növekedése negyven év alatt 73 %-ot fog mutatni az előrejelzések szerint, a keresztyéneké 35 %-ot.

Long-Term Projections of Christian and Muslim Shares of World's Population

If current trends continue, Muslims would outnumber Christians after 2070

Source: The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050

PEW RESEARCH CENTER

A megrettentés, a félelemkeltés ábrája?

A statisztikai váltás éveit mutatja a következő ábra. Ez az, amire sokan félelemmel tekintenek. A PRC óvatosan fogalmaz: ha a jelenlegi szaporodási és vallási trendek fennmaradnak, akkor *a világvallások statisztikai versenyfutását hozó 21. század második felében bekövetkezik a nagy ugrás vagy nagy váltás*. Persze feltéve, s meg nem engedve, hogy egy világháború, globális klímakatasztrófa, helyi háborúk, világjárványok, vagy valamilyen aszteroida vagy más, ma még nem valószínűsíthető ítéltő esemény, például *Urunk, a Messiás visszatérése* nem fordítja ki helyzetéből a világot, s így ezt a trendkutatást. (Aminek egyik hiányossága, hogy erre az eszkatológiai realitásra, az Úr visszatérése trendjére még csak nem is utal! Pedig abban az USA-ban készült, ahol igen csak erősek a paruzsiára, a végre és a Feltámadott Úr visszajövetelére utaló számítások, meg váradalmak is). Feltéve, hogy ha minden a jelenlegi veszélyeztetettséggel és esélyekkel mehet(ne) tovább, akkor *2070-ben lesz ez a nagy váltás*, a nagy

történelmi fordulat. Ekkorra a világnépességhez képest 2010-ben még 31,4 %-ot mutató keresztényiség részaránya 32,3 %-ot mutat majd. A 2010-ben 23,2 %-ot mutató iszlám szintén ugyanennyit. 2070-től 2100-ig a trend a muszlimok arányának további növekedését jelzi, a 22. század fordulójára ők már 34,9 %-kal lekörözik a keresztényiséget (33,8 %). Annyit érdemes még megjegyezni a trendekkel kapcsolatosan, hogy a különféle népi vallások, így az afrikai törzsi vallások, a kínai népi vallás, az amerikai és ausztráliai bennszülöttek vallásai igen enyhe növekedést mutatnak, 405 milliőről 450 millióra. Az ateisták, agnosztikusok száma 1,1 milliárdról 1,2 milliárdra emelkedik a kutatások szerint.

Világvallások növekedési motívumai

A világvallások növekedésének egyik kulcsa a *termékenységi mutatóban megjelenő különbség*, másként a gyermekvállalási kedv eltérő mértéke. A legmagasabb gyermekvállalási mutatója a muszlimoknak van, 2010-2050 között anyánként 3,1 gyermeket mutat. A keresztény nők gyermekvállalási mutatója következik utánuk, anyánként 2,7 gyermekkel. Meglehetősen jó a hindu és zsidó gyermekvállalási mutató is. A legalacsonyabb a buddhistáké, ez indokolja viszonylagos visszaesésüket. További csökkentő, illetve növelő tényező a valamelyik vallásra áttérők, illetve onnan kitérők számának változása, mozgása, melyek leginkább csak becsült tényezők lehetnek, szemben a gyermekvállalási és az öregedési trendekkel, az életkor határának kitolódásával. Legnagyobb veszteséget e tekintetben a keresztényiség szenvedti el előre láthatólag.

Áttérők, kitérők, vallási migráció

2010-2050 között a keresztényiségre más vallásokból, illetve vallástalanságból áttérők/megtérők száma 40,06 millió, a keresztényiségről más vallásra vagy vallástalanságra kitérők száma 106,11 millió, azaz a világkeresztényiség vértelen vesztesége 66,05 millió. Ezzel szemben az iszlámra áttérők száma 97,08 millió lesz várhatóan, a kitérők száma nagyon csekély, 35,59 millió, a keresztényiségből kitérők száma ezzel szemben mintegy háromszoros. Így az iszlám 61,49 millió plusszal számolhat a megtérők és a kitérők differenciája révén! Vajon ez az erős hittudattal, vagy a szigorú törvényekkel, megtorlásokkal függhet össze? Az is érdekes a vizsgálatok alapján, hogy csak a zsidóságban nem mérhető, igen csekély vagy nem jellemző az áttérések, kitérések gyakorlata. A férfiak kitérő kedve magasabb, mint a nőké. 2050-re a keresztényiségből kitérő férfiak száma 63,4 millió lesz várhatóan, a kitérő nőké 42,6 %, ami a nők stabilitás-, és kötődési igényét igazolja. Az áttérés, kitérés miatt a legnagyobb veszteséget Európa és Észak-Amerika szenvedti el, 2050-re ennek következtében 23,8 millióval lesz kevesebb Európában a Jézus-követő, s 27,7 millióval kevesebb Észak-Amerikában. Elgondolkodtató az is, milyen migrációs, elvándorlási hullámok, s hova-merre viszik a nagy világvallások híveit. 2010-ben Észak-Amerikában az összlakossághoz képest 1,4 % volt a muszlimok száma, ez Európában jóval magasabb, 8,4 %. A nagy kiugrást ebben a tekintetben Európa mutatja, ahol a muszlim bevándorlók 2050-re az összlakosság 10,2 %-át képezik. Észak-Amerikában ez csak 2,4 % lesz. Ez azt jelenti, hogy Európa, s az európai keresztényiség hatalmas kihívás elé kerül. Hogyan fogja kezelni az egyre nagyobb muszlim vallásos tömegeket? Milyen viszonyt tud a

keresztyénség kiépíteni velük? Lesz-e kölcsönösen elfogadható viselkedéskultúra? Ez Európában nem csak a keresztyénség létkérdése, hanem magának Európának is döntő kérdése! Szempontunkból nézve a legerősebb szociáletikai kihívás is.

Szerény, de érdekes bevándorlási, migrációs tendencia lesz megfigyelhető Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Az oda bevándorló keresztyének száma ugyan igen csekély jelenleg, az ottani összlakosságnak mindössze 2,9 %-a, de ez 2050-ig 3,1 %-ra emelkedik. Annak ellenére, hogy jelenleg brutális üldözésnek, agresszív megkülönböztetésnek vannak kitéve. Hogy ez a keresztyén missziói tudattal, elszántsággal és/vagy munkavállalással függ-e össze, ma még nem lehet tisztán látni. A legnagyobb mértékű muszlim bevándorlásra Európában a következő országokban lehet számítani: Svédországban (az ország lakosságához képest): 12,8 %, Belgiumban 11,8 %, Angliában 11,3 %, Franciaországban 10,9 %, Németországban 10,0 %. A legkevesebb muszlim bevándorló Luxemburgban várható, 2,3 %.

Trendek a többség vallási hovatartozásában

A ma még keresztyén többségű országokban is sajátos átalakulások mennek végbe. Európában a legszembetűnőbb változások, *vallásváltások* Makedóniában és Bosznia-Hercegovinában figyelhetők meg. A jelenleg még keresztyén többségű kis országokban 2050-re a muzulmánok lesznek többségben. A vallásokhoz alig kapcsolódók, kívülállók, alkalmilag vallásosak tábora szembeötlően két európai országban nő meg a keresztyének számának csökkenésétől kísérvé: Franciaországban, és Hollandiában. 2050-re a muzulmánok 51 országban teszik majd ki az összlakosságnak több, mint a felét. Viszont a keresztyénség marad többségben az USA-ban (ma az USA lakosságának 78,3 %-a keresztyén), 2050-ben 66,4 %-a. Utána Brazília, majd Nigéria következik. És itt a jelenlegi konfliktus gyökere. Nigéria várhatóan a világ harmadik legnagyobb népességű országa lesz. Ezért is olyan heves az iszlámista szélsőségesek brutális akció-, és hadjárat sorozata az ottani keresztyének ellen. Az is látszik, hogy a nigériai muszlim nők gyermekvállalási rátája magasabb a keresztyén nőkénel, előbbi 6,5 gyermeket prognosztizál anyánként, utóbbi 4,5-et.

Keresztyén többségű kontinensek, országok 2050-ben

A kontinensek szerinti keresztyén népesség változási trendjei: 2050-ben a „*legkeresztyénibb*” kontinens Latin-Amerika és a Karib-szigeti térség lesz, ahol az összlakosságnak 88,9 %-a keresztyén. Majd Észak-Amerika következik, ahol ez az arány az összlakossághoz képest 65,8 %, utána szoroson jön Európa 65,7 %-kal. Afrika Szahara alatti részén ez 58,5 % lesz, Ázsia-Pacifik térségben 7,7% (erős népi vallásosság és nagy világvallások együtt), s végül a Közel-Kelet, ahol mindössze 3,1 % (az iszlám túlnyomó többsége miatt). A legtöbb keresztyén a következő országokban várható 2050-ben (az összlakossághoz mérten): Kína (14 %), Nigéria és USA (4,2 %). Ma az USA-ban 243 millió, 2050-ben 261 millió, Brazíliában 173 millió, majd 192 millió, Mexikóban most 108, majd 130 millió, Oroszországban most 105 millió, majd 88 millió. Őket behozza, meghaladja részben 2050-re Nigéria 154 millió keresztyénnel, a Fülöp-szigetek 143 millióval, Demokratikus Kongó 141 millióval, Tanzánia 93,5 millióval, Etiópia 84,7 millióval, Uganda 81 millióval.

A muszlimok növekedése 2050-ig a legnagyobb Észak-Amerikában lesz, 197 %-os. Majd a Szaharától délre fekvő afrikai területeken, itt 170 %. A „*legmuszlimabb*” országok 2050-ben a lakosság összlétszámához képest: Marokkó 100%, Irán 99,7 %, Törökország 98 %, Algéria 98 %, Pakisztán 96,5 %, Egyiptom 96,3 %, Indonézia 86,4 %. Lélekszám szerint a legtöbb muszlim 2050-ben: Indiában 310,6 millió, Pakisztánban 273,1 millió, Indonéziában 265,8 millió, Nigériában 230,7 millió, Bangladesben 182,3 millió, Egyiptomban 119,5 millió, Törökországban 89,2 millió, Iránban 86,1 millió.

A fenti számok bizonyos tendenciákat valószínűsítene. A *Pew Research Center* bizonyára nem ok nélkül végezte el éppen most ezeket a kutatásokat. A kiéleződő, gyakran félreértelmezett, vallási gyökerű, fundamentalista, fegyveres konfliktusok egyfelől, a nyugat-európai keresztyénség langyossága másfelől, továbbá a hatalmas missziói lendületet mutató keresztyén országok, kontinensek harmadrészt, mint például a brazil, dél-koreai, kínai keresztyénség robbanásszerű növekedése, s az iszlám egy részének egyre erősödő radikalizálódása negyedrészt olyan okok, melyek összegezésre, erőfelmérésre, missziói tervezésre készítetnek minden felelősen gondolkodó keresztyént. Azt érdemes lesz mielőbb nekünk is végiggondolni, *milyen missziói stratégiát követnek egyházaink ebben a merőben új helyzetben?* Mennyire tudjuk majd a jézusi, evangéliumi értékrendet szembeállítani a számok és a brutális tények nyomásával? Mennyire éreznek rá az egyházak a 21. századi emberek vallások utáni vágyára, s a vallásokon túllépő igazi Isten-éhségére, s milyen módon tudják azt hozzáillő eledellel, nem tejjel italával, nem kemény beszéddel, még kevésbé kenyér helyett kővel, hanem nagyon is differenciáltan megközelíteni, megválaszolni? Komoly kérdések, komoly kihívások. A fenti tanulmány is sürget *a világos gondolkodásra, missziói és nem pusztán hitvédelmi modellek kidolgozására.* A megújuló vallások, a 21. század vallási reneszánsza láttán képesek leszünk a valódi, egyetemes, „vallástalan”, vallásokon túli keresztyén üzenet megfogalmazására, hatékony közvetítésére = médiációra ég és föld, kontinens és kontinens, kultúra és kultúra, vallásos és hívő ember között? A tét óriási: az emberiség békés fejlődése, jövője - vagy...

A hatalmas szellemi és technikai apparátussal készített PRC felmérés legalább akkora koncentrációra készített, hogy lássuk meg, fedezzük fel a világvallások jövőjében a keresztyénség sajátos, páratlan színét, pótolhatatlan értékeit, lényegi életalternatíváját, s készüljünk fel a holnapi kihívások közötti hűséges és igényes, minőségi helytállásra.

A vallásokkal szembeni, és közötti erőszak világszerte erősödik. 2014 januárjában látott napvilágot a washingtoni *Pew Research Centre (PRC)* ismét csak megdöbbentő jelentése a *világszerte tapasztalható (vallási motivációjú) konfliktusokról, erőszakról*, melyek a mögöttünk maradt évben játszódtak le sokszor igen drámaian és sok emberáldozatot követelve. Az *Open Doors* nemzetközi szervezet, mely világszerte figyeli a keresztyénüldözés legújabb eseteit, 2013-ra vonatkozó jelentése szerint abban az évben keresztyén hitük miatt 2.123-an veszítették életüket világszerte. Őket a keresztyén hit 21. századi mártírjainak kell tekintenünk. Ez majdnem a kétszerese a 2012. évi adatnak, ami 1.201 keresztyén mártírról tud.

Nulla türelem?

A PRC jelentése azért is megdöbbentő, mivel arról számol be, hogy a 21. század elején szembeszökően megugrott a vallásokkal szembeni, olykor a vallások közötti erőszak és diszkrimináció. Ez indulhat kormányzati körökből manipulációként vagy az egymással rivalizáló

vallási csoportok tagjaitól. Még akkor is így van, ha a vallási vezetők állandó mosolydiplomáciát folytatnak, s kitartóan vallásuk békés természetéről nyilatkoznak. A mélyben azonban, a hétköznapokban és az utca embere szintjén ez a „happy-hangulat” megtörik, darabokra esik szét a béke szivárványíve. Amerikát kivéve ez a felülről és belülről, világi részről éppúgy, mint vallási körökből táplált erőszakhullám(zás) veszedelmes cunamiként zúdult rá embermilliókra közvetlenül. És milliárdnyi emberre közvetve. Igen gyakori formája az erőszaknak *a vallási kisebbségekkel szembeni abszolút türelmetlenség vagy a nulla tolerancia*, ami a 198 országból az egyharmadában volt rögzíthető 2013-ban. Az élen a nulla türelemben a közel-keleti és észak-afrikai országok vezetnek. 2007-2012 között, azaz öt év alatt a vallásokkal, illetve vallási kisebbségekkel szembeni visszaélések, a velük szembeni támadások száma csaknem kétszeresére nőtt. A vallásokkal szembeni terrorizmus és a szektás erőszak az említett területek országaiban egy ötödével nőtt. A PRC nem politikai szervezet, ezért nem is kutatta a konkrét okait az erőszaknak, amit világszerte követtek el keresztyének, muzulmánok és zsidók ellen is. De érte kisebb-nagyobb támadás a szikheket és a Bah'ái vallás híveit is. Érdekes, hogy a hinduk és a buddhisták elleni erőszak az elmúlt hat évben enyhült. De nem a hinduk részéről más vallások ellen!

A kormányzati, illetve a társadalmi gyökerű restriktív, korlátozások, megszorítások aránya ugyancsak roppant gyors ütemben növekedett világszerte. *2007 júniusában a világ országainak 29 %-ban mértek kormány szintű, tehát programszerűen szervezett nyomásgyakorlást valamelyik vallásra, 2010-ben ez az arány már 37 %-on állt, 2012 decemberében elérte a 43 %-ot.* A restriktív sújtott területek a világ populációjának 68 %-át érintették 2007 júniusában, 2010-ben ez az arány 75 %-ra emelkedett. *2012 decemberében a világ népességének 76 %-a szenvedte el vallási meggyőződése, hite miatt a különböző megszorításokat, korlátozásokat. Ez a türelem világméretű csökkenését, csaknem zuhanást jelzi meglehetősen drámaian.*

A mindennapos vallási súrlódások földjei

A társadalmi intolerancia, a mindennapi zaklatások tömegesen fordulnak elő a vallási kisebbségekkel szemben a nagy, vallásilag monolitikusan egynemű országokban, melyek szinte mindegyike iszlám túlsúlyt mutat. A 2012-es sorrend így alakult: Pakisztán és Afganisztán az élen, majd – ki gondolná – India követi őket a hétköznapi zaklatásokban. Aztán Szomália, Irak, Szíria jönnek a sorban. Meglepő módon a PRC felmérései ebbe a mezőnybe helyezték el Izraelt és Oroszországot is, majd Indonézia, Nigéria, Jemen, Kenya, Egyiptom, Szudán következik. Az viszont feltűnő, hogy 2011-ben Oroszország és Izrael voltak a 3. és 4. helyen, de onnan egy év alatt „ledolgozták” magukat a 7-8. helyre. Tehát *igenis szabályozható, olykor manipulálható, gerjeszthető jelenségekről* van szó, melyekkel szemben nyilvánvalóan a közvélemény formálása és a törvényi szigor alkalmazása együttesen vezethet eredményekre. 2012 végéig a legtöbb napi zaklatást a keresztyének szenvedték el a világon, 110 országban. Utánuk a muzulmánok következnek 109 országban, majd a zsidók 71 országban. A hinduk napi kellemetlenségeknek voltak kitéve 16 országban, a buddhisták 13 országban. A keresztyénség szempontjából legveszélyesebb, valóban életveszélyes országnak számít változatlanul a „sárga-vörös” Észak-Korea.

A 21. század a vallási reneszánsz vagy a vallásháborúk keresztútján?

A PRC legújabb jelentésének a tanulmányozása nyomán szükségszerűen merül fel a kérdés: *mit lehet tenni* a vallási eredetű, illetve a kormányzati szintről induló intolerancia-hullámok erősödése ellen? Úgy tűnik, legfontosabb ebben a tekintetben is a churchilli bölcsesség: *a párbeszéd fenntartása, azután a felvilágosítás és az oktatás*. De legalább ennyire fontos, hogy a világvallások megtalálják a megfelelő és rendszeresen működő fórumokat egymás nagyobb megbecsülésére, s erről a nemzeti és a vallási média is hatékonyan, részletesen adjon számot. Például a *Világvallások Parlamentje* munkájáról (ittthon mikor hallott erről a közvélemény?!), amely már 1893 óta építi a békéltetés és az együttműködés útját. Nem lehet kétséges, hogy az ilyen jellegű világtalálkozók nagyban segíthetik a megbékélést, a vallási gyűlölet leszerelését, enyhítését, a konfliktusok megelőzését vagy kezelését. És alternatívát jelentenek a hétköznapi intoleranciával szemben is. A világméretű vallási béke olykor nagyon eltűnő igényének megszületését, illetve a vallásbéke megmentését is segíthetik. Ehhez az ENSZ, az Európai Unói és más kontinentális szervezetek, meg a különböző vallásközi szervezetek is hozzájárulhatnak. De legalább ennyire *fontos az oktatás szintjén a világ minden országában ajánlani a kormányoknak a vallási ismeretek kötelező oktatását a felnövő nemzedékeknek, vagy a világethoszt, ahogyan azt Hans Küng a vallások legkisebb közös többszörösének mozgalmában szorgalmazza évtizedek óta*. Vagy amint a *Vatikán az Assisiben* többször tartott, a világvallások vezetőinek és tagjainak találkozásán a megbékélést segíti. Vagy miként a *protestáns világszervezetek* a maguk különböző aleggységi programjaikkal a világvallások közötti párbeszédet, megértést munkálják „*lelki diplomáciával*”. Egyszóval: konvergenciára, összetartásra, közeledésre van szükség a szellemi és a hétköznapi érintkezések szintjén egyaránt. Ennek eszköze „odafenn” a Világvallások Parlamentje, „ideleinn” a világvallások, a másik felekezet nézeteinek és etikájának mélyebb megismerése, s a fiatalok és a közösségek közötti találkozások, barátkozások. Az ifjúság reménysége és közös pozitív élménydiplomáciája. *A súrlódások, az ellentétek feloldásának nincs más jövősesélyes alternatívája, mint első renden az ima, aztán a nevelés, és a tájékoztatás, informálás az elrettentő esetek azonnali nyilvánosságra hozatalával. Imá, oktatás és vallási népi diplomácia, média, meg a hétköznapi nyitottság...* Így talán menthető, ami még menthető a 21. század nem sok jót ígérő első évtizedeinek vallási intoleranciája közepette és ellenére.

Keresztyénüldözés a vallási reneszánsz korában

A keresztyénüldözés formái alapvetően fizikai és szellemi természetűek. Forrása, végrehajtója lehet állami, hatalmi, vallási, hegemonikus, akár egyházi indítékú, de keresztyénüldöző egyházi csoportosulás, törekvés is, valamint ideológiai, ateista jelenség is.

278

Thomas Schirrmacher (1960-) német protestáns teológus és filozófus, az *Evangeliumi Allianz Nemzetközi Intézete a Vallásszabadságért* nevű intézmény igazgatója nagyszerű köny-

279

vet írt, melynek címe: *A keresztyénüldözés mindnyájunkat érint*. Ebben 100 oldalon, 70 tételben foglalkozik *a keresztyén mártíromság teológiájával, a mártíromság történelmi és mai*

---

278 https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Schirrmacher

279 Christenverfolgung geht uns alle an: auf dem Weg zu einer Theologie des Martyriums (Idea-Dokumentation) Paperback – 1999

helyzetével. Az Open Doors szervezettel együttműködve 2015 elején megjelentetett egy 350

280

oldalas munkát: *Évkönyv – keresztyének üldözése és diszkriminációja 2014* címmel. Az aktuális helyzettel kapcsolatos reflexiókat és jellegzetességeket ezek alapján, valamint a keresztyénüldözést monitorizáló, nemzetközileg is nyomon követő keresztyén és emberjogi szervezetek jelentései, sajtóanyagok és pár bestseller alapján foglalom össze. Ilyen szervezetek: az említett *Open Doors* és a *CitizenGo* mellett az USA-ban található *Pew Research Center*, mely az egyik legkitűnőbb közvélemény-kutató intézet vallás és élet témakörben, a világvallások trendjeinek kutatásában. De említenünk kell még az USA kormánya mellett működő *Nemzetközi Vallásbéke* bizottságot (International Religious Freedom), továbbá a *CSI*-t (Keresztyén Nemzetközi Szolidaritást), a némák, hangtalanok hangját, szószólóját, a *CSW*-t (Christian Solidarity Worldwide-ot). Hasonlóképpen az *IIRF*-t (Nemzetközi Intézet a Vallásszabadságért), a *CSGC*-t (Kutatóközpont a Keresztyénség Globális Tanulmányozására), az *IGFM*-et (Nemzetközi Társaság az Emberi Jogokért), az *IRIA*-t (Vallási Kezdeményezés Nemzetközi Ügyekért). De lehetne még más, részben keresztyén, részben kormány szintű vagy vallási összefogással létrehozott több intézményt is felsorolni. Ezekben közös, hogy a vallásüldözés, a keresztyénséggel szembeni diszkrimináció, a vallásszabadság alapjogát megsértő eseteket naprakészen tárják fel, publikálják, illetve mozgósítják a közvéleményt tiltakozó akciókra, állásfoglalásokat adnak ki, kormányokhoz, nemzetközi világszervezetekhez, s a világsajtóhoz juttatnak el tiltakozó nyilatkozatokat, e-mailek vagy twittereket.

Számok üzenete 2014-2015

A közel 200 állam 30 %-ban állami korlátozás van érvényben a vallásokkal szemben, sok helyen, ahol a keresztyének szenvednek, más vallások is hátrányban vannak. Állami üldözés a szekuláris és liberális muszlimoktól éppúgy kiindulhat, mint a fundamentalistáktól (Irán). *Az üldöző államok két csoportja az index jelentése szerint: 1) ahol az egy-párti diktatúra vagy annak módosult formája létezik (Észak-Korea, Vietnam, Laosz, Kína); 2) ahol a vallási és világnézeti „konkurenciától” tartanak (ezek a muszlim országok).*

Az üldözés végrehajtói között szerepelnek az ún. *vallási motivációjú katonai szervezetek*, ezek: az *ISIS = Iszlám Állam a Közel-Keleten*, a *Boko Haram* Nigériában, az *Al-Quaida*, továbbá az *El-Shabab* Szomáliában és mások. Világhatalmi törekvéseik fókuszában az iszlám háttérű *világkalifátus* felállítása áll. *Az iszlám kétarcúságára* is rámutat a jelentés: egyszerre az irgalom és a béke vallása, de a brutális terror világhatalmi ideológiájától átítatott (para)militarista szerveződés is az egyik reprezentánsa. Azok az országok, ahol a legszembetűnőbb volt a keresztyének üldözése 2014-ben, a következők: *Észak-Korea* – 50-70 000 keresztyén politikai börtönökben, táborokban –, ha valakinél Bibliát találnak, hosszabb idejű börtön vagy akár kivégzés is lehet a büntetése. *Szomália*, ahol iszlám extrémizmus, törzsi gondolkodás, korrupció motiválja a terroristákat. Ott militáns-iszlámista terrorista csoportok működnek *El-Shabab* név alatt, akik fiatalokat, akár tizenévesen is fegyverbe hívnak. Szomáliában az *Al-Quaida* közel 15 000 fővel rendelkezik. *Szíria*, ott is dzsihádisták „fekete sereg” terjeszkedik, az *ISIS = az Iszlám Állam*. *Irak*, ahol százezrek menekültek el a fenti terrorszervezetek hatására. *Afganisztán*, ahol

a tálibok uralkodnak. *Irán*, ahol *Juszuf Nadarkhani* protestáns lelkész éveken át tartó pere folyt házi gyülekezet létrehozása miatt. Előbb halálra ítélték, majd az ítélet végrehajtását elrendelő parancsot az *Ajatollah* nem írta alá, közel 3,1 millió tiltakozó e-mail és twitter nyomására is. *Pakisztán*, ahol szélsőséges hinduk és muszlimok gyújtogatnak, robbantanak templomokat, gyilkolnak keresztyéneket.

Az üldözés 8 oka az Open Doors szerint

1. *Iszlám extrémizmus*, az a fundamentalista iszlám meggyőződés és célkitűzés, ami szerint az egész világot iszlámosítani kell, ennek végcélja a világkalfátus felállítása;
2. a különféle *vallások fokozódó militarizálódása*, így például a hindu nacionalizmusé („India a hinduké – hindutva”), és egyes buddhista irányzatok elöretörése;
3. *törzsi/hagyományos vallások ellenállása*, egyúttal környezeti befolyása, és gyűlölet minden idegennel, „mással” szemben.
4. *Egyházi arrogancia, kizárólagosság*: csak a „mi” felekezetünket, egyházunkat tekintjük legitimnek, igaz(i)nak – „Krisztus testében csak mi léteünk”.
5. *Kommunista, poszt-kommunista elnyomás*: a kommunizmus nemzeti kényszerideológiaként szerepeltetése, melynek nincs alternatívája (Észak-Korea).
6. *Agresszív szekularizmus, elvilágiasítás, próbálkozás a vallás gyökereinek kiirtásával*: a nyilvánosságból és az emberi szívekből minden vallást kiirtani („konzumizmus” – kommunizmus, ateizmus).
7. *Totalitárius paranoia*: mindent megtenni azért, hogy hatalmon maradjunk, s ennek igazolására ideológia gyártása és a hatalom monopolizálása.
8. *Szervezett korrupció*: a büntethetőség felett állni, ezért rendőrség, bíróság megvesztegetése – bandák alkalmazása keresztyének megfélemlítésére, elűzésére, besározására, hamis híresztelés, „dezinformáció” terjesztése, akár gyilkosság is.

További okok

A világvallások versenyfutása: 2025-ig – 3,2 milliárd keresztyén, 2,2 milliárd muszlim; a 21. század Isten visszatérésének az évszázada (*bergeri* antiszekularizációs tétel); trendek 2050-ig (lásd minderről az előbbi tanulmányt: „Átrajzolódik a világ vallási térképe?”). Vagy *S. Huntington*-nak lesz igaza, aki a 90-es években a civilizációk harcáról írt könyvében (*The clash of civilizations...*) azt állította, hogy a 21. században a nagy világvallások által átítatott kultúrák közötti küzdelem fogja átrajzolni a történelemkönyvek sablonjait? „*A fegyveres konfliktusoknak egyre inkább kulturális és vallási indítékai lesznek, a fölény megszerzésére törekvés*”. Mind a keresztyénség, mind az iszlám *misszionáló* vallás, csak a módszerek nem ugyanazok, még csak nem is hasonlítanak. Viszont versenyfutásuk hátterében ez is ott húzódik.

Figyelemre méltó kezdeményezések iszlám oldalon

Erről keveset beszélünk, keveset tudunk. Pedig ilyen is van, s ezekkel a kezdeményezésekkel kellene valamifajta cselekvési és kutatási koalíciót keresni – akár EU szinten, akár nem-²⁸¹

zeti intézeti szinteken, akár ökumenikus kapcsolatfelvétellel. Például *Hasszan Ibn Talal* jordániai herceg konferenciát hívott össze a *Keresztyének Közel-Keleten* témában Ammanba. Így fogalmazott: „Az arab keresztyének is végső soron arabok, sőt, ők az arab gondolkodás úttörői, és az arab megújulás munkálói”. Ugyanő Ammanban kidolgoztatta az *Arab Szociális Charta a Kisebbségek Védelméről* című alapvető dokumentumot. Hasszan herceg üzenete az iraki és szíriai keresztyénekhez, amikor az ISIS megindult ellenük: „Maradjatok ebben a régióban, szükségünk van rátok, részei vagytok arab világunknak!”. Ugyanő 1994-ben megalakította a *Vallási Tanulmányok Jordániai Királyi Intézetét*, a világvallások közti párbeszéd, egymás jobb megismerése és a közeledés érdekében.

Kritikus hangok és állásfoglalások az ISIS ellen az iszlám világban

A közelmúltból érdemes feltétlenül röviden felidézni azt, hogy „*Az Iszlám Egyesület a Képzésért és a Vallásközi Párbeszédért*” nevű ausztriai és németországi szervezet, a²⁸²

Madrasah kiadta azt a nyílt levelet, amit az ISIS-hez, illetve egyik vezető ideológusához, *al-Baghdadi*hoz intéztek. Ebben 120 iszlám tudós sok országból 24 pontban írta le, mi az, amiben²⁸³

a szélsőséges katonai szervezet vét az iszlám ellen. Ebben például így fogalmaznak: *Az iszlám szerint tilos megölni ártatlanokat (6. pont). Az iszlám szerint tilos küldöncöket, követeket és diplomatákat megölni; ugyanígy tilos egyetlen újságíró és fejlesztési tanácsadót megölni (7. pont). Az iszlám szerint tilos keresztyéneknek és mindennemű „(Szent)írást birtokló személynek” kárt okozni vagy megverni őket (10. pont). Az iszlám szerint tilos újra bevezetni a rabszolgaságot. Ezt egyetemes egyetértéssel szüntettük meg (12. pont). Az iszlám szerint tilos embereket áttérésre kényszeríteni (13. pont). Az iszlám szerint tilos asszonyokat jogaiktól megfosztani (14. pont). Az iszlám szerint tilos gyermekeket jogaiktól megfosztani (15. pont). Az iszlám szerint tilos embereket megkínozni (17. pont). Az iszlám szerint tilos holtakat megcsonkítani (18. pont). Az iszlám szerint minden tekintetben tilos a fegyveres lázadás, kivéve az uralkodó nyilvánvaló hitetlenségének és az ima betiltásának az esetét (21. pont). Az iszlám szerint tilos az összes muszlim egyetértése nélkül kalifátust létesíteni (22. pont). Az iszlám szerint megengedett a saját nemzetünk iránti lojalitás (23. pont).*

Legutóbb a svájci reformátusok központi hírszolgálatára és a németországi *betaIslamiQ* számolt be arról, hogy az egyiptomi főmufti, *Shavki Ibrahim Allam* könyvet jelentetett meg

---

281 https://de.wikipedia.org/wiki/Hassan_ibn_Talal;

https://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Hassan_bin_Talal

282 <http://madrasah.de/videos/islam-allgemein>

283 <http://madrasah.de/lesecke/islam-allgemein/offener-brief-al-baghdadi-und-isis> 2014.09.27.

„*Ideológiai csatater*” címmel, melyben 217 oldalon átfogó bírálatot ír az ISIS terrorista szervezetéről.²⁸⁵

A könyv mindennemű vallási legitimitációtól, igazolástól, alátámasztó érvtől megfosztja az Iszlám Állam nevű szervezetet. A szerző célja, hogy a szélsőségektől veszélyeztetett fiatal muszlimoknak nyújtson segítséget. Az iszlám tudós szerint a radikalizálódás annak is következménye, hogy a fiatalok vallásukról nem rendelkeznek elég hatékony és korszerű ismeretekkel, ezért könnyebben esnek a szélsőségesek csapdájába. *Allam arra is rámutat könyvében, hogy az ISIS vezetési soha semmiféle elismert iszlám Korán-iskolában nem kaptak megfelelő szellemi képzést. Az, amit képzetlenségük következményeként művelnek, az 1,6 milliárdnyi muszlim lejáratása. Az iszlám tudósoknak és értelmiségieknek alapvető felelőssége, hogy ezeket a radikális torzulásokat korrigálják. Az Iszlám Államnak semmiféle vallási alapja nincs, kizárólag politikai célokat követ* – írja az egyiptomi főmufti.

Az igazi veszély abban van, hogy az iszlám politikai ideológiává válhat, s az iszlámizmus már komoly veszélyt jelent, mert a civilizációk háborújához vezethet. Erről már a 90-es években megjelent könyvében, *A civilizációk összecsapása* címen Samuel P. Huntington írt. Az amerikai politikatudományi szakértő úgy fogalmazott, hogy a *poszt-hidegháborús világban a fegyveres konfliktusoknak egyre inkább a kulturális és a vallási nézetek, identitások ütközése lesz a kiváltó oka. Az ideológiák kora lejárt, de a vallási meggyőződés sok helyen megerősödött.* Már-már ideológiai fegyverré lett. S ez legalább annyira veszélyes robbanótöltet, mint az előbbi.

Huntington a többoldalú *konfliktuslehetőség törésvonalait* például az esetleges *muszlim-ortodox konfliktusban* látta, ami Oroszország, illetve Irán, Pakisztán feszültségéhez vezethet. A konfliktus belső gyökereit abban fedezte fel, hogy *mind a keresztyénség, mind az iszlám misszionáló vallások, térítésre törekszenek*, “minden vagy semmi” alapon hajlamosak gondolkodni. *Teleológikus vallások*, azaz meghatározzák azokat az értékeket, amelyek az emberi lét végső értelmét adják. Akik pedig nem osztják nézeteiket, azokkal szemben nem ritkán türelmetlenül lépnek fel. Nem dolgozunk most Huntington elméletének a vizsgálatára, ami viszont fontos az elméletéből, az a megállapítás, hogy *az új hidegháborús konfliktusok gyökerét a vallási és kulturális identitások, fölény, önigazultság, “az enyém különb, mint a tied” vakhitében és a fundamentalista csőllátásban lehet és kell keresni.*

Mit lehet tenni?

A legfontosabb a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság bénító érzésének az áttörése. Mert lehet több szinten, több mindent is tenni. ENSZ, Biztonsági Tanács, EU, NATO, nemzetközi államközösség szintjén. A beindult, főként a terrorista üldözés szintjén nem várható látványos, gyors áttörés, de a politikusok és a katonák teszik a dolgukat. Viszont van komoly lelki arzenálunk is, amivel sokkal intenzívebben kellene élniük egyházaknak, vallásoknak. A Hans Küng-féle Weltethos, *Világetikai Nyilatkozat* alapján is érdemes átgondolni a 21. századi *új világkultúra* esélyeit, aminek alapelvei között szerepel:

1. Erőszakmentesség és minden élet tiszteletének kultúrája;
2. Szolidaritás és az igazságos világgazdasági rend kultúrája;
3. A tolerancia és a helyes életvitel kultúrája;

284 <http://www.islamiq.de/2014/11/15/neue-publikation-kritik-terrororganisation/>
 285 [http://dar-alifta.org/BIMG/The Ideological Battle \(2\).pd](http://dar-alifta.org/BIMG/The_Ideological_Battle_(2).pd) -

4. A férfi-nő partnerség és egyenjogúság kultúrája;
5. „Nincs túlélés világméretben érvényes etika nélkül. Nincs világbéke a világvallások közti béke nélkül. Nincs vallásbéke a vallások közötti párbeszéd nélkül”.

A vallási eredetű genocídiumról. Madridi kiáltvány

2015. április 17-19. között a spanyol fővárosban közel 300 résztvevővel, és a közel-keleti ortodox, katolikus, protestáns egyházak vezetőinek részvételével jelentős kongresszust tartottak a *vallási gyökerű genocídiumról, népirtásról*. A legmagasabb egyházi rangú vezető Öbaldogsága III. Ignatius Joseph Younan antióchiai pátriárka volt, a Szír Katolikus Egyházból. Az előadások a keresztyénség súlyos közel-keleti helyzetéről, a dzsihádisták terrorizmus borzalmairól, a misszió lehetőségeiről, és akadályairól, veszélyeiről, valamint az üldözöttek és áldozatok megsegítésének a formáiról szóltak. A Madridi Manifesztumot, Kiáltványt az ENSZ-nek, az Amerika Államok Szervezetének, az EU Parlamentjének és az Arab Ligának, valamint az érintett kormányoknak és a nemzetközi államközösség vezetőinek is eljuttatták.

286

A kiáltvány szövege:

Elítéljük minden formáját az erőszaknak és a háborúnak, amit Isten vagy valamely vallás nevében folytatnak. Feltárunk minden bűnös visszaélést, amit olyan terrorista csoportok követnek el, mint a Boko Haram, az Iszlám Állam, az Anszar im-Sharia, az Al-Quaida vagy mások. Egyetértünk Ferenc pápa szavaival: „Isten nevében nem lehet gyűlölködni, Isten nevében nem lehet háborút viselni!”. Elítéljük a dzsihádisták csoportok kriminalista tevékenységét, melynek során a vallási türelemmel visszaélve, durván megsértik az emberi jogokat, gyilkosságokat követnek el, a közel-keleti kisebbségeket kínzásoknak vetik alá, életüket, tulajdonukat, vallásszabadságukat megsemmisítik, legyenek keresztyének vagy muszlimok. Bízunk a különböző országok kormányait, hogy erőteljesen küzdjenek a terrorizmussal, s arra kérjük a nemzetközi államközösséget, hogy ebben a küzdelemben halogatás nélkül vegyenek részt, hiszen az egész emberiséget veszélyeztetik. Kérjük, hogy a kormányok konkrét lépésekkel támogassák az érintett országokat a dzsihád elleni küzdelemben. Elítéljük a nyugati kormányok és különböző szervezeteik passzivitását. Elítéljük a különféle intézmények közömbösségét. Elvárjuk, hogy kormányaink sürgősen adjanak választ a kialakult helyzetre és tegyenek konkrét javaslatokat a dzsihád elleni küzdelemre. Mindent tegyenek meg a kormányok annak érdekében, hogy vége szakadjon a vallási indítékú üldözésnek, akár nemzeti, akár nemzetközi szinten valósulnak meg ezek. Elvárjuk az Európai Parlamenttől, az Amerikai Államok Szervezetétől, az ENSZ-től, hogy világosan ítélje el a dzsihádisták minden formáját, javaslatokkal és konkrét, gyors és tényleges lépésekkel állítsák le ezeket a terrorista csoportoknak a bűncselekményeit, áldozataikat pedig biztos védelemben részesítsék. Kérjük az Arab Ligát, egyértelműen ítéljen el mindenfajta heves támadást és bűncselekményt, amit vallási okok miatt követnek el a terrorista csoportok. Elvárjuk, hogy a felelős médiák és hírügynökségek igazsághoz hű és objektív információt tegyenek közzé a

---

286 L.: in Theologiai Szemle, 2015/2, új folyam (LVIII), 110-116. oldal, Ökumenikus Szemle rovat: „Legyen vége a keresztyének elleni népiirtásnak! – Madridi manifesztum”, a tudósítást írta és a szövegeket fordította Dr. Békefy Lajos.

vallási okok miatti üldözés áldozatairól. Arra kérjük a hírközlő szerveket, ne takarják el a valóságot, hogy a népiertás okait megérthesse a közvélemény. Elkötelezzük magunkat arra, hogy az üldözést szenvedőknek minden támogatást megadunk, amire képesek vagyunk, nevükben fel-emeljük szavunkat, hogy drámai helyzetükön változtatni tudjanak. Elkötelezzük magunkat arra, hogy a világ bármely részén megvalósuló emberiesség elleni bűncselekmény, kiváltképpen a vallási népiertás felszámolásáért mindent megteszünk. Minden eszközzel segítjük felnyitni azok szemét tetteik felismerésére, akik az üldözés, az új mártíromság okozása által súlyos károkat okoznak. Imádkozunk az üldözés áldozataiért, az új mártírokért szerte a világon. Imádkozunk a dzsihadista terrorizmus végéért, s azokért, akik ezt elkövetik, hogy ráébredjenek tettük súlyára.

A vallási tolerancia korszaka lesz a 21. század? Minden törvény annyit ér, amennyi abból megvalósul. Emberi tolerancia.

287

Az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata , amit 1948. december 10-én tettek közzé, 18. cikkelyében így fogalmaz: Mindenkinek joga van a gondolati, lelkiismereti és vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás és meggyőződés megváltoztatásának jogát, továbbá azt a szabadságot, hogy minden ember a vallását vagy meggyőződését egyedül vagy másokkal közösségben a nyilvánosság előtt vagy magánkörben a tanítások tudtul adásával, vallásgyakorlással, istentisztelettel és egy bizonyos rítus szerint gyakorolja. A vallásszabadság jo-

288

gát Európában az *Európai Emberjogi Konvenció* rögzítette, ez 1953. szeptember 3-án lépett hatályba, s ezt az EU-ba belépő országok elfogadták. Ennek 9. cikkelye rögzíti a gondolatszabadság, lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság alapjogát, alapvetően beemelve a konvencióba az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozatának fentebb idézett 18. cikkelyét, de ki is egészítve azzal, hogy mikor lehet korlátozni a vallási-, és világnézeti szabadságot. Akkor, ha az ütközik a demokratikus társadalom törvényes rendjével, a közbiztonsággal, a közrend védelmével, egészséggel, morállal vagy a jogvédelemmel és mások szabadságával. A *Magyar Köztársaság Alkotmányában a vallásszabadság egyetemes joga* ilyen formában jelenik meg: "60. § (1) *A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára.* (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa, vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa. (3) A Magyar Köztársaságban az egyház az ál-

---

287 Lásd szócikkeket angol, német, magyar nyelven in: https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_religion; <https://de.wikipedia.org/wiki/Religionsfreiheit>; <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vall%C3%A1sszabads%C3%A1g>;

288 Lásd szócikkeket angol, német, magyar nyelven in: https://en.wikipedia.org/wiki/European_Convention_on_Human_Rights; https://de.wikipedia.org/wiki/Europ%C3%A4ische_Menschenrechtskonvention; https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_emberi_jogok_eur%C3%B3pai_egyezm%C3%A9nye

lamtól elválasztva működik. (4) A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadá-
289

sához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.” Mindeze-
ket azért bocsátom előre, hogy érzékeljük a vallásszabadság és a tolerancia egyetemes igényét
és fontosságát, s rögtön azt is, hogy ezt korunkban helyenként és éppen egy adott pillanatban,
amikor tájékozódunk a vallásszabadság és a tolerancia helyzetéről, milyen durva módon sértik
vagy semmibe veszik bizonyos mozgalmak, fundamentalista politikai képződmények, félkato-
nai terrorszervezetek, s megannyi elszomorító jelével találkozunk a vallási türelmetlenségnek
világszerte. Főként Közel-Keleten azt gondolják bizonyos „iszlámista” csoportok, hogy a jog-
gal és a vallási türelemmel csak foglakozzanak az európaiak, ők meg fegyverrel diktálják majd
a „jogot”?

Nekünk, magyaroknak külön nyomós okunk és történelmi kötelezettségünk is van arra,
hogy gondolkodásunkban, közéleti gyakorlatunkban, a politikában és a médiában emlékeztet-
sük magunkat és másokat is arra, hogy Európában először nálunk került kinyilvánításra a leg-
teljesebb értelemben vett a vallásszabadság biztosításának törvényi garanciája. A méltán törté-
290

nelmi jelentőségű, *az erdélyi Tordán, 1568. január 6-13. között tartott országgyűlésen* hir-
dették ki a *recepta religio*-k, a bevett vallások, azaz a katolikus, az evangélikus, a református
és az unitárius vallás szabad gyakorlásának és terjesztésének a jogát. Ettől az időponttól Erdély
Alkotmánya a három törvényes nemzet és a négy bevett vallás egyenjogúságának az elvén épült
fel és fejlődött tovább.

A törvényi keretek a vallásszabadság és a türelem, a tolerancia tekintetében világszinten,
és lokálisan, nemzeti szinten, hazai jogrendünkben is adottak. A kérdés mindig csak az, hogy a
világ más régióiban, más kulturális és vallási „övezeteiben” ebből mennyit engednek meg ér-
vényesülni. Azaz mennyire jelenik meg a türelem a mindennapokban, a napi emberi érintkezé-
sek, az együttélés szintjén, a vallásilag pluralista, sokféle vallást és felekezetet hordozó nyugati
és hazai kultúrában, s a sokkal monolitikusabb övezetekben, kultúrkörökben, így az iszlám vi-
lágban, a hinduk világában és környezetében. Vagy nálunk akkor, amikor más felekezetek hí-
veivel, világvallások gyakorlóival találkozunk? Hol van a tolerancia-küszöbünk, magyar fele-
kezetek tagjaként, egy társadalom, nemzet részeként? Attól tartok, hogy nagyon iskolázatlanok
vagyunk még tolerancia tekintetében, Torda öröksége ellenére. És ez sok okra megy vissza,
legfőképpen a saját meggyőződés hiányára vagy túlzott „igaz” voltára. Szűkösek-tágabbak to-
lerancia-határaink? Egyénileg és közösségileg? Egyéni etikai és közösségi szociáletikai szin-
ten? A felnövekvő nemzedékeknek be kellene sürgősen iratkozniuk a tolerancia kultúra iskolá-
jába, de a pedagógusoknak is. Mennyire foglalkoznak a ma már kötelező etikaoktatás keretében
ezzel az igen fontos, az együttélés minőségét erősen befolyásoló magatartáskultúra sajátosság-
gal? *A hungaricumként szolgáló tolerancia-csoda, Torda jó 440 éve figyelmeztetés, és elköte-
lezés!*

Vallásszabadság és tolerancia összefüggéseiről

---

289 Lásd szócikket in: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vall%C3%A1sszabads%C3%A1g>

290 Lásd [szócikket](https://hu.wikipedia.org/wiki/Orsz%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9sek_Tord%C3%A1n)

https://hu.wikipedia.org/wiki/Orsz%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9sek_Tord%C3%A1n

in:

Másokról most nem beszélünk, mert e tanulmány első része a vallási intolerancia világjelenségével foglalkozott. *Az eddigi tárgyi hivatkozások jól mutatják, hogy vallásszabadság és tolerancia szorosán összefügg.* A tolerancia a latin *tolare = eltűrni, elviselni* igéből levezetett szó, főnévi értelemben jelentése: türelem. A szó régtől fogva, 1702 éve (!) ismert, *gyakorlatilag a világ és Európa első tolerancia-törvényéig visszamenően, amit 313-ban* hirdetett ki Milánóban *Diocletianus* császár. Ez a keresztyénég egyenlőségét biztosította más vallások között, a már akkor *multikulturális római birodalomban*.

Isten toleranciája – „tolerantia Dei”

Aztán úgy hozta a történelem Ura, hogy hamarosan, *Constantinus* császár alatt államvallássá lett a keresztyénség, s akkor neki kellett vizsgáznia vallási türelemből, ami bizony sokszor véres intoleranciába fordult, s bizony mind Európa, mind a római katolikus egyház, mely közel 6 millió vértanút adott, de legalább 4 millió mártírt is követelt, olykor megbukott a történelmi vizsgán. *Bibliailag* rendszerint két megokolása jön elő a türelem fogalmának alátámasztására. Az egyik a *gyakorolt tolerancia újszövetségi példája, az irgalmas samaritánus példázata* (Lk 10,25kk), a másik *az ellenség szeretetének* a már szinte emberileg teljesíthetetlen, Isten kegyelme révén mégis irányadó *jézusi erkölcsi parancsa* („Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket; áldjátok azokat, akik átkoznak, és imádkozzatok azokért, akik bántalmaznak titeket! – Mt 5,38-48; Lk 6,27-39) Ez a *gyakorolt irgalmasságra mint szociáletikai normára fut ki* („Legyetek irgalmasok, amint a ti Atyátok is irgalmas!” Lk 6,36). *Augustinus* egyházatya a *búza és a konkoly* jézusi példázatára alapította tolerancia-szemléletét. Máté 13,24kk-ben olvassuk: „*A szolgák erre megkérdezték (Jézust): Akarod-e, hogy elmenjünk, és összeszedjük a konkolyt? Ő azonban így válaszolt: Nem, mert amíg a konkolyt szednétek, kiszaggatnátok vele együtt a búzát is. Hadd nőjön együtt mind a kettő az aratásig...*”. A konkoly kitépésének a tilalma a türelemre intés jézusi utasítása. Történelmileg azt is jelenti ez, és evangéliumi józansággal, realitásérzékkel jelzi is, hogy méretarányosan nő a rossz a jóval, a kultúra a kulturálatlansággal, a minőség a minőségtelenséggel, az ocsú az értékessel, a szentség a szentségtelenséggel, az emberség az embertelenséggel, a türelem a türelmetlenséggel. *A bibliai történelemszemlélet realizmusa* fejeződik ki ebben, ami figyelmeztetés is egyúttal minden alaptalan kultúr-optimizmussal, emberkultusszal szemben: az ember nem lesz lényegileg jobb a civilizáció hatására. Az emberi minőség nem a minőségi áruk piacának egyik „árúja”. Transzcendentális, mennyei minőség ez, nem vásárolható, nem adhat, nem kapható, csak kérhető, kiimádkozható, Krisztus-követében (*solus Christus!*) foganó, növekedő, teljesedő érték, s lesz mások javára. Emberi környezetünk lehet technikailag ma és holnap jobb, kényelmesebb, mint tegnap, tegnapelőtt volt, de az emberi lényeg szinte alig mutat változást. Az emberi lényeg nem fejlődéssel, hanem megtéréssel, teljes átprogramozással változtatható csak meg. Egyedül hit által – *sola fide!* Századunk erkölcsi és morális érzék nélküli „haramiái”, terroristái, a társadalmak emberi és morális szintjének süllyedése a magas technikai eszközrendszer, sőt a világvallások érzékelhető újraéledése, reneszánsza ellenére, ennek kellős közepén hatalmas antropológiai, embertani ellentmondás. Ennek megértését véleményem szerint csak a teológiai-bibliai látásmód tudja elősegíteni, ami számol *a bűnnel, mint antropológiai csapdával*, amit egyetlen generáció, s a mégoly magas nevelési és erkölcsi kultúra sem tud kiiktatni. Ennek kezelése, korlátok között tartása nem nélkülözheti a kegyelem isteni dimenzióját – a *sola gratiat*, az egyedül

kegyelemből reformátori koncepcióját, s annak egyéni és közösségi életünkre, létünkre alkalmazását sem!

Augustinus még arról írt a türelem-türelmetlenség ellentmondásainak láttán, hogy létezik „jogos üldözés”, *iusta persecutio* is, amit ő ezzel indokolt: „Az egyház szeretetből üldözi az

291

istentelenséget, az istentelenek azonban kegyetlenségből üldöznek”. Jézus pedig eltűrte Júdás árulását, Péter tagadását, Tamás kételkedését, a Sátán pusztai kísértését. Micsoda mennyei személységerő, micsoda önfegyelem! 1520-ban *Luther* a nemesekhez címzett iratában pedig így

292

fogalmazott: „Az eretnekséget irásokkal, nem tűzzel kell legyőzni”. A németek reformátora írt *Isten toleranciájáról, tolerantia Dei-ről*, ami a bűnössel szembeni véges türelemről szól. A paradigma, a példa tehát Isten véges türelme, aki várja a bűnös ember megtérését az embereknek kimért, tehát korlátozott és véges *antropológiai kronoszban/időben*, ami így lesz minősített *krisztológiai kairosszá*, kegyelmi idővé! Ezt a transzponálást csak a Krisztushoz fordító hit képes felfogni, megélni és aztán erről beszélni, kommunikálni. Mivel a wittenbergi reformátor szerint Krisztus érdeméért az ember egyszerre bűnös és igaz, *simul iustus et peccator*, minden ember rászorul a türelemre: Isten türelmére, meg egymás türelmére is! A humanista *Sebastian Castellios*, a reformáció korának humanistája *Kálvinnal* vitatkozott arról, hogy a heretikusokat, a tévelygőket üldözni is kell? 1554-ben írta le ezt: „*Ha egy embert megölnék, ez nem egy tanvédelmét jelenti, hanem egyszerűen egy ember meggyilkolását*”. Ez nem tanvédelem, nem hitvédelem, hanem közönséges bűntény! Érdemes erre a különbségtételre ma is figyelni. *A gyakorlati toleranciának hiteles és szép történelmi példáját adták a porosz (!) uralkodók, akik a felekezeti szűkkeblűséget korukban századokra előre példaadó módon lépték át. Az egész uralkodó ház 1615-ben áttért a kálvinizmusra, alattvalóik azonban továbbra is lutheránusok, evangélikusok maradtak, de a tartományban béke és tolerancia uralkodott.*

Bizonyára az sem véletlen, hogy *Friedrich Schleiermacher* (1768-1834), a sziléziai református lelkész fia berlini lelkészként, s az akkori egyházi megújulás kitűnő művelőjeként, a hitben és a vallásban az érzelmek rehabilitációjával vált ennek a *porosz kálvinista, nagylelkű és evangéliumi toleranciának* a megvalósítójává. Nagyszerű, még életében három kiadást megért művében, melynek címe: „*Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern – Unger Verlag, Berlin, 1799*”/A vallásról. Beszéd a képzetekhez a vallás megvetői között/ fogalmazta meg ezt az irányadó mondatot: „*A türelem magából a vallásnak a fogalmából következik*”.

Tolerancia-értelmezések

A 20. században több olyan alapos elemzés is született, melyek különbséget tesznek *formális és tényleges tolerancia* között, s felhívják a figyelmet az áltolerancia veszélyeire. Így *Gustav Mensching*, *Frank Surall*, és a kiváló bonni protestáns teológus, *Hartmut Kreyß*, aki az

293

aszimmetrikus tolerancia-fogalom és gyakorlat kialakításáról írt. A fogalom használatának

291 M. HONECKER, Grundriß der Sozialethik, 699.

292 Előbbi pontban idézett mű 699.

293 H. KREß, Religionsfreiheit und Toleranz als Leitbild: Kulturelle Grundlagen – sozial-, und rechtsethische Problemstellungen, in: ugyanő kiadóként, Religionsfreiheit als Leitbild. Münster 2004, 21-58.

sok száz éves története során annak különböző értéktartalma és értelmezésmódja következtében legalább négyféle türelem-értelmezést különböztethetünk meg. Így a *pejoratív tolerancia-értelmezést* és gyakorlatot, ami csak átmenetileg hajlandó más nézetek és vallások, felekezetek tolerálására; a *formális tolerancia-értelmezés*, ami mások meggyőzésének komolyabb értékelése nélkül engedi vagy tűri el más vallási meggyőződés, gyakorlat jelenlétét; az *indifferens tolerancia-értelmezés* a következő, ami közönyösen viseli el mások meggyőződését vagy a más meggyőződésű személyeket. Az *aktív vagy tartalmi, párbeszédés tolerancia-szemlélet a negyedik, számunkra példaértékű*, ami a tényleges és tisztelő elismerését jelenti a másik meggyőződésének, hitének, vallásos nézetének, s mindenkivel bátran kész a párbeszédre a saját pozíció erőssége miatt. Ekkor valósulhat meg a meggyőződések, hitek igazi, érdemi párbeszéde.

Vallási szegregáció. A tolerancia határai

Mi a vallási szegregáció? A *vallási szegregáció* az emberek fizikai elkülönítése vallásuk alapján súlyos, ami anomáliát, a türelem és a vallásszabadság súlyos megsértését jelenti. Ez egyfajta gettósítás. A szegregáció nem faji alapon, hanem vallási alapon működik, ennek legújabb és drámai megnyilvánulása 2012-től Szíriában és Irakban tapasztalható, ahonnan szélsőséges fundamentalista fegyveres csoportok elűzték a maronita, arám és más felekezetű ortodox keresztyéneket ugyanúgy, mint a saját vallási és kultuszi közösséget alkotó jezidákat. A 20. században ennek az intoleranciának a legsúlyosabb megnyilvánulása a vallási apartheid volt, ami főként Dél-Afrikában működött a fehérek és feketék szigorú elkülönítése révén. 2004. előtt a szaúdi kormány hivatalos honlapján olvasható szöveg alapján zsidónak tilos volt az ország

területére belépni (bár a gyakorlatban nem ellenőrizték ennek betartását). A vallási szegregáció másik példája az iszlám vallás két szent városa, Mekka és Medina, ahova csak muszlimok léphetnek be. A nem muszlim vallású személyek nem léphetnek be a városba és nem is utazhatnak keresztül azon, aki ezt megkísérli, azt megbírságozhatják, míg a Mekkában talált nem-muszlimokat kitoloncolják²⁹⁴

Pozitív példa iskolai oktatás céljára (is)!

Alapelveként mondja ki a nemzetközi szakirodalom és etikai gyakorlat: „*Csak intoleranciával szemben érvényesülhet nulla tolerancia*”. E fejezet gondolatkörében jó tudni arról, főleg a hazai etikaoktatásért felelős pedagógus szakembereknek, hogy Németországban 2006-ban az etikaoktatás kézikönyvei között megjelent egy nagyszerű tankönyv. Ennek a címe: „*Ethik – Formen, Begründung und Grenzen von Toleranz/Etika – a tolerancia formái, megalapozása és határai*”, Stuttgart, 2006. A szemléletes, sok példát és feladatot tartalmazó, 46 oldalas munka-

fűzet bevezetőjében szó esik *Günther Lachmann* „*Halálos tolerancia*” című könyvéről.²⁹⁵

294 https://hu.wikipedia.org/wiki/Vall%C3%A1si_szegreg%C3%A1ci%C3%B3#cite_note-1

295 G. LACHMANN, Tödliche Toleranz. Die Muslime und unsere offene Gesellschaft. Piper Verlag, München 2005.

Benne utalás olvasható az iszlám fundamentalisták napjainkban tapasztalható kíméletlen intoleranciájáról, meg arról, hogyan lehet az Euro-izlámmal szemben a *kritikus tolerancia* pozíciójával fellépni, illetve velük a sikeres együttélést keresni, megvalósítani. Erre azért is nagy szükség van, hogy elejét vegyék az „iszlám gettók” kialakulásának. Bevezetőben néhány alapfogalom tisztázása történik, kivált azért, hogy az *igazi, valódi és a hamis tolerancia* között a felnövekvő generáció tagjai különbséget tudjanak tenni. *A nem igaz, hamis tolerancia formái:* számítás, kalkulálás mások személyével, életével, meggyőződésével, intézmények, vallások, felekezetek nézeteivel. Aki ezt képviseli, azt nem érinti a másik helyzete, közömbös vele szemben, önkényesség és a saját álláspont hiánya jellemzi, vagy a jelenségek fölöttinek képzeletét, esetleg olyannak, akit „legyűrnék a körülmények”. *Az igazi tolerancia jellemzői:* személyes érintettség a másik sorsa láttán, beleérzés, szilárd meggyőződés, a tolerálandó személy, vallás értékeinek tiszteltben tartása, a tolerálttal szemben kritikus alapállás. A toleráns magatartás és szemlélet kialakulásának akadályai lehet az én-erősség hiánya vagy alacsony foka, de a túlzott én-erő, mások fölé emelkedés, a másik ember kirekesztése, az idegengyűlölet (xenofóbia), agresszivitás minden másféleséggel szemben. A toleranciának akadályai lehet a fundamentalizmus, fanatizmus és dogmatizmus főként vallási tekintetben, azaz az abszolút, tökéletes igazság tudata vagy (tév)hite, saját nézetek mindenki fölé emelése (Über-Mensch!), abszolutizálása. Az ilyen személy vagy csoport, közösség nem tűri a kritikát, vagy a viszonylagosságot. Diszkriminálják azt, aki másképpen vélekedik dolgokról, akár erőszakkal is képviselik és terjeszthetik nézeteiket. Itt a legélesebben és leghatározottabban kell megmutatkozni a tolerancia határának: *nulla tolerancia az ilyen szemléletekkel és képviselőikkel szemben.* Nem tolerálható az alapvető emberi jogok semmibe vétele, sem a vérbosszú, a kényszerházasság, az özvegy-égetés, halálbüntetés a házasságtörők ellen, a kínzás, a rabszolgaság gyakorlása, gyermekmunkára, gyermekkatonáskodásra kényszerítés, gyermek-kizsákmányolás, a nők körülmetélése.

V. AZ INTEGRÁLT PROTESTÁNS FELELŐSSÉGETIKA ALKALMAZÁSA AZ ÖKO-ETIKA TERÜLETÉN

Öko-teológia²⁹⁶ történeti visszapillantás. A keresztyén ökológiai gondolkodás rövid története protestáns olvasatban. Az édenkerti öko-szövetségtől a reformátorokig.

Nikosz Kazantzakis²⁹⁷ görög író, a Zorba és más könyvek világhírű szerzője leírt egy gyönyörű példázatot. Íme: „Megkértem a mandulafát, beszéljen nekem Istenről. A fa hallgatott. Ismét megkértem, ismét hallgatott. Majd hirtelen virágba borult, csak úgy tobzódott a kipattant virágok sűrűjében. Ezt megértettem”. Szépségesen példázza ez a néhány mondat Isten – ember – természet kapcsolatát. Isten megmutatja magát a természet termékenységében, az élet forrásaként. Még sincs teljesen benne. Megmutatja magát az élő világ szépségében. Ebben sincs benne. S Ő elárult annyit magáról, ami meggyőzően elég ahhoz, hogy tudjuk: Itt van Isten közöttünk... De még valamit megmutatott e görög példázat szerint: az Ő léte nem szorul emberi bizonyítékokra, sem filozófiai, sem teológiai, sem tudományos, sem művészeti bizonyítékokra, sem emberi bizonyágtételekre. Ugyanis amikor Ő fenségesen beszél magáról, akkor inkább hallgat. Pontosabban: cselekszik. Ez az Ő beszéde. Isteni jelbeszéd. Kijelentésében már mindent elmondott magáról. De üzen még valamit ez a modern görög példázat. Azt, hogy a mandulafát, a természetet tiszteletben kell tartanunk, nem kell megharagudnunk rá, mert nem azt teljesíti, amit az ember kér. Hagyni kell azzá lenni, amivé Isten rendelte. Önmagában értékes, szép, termékeny, rendeltetését tevő természetnek. Ez a mi öko-tiszteletünk. S nem könnyű ez sem. Sokat vétettünk ebben a tekintetben is. Pedig ezzel a tapintattal tartozunk a természetnek, Istennek és magunknak is. Ma mintha az ökológia, az öko-teológia meghallaná Istennek ezt a néma, de látható beszédét. Ennek az új hallásnak, új Isten-, és öko-szenzibilitásnak a történetéről, s az emberi válaszadások történetéről szól vázlatosan ez az írás.

Az „ökológiai bántalmazásról”

Az öko-teológia a *konstruktív teológia*²⁹⁸ egyik megjelenési formája. Mit is jelent a konstruktív teológia kifejezés? Valójában azt, amit évszázadokon át a szisztematika, azaz a rendszeres teológia jelentett, tanított a keresztyén hit rendszeres és módszeres kifejtésével. A különböző felekezetek hagyományaik, alapvető hitvallási irataik szerint fejtették ki tanításaikat olyan témakörökben, mint például a krisztológia (= a Krisztusról szóló tanítás), az eszkatológia (= a végső, elkövetkező dolgokról szóló tanítás), az ekkleziológia (= az egyházzal szembeni tanítás), a pneumatológia (= a Szentlélekről szóló tanítás)... De ezekből is kimaradtak mindig bizonyos elemek. Vannak ma teológusok, akik úgy vélik, hogy a hagyományos rendszerek keretében nem is lehet többé már igazán és pontosan kifejtetni a hit tartalmát, ezért ők inkább választják a konstruktív teológia nyelvezetét. Kiemelkedő képviselői: Sallie McFague, Catherine Keller, Sharon Becher. Viszont a múlt század első felében Karl Barth²⁹⁹ svájci református teológus

296 ECOTHEOLOGY, in: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ecotheology>

297 KAZANTZAKIS, Nikos, Report to el Greco, New York, 1965. idézi: FELIX WILFRED, Auf dem Weg zu einer interreligiösen Ökotheologie, Concilium-Leseprobe-2009

298 https://en.wikipedia.org/wiki/Constructive_theology

299 https://en.wikipedia.org/wiki/Constructive_theology

folyamatosan bírálta az olyan rendszerezési törekvéseket, melyek a teológiai tartalmak közvetítésére külső, például filozófiai kategóriákat vettek igénybe. Így a konstruktív teológia mai képviselői a vallás és a természet kapcsolatára irányítják a figyelmet, s a környezettel kapcsolatos viselkedéssel foglalkoznak előszeretettel. Az öko-teológia abból az előfeltételezésből indul ki, hogy szoros és összetett kapcsolat áll fenn az emberek vallási/spirituális világlátása és a természet védelme, de rombolása között is. A kapcsolatrendszer hibás működésének igen sokféle torzulását lehet tapasztalni a klímaváltozásban, a népességnövekedés következtében kialakuló szegénységben, éhezésben, a mezőgazdaságban, a vízkészletek alakulásában, az állatfajok és növényfajok rohamos pusztulásában. Az öko-teológia tehát kifejti azokat az interakciókat, melyek az ökológiai értékek és a természet ember általi uralma között fennállnak. És azokat a javaslatokat, melyek révén a károk némiképpen enyhíthetők. A zöld mozgalom, a környezetvédő mozgalom pár évtizedes rövid története során már eddig is számos pozitív, zöld vallási-környezetvédelmi projektet hozott létre szerte a világon.

A mindinkább megtapasztalt környezeti válság vezetett el arra a felismerésre, hogy nagyon is szükséges tisztázni a földhöz kapcsolódó emberi gondolkodást és magatartást, amint az a vallási reflexióban megjelenik. A legtöbb vallási hagyományban ez úgy ismerhető fel, mint az etika és a kozmológia kapcsolata.

Nagyon fontos látnunk és állandóan szem előtt tartanunk, hogy az *öko-teológia* nem csak a természetrombolás terminusaiban írja le a vallás és a természet kapcsolatát, hanem ennél sokkal fontosabb a *pozitív üzenete* van. Nevezetesen az, hogy *a teljes öko-rendszer menedzselésében, védelmében, fenntartásában érdekelt*, s emellett érvel. Ez azért is fontos, mert vannak olyan képviselői is az öko-teológiának, akik amellet kardoskodnak, hogy a környezeti válsággal kapcsolatos és szükséges pozitív változásokat a tudomány és a nevelés/oktatás nem tudja kellő mértékben ösztönözni, csak a teológia.³⁰⁰

A teológia viszonyát, illetve odafordulását a modern ökológiai válsághoz nagyban ösztönözte az a hirtelen fellángolt vita, ami 1967-ben a Nyugati Akadémián akkor támadt, amikor megjelent *Lynn White* (1907-1987)³⁰¹ kálvinista professzornak, a los angelesi California Egyetem történészének a tanulmánya ezen a címen: „Ökológiai válságunk történelmi gyökerei”. White ebben a munkájában azt a tételét igazolja, miszerint a természet fölötti emberi uralkodás keresztyén modellje, illetve ennek hosszú időn át történt követése és gyakorlása idézte elő a környezeti pusztulást, amire kitalálta és alkalmazta „*az ökológiai bántalmazás*” kifejezést.

Aztán 1973-ban Jack Barlett Rogers³⁰² presbiteriánus professzor, a pennsylvaniai Westminster College, s más neves teológiai szeminárium tanára publikálta azt a cikkét, amiben felsorol 12 teológust, akik White munkája óta behatóan foglalkoztak azzal a teológiai modellel, amely bemutatja és részletezi a bibliai helyeket, ahol az Isten-emberek-természet reláció, kapcsolatrendszer fejeződik ki.

Az ökológiai védelem bibliai magna chartája, az édeni szövetségkötés

---

300 <http://environment-ecology.com/religion-and-ecology/321-ecothology.html>

301 LYNN WHITE, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, <https://www.uvm.edu/~gflomenh/ENV-NGO-PA395/articles/Lynn-White.pdf>; " *Ecology and religion in history*, New York, Harper and Row, 1974.

302 <http://sfts.edu/rev-dr-jack-rogers-1934-2016>

Kétségtelen, hogy főként az európai kapitalista „fenevad”, a gyarmatosítás és az ipari forradalom által felkeltett nyers és fékezhetetlen nyereségvágy a világ sok helyére exportálta a bibliaellenes, valójában nem keresztyén „ökológiai bántalmazás” attitűdjét. Ezzel együtt pedig a valóságos korjelenséggé váló káros, mert kóros környezeti világnézeti és magatartásformákat. Mégis azt le kell szögeznünk, hogy a keresztyénség nem csak ilyen negatív példákat ösztönzött. Kétségtelen, hogy az ökológiai bántalmazás östextusának, mások szerint a kolonializáció parancsának tartották évszázadokon át az *IMózes 1,28* ezen részét: „...töltsétek be a földet, és hajtsátok uralmatok alá! Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a szárazföldön mozgó minden élőlényen!” (Érdekességként jegyezzük meg, hogy ebben a dominancia/uralmi hajlandóságot erősítő fogalmazásban a „hajtsátok uralmatok alá” eredeti szövegében a héber kabash, a görög katakürieüsate és a latin dominate szerepel az alávetés értelmében, illetve a radah, valamint az arkhete és a dominamini, az uralkodni vmi/vki fölött, kontrollálni jelentéssel). Viszont egy fejezettel később, az *IMózes 2,15*-ben ezt olvassuk: „Fogta tehát az Úristen az embert, és elhelyezte az Éden kertjében, hogy művelje és őrizze azt”. Ezt az igehelyet nevezzük, tekintjük az *ökológiai védelem bibliai Magna Chartájának*, ami teljességgel ellentétes az ökológiai bántalmazás és a kolonializáció, meg a környezet kizsákmányolásának több évszázados, de leginkább újabb kori szemléletével, törekvéseivel. Ez az édeni, *első isteni öko-szövetségkötés* az, mely tartalmánál fogva mindmáig meghatározó és programadó a keresztyénség számára is (a művelje szó a héberben az abad, aminek jelentésárnyalatában benne van az is, hogy amit művelek, azt szolgálom is, a szógyökkel a későbbiekben jelzi az Írás a Messiás ószövetségi előképét, Ebed Jahvet az Ézsaiás 42-ben, az Úr szolgáját. Görög kifejezés a művelésre az ergadzeszthai, megmunkálni jelentésárnyalattal, ahogyan azt a latin operatetur is érzékelteti. *Az emberi kultúra is a megműveléssel, a fizikai, majd szellemi munkával függ össze. Az őrizze* parancs szava a héberben a shamar, őrizni, vigyázni, gondozni értelemben, görög megfelelője a fülassein, latin megfelelője a custodiret.)

Az öko-életstilus történelmi példái

Az édeni „öko-szövetségkötés”, azaz a környezetvédelmi kultúra ószövetségi kezdete óta él a keresztyén köztudatban is az a pozitív szemlélet, mely *a természetet önmagában értéknek tekinti*, mi több, teremtésbeli társnak, amely idősebb bátyánk vagy nővérünk, hiszen Isten előbb teremtette meg a Földet, a természetet, s aztán helyezte abban el az embert. Ez a bibliai látásmód járta át *Assisi Ferenc* (1182-1226) szívét, s ez fejeződött ki gyönyörű természethimnuszaiiban, például *Naphimnusz-ában*,³⁰³ egészen *Albert Schweitzeren*³⁰⁴ át *Nikosz Kazantzakiszig* és *Szentgyörgyi Albert*³⁰⁵ öko-zsoltárjaiig. Assisi Ferenc katolikus, Albert Schweitzer protestáns szellemi befolyása az öko-teológia kialakulásra szinte felülmúlhatatlan. De ugyanígy említhetünk más tudós teológusokat is, akik a keresztyénség történetében már nagyon korán éltek, magatartásukkal, példaadásukkal pedig meg is valósították az öko-életsti-

303 http://arsnaturae.hu/termeszeti_religio/keresztenyseg/naphimnusz

304 SCHWEITZER ALBERT, Die Ethik der Ehrfurcht vor dem Leben; Die Kulturenergien der Ethik der Ehrfurcht vor dem Leben; in: *Ausgewählte Werke in fünf Bänden*, Bd. 2., Union Verlag, Berlin. 1971, 375-420.o.

305 SZENTGYÖRGYI ALBERT, Psalmus Humanus és hat ima, in: http://www.szepepi.hu/irodalom/vers/tvers/tv_369d.html

lust, még ha ezt nem is nevezték így. Például a szír keleti ortodox egyház nagy aszkétája, *Ninivei Izsák* (613-700)³⁰⁶, aki több imájában is magasztalta a természeti szépségeket és kincseket ajándékozó bőkezű Teremtőt. Vagy említhetjük *Szarovi Szerafimot* (1759-1833)³⁰⁷, aki az általa elindított *sztarec-mozgalommal* a 19. századi nagy orosz egyházi ébredésnek a lelki mestere volt, s kezéből etette az északi orosz erdők királyát, a hatalmas barnamedvétet.

Első protestáns öko-teológusok. Luther, Kálvin – a búzaszem csodájától az Istennek éneklő madarakig

Való igaz, amint azt az *encyclopedia.com* szócikk írója megjegyzi, hogy bár az öko-teológia viszonylag új iránya a teológiai gondolkodás fejlődésének, mégis gyökerei a természet keresztény értelmezésében igencsak mélyek. A protestáns teológiában is, hiszen Luther, meg Kálvin is gyakran adtak hangot természetcsodálatuknak, aminek alapja, hogy a természetben Isten csodálatos, nagyságos alkotásait látták. *Kálvin János* genfi reformátor (1509-1564) úgy fogalmazta meg ezt a *Keresztény Vallás Rendszerében*, az *Institutio*-ban, hogy a világ minden részén és részletében, a mennyben és a földön láthatjuk felírva Isten erejének, hatalmának, jóságának, bölcsességének dicsőséges ragyogását. Még a kis énekes madár is Istenről dalol, az állatok is felismerik, a világ elemei félik Őt, a hegyek visszhangozzák nevét, a folyók és a patakok Feléje tükröződnek, s még a füvek és a virágok is Őreá mosolyognak.

Luther Márton (1483-1546) wittenbergi reformátor Isten dicsőségét ismerte fel az egész teremtett világban és ennek sok csodájában. „Ha egyszer igazán megérted a búzaszemet, szinte valósággal elájulsz az ismerettől” - írta. Ádám és Éva a bűneset előtt közös asztalról étkezett az állatokkal. Mindkét reformátor theocentrikusan, Isten-központúan szemlélte az ember interakcióit a természettel. Isten és az Ő igazságossága nagyon is valóságosan szab határt az emberi büszkeségnek, gögnének és arroganciának. A teremtett világban parányi az ember, s ez a nagyságrendileg tőlünk sokkal hatalmasabb valóság, a természet először is és mindvégig a Teremtőhöz tartozik. Mi, emberek csak időleges mandátumot, megbízást kaptunk arra, hogy „műveljük és őrizzük” azt. Mindkét reformátor számolt Isten közvetlen jelenlétével a jelenvaló világban, a természetben, ahogyan Luther kifejezte: „benne, vele, alatta”. De számoltak azzal is, hogy majd új égnek és új földnek kell jönnie, amikor az ember nyomorúságát nyögő természet is megszabadul a rothadandóságtól.

Joseph Sittler³⁰⁸: a tényleges öko-teológiai korszak kezdete - Aldo Leopold³⁰⁹, Gerard Manley Hopkins³¹⁰, Paul Tillich³¹¹

Ugyanakkor a tengerentúli nagy technikai robbanás idején, a múlt század első felében Isten oda is küldött prófétai látású és hangú teológusokat, közöttük például *Paul Tillichet* (1886-

---

306 NINIVEI SZENT IZSÁK, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ninivei_Szent_Izs%C3%A1k

307 SZAROVI SZENT SZERAFIM, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szarovi_Szent_Szerafim

308 JOSEPH SITTLE, in: https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Sittler

309 ALDO LEOPOLD, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Aldo_Leopold

310 GERARD MANLEY HOPKINS, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Gerard_Manley_Hopkins

311 PAUL TILLICH, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Paul_Tillich

1965). Ő is élesen bírálta a teológiai és szociológiai túlzott és túlzó emberközpontúságot, radikálisan bírálta a modern technikai világ növekvő lelketlenségének elhatalmasodását, s gazdagon kifejtette és újra értelmezte Luther természetéről alkotott nézeteit. Ezt fejezte ki Istenről alkotott sajátos fogalmával, Akit így nevezett el: „a létezés alapja”³¹².

Az igazi, terminológiai, fogalmilag is behatárolható öko-teológia korszaka pedig a protestáns öko-teológussal, *Joseph Sittlerrel* (1904-1987) indult az 1960-as években. A chicagói Egyetem Lutheránus Teológiai Szemináriumának professzoraként 1957-1973 között úttörő munkát végzett a keresztyén teológia és az ökológiai gondolkodás összekapcsolása terén. Állandóan írt és beszélt a földgondozásról az 1Mózes 2,15 értelmében, s arról, hogy a környezetvédelem a keresztyén hit és vallás egyik központi feladata. Már 1959-ben könyvet írt a hit ökológiájáról, egyetemi igehirdetéseiben a Föld gondozásáról, műveléséről és védelméről beszélt. Majd esszét írt a természet és kegyelem viszonyáról. *A teológiai ökológia atyjának*, J. Sittlernek az emlékére 2000-ben jelent meg válogatás írásából, első helyen említve az ökológiai témájukat, a *Kegyelem felidézése*³¹³ címmel. *Ő volt, aki először használta nyilvánosan is az ökológia szót teológiai fogalomként*. Nagy figyelmet keltő párbeszédet folytatott az USA-ban olyan ökológussal, mint *Aldo Leopold* (1887-1948)³¹⁴, aki elsőként vette fel a tudományba a vadon fogalmat, *ökocentrikus föld-etikát* írt, a *biodiverzitás* és ökológia fontosságát hangsúlyozta. Sokakat megszólító szellemi párbeszédben volt az *ökológiai lelkiismeret keresztyén költőjével*, a brit Gerard Manley Hopkins-szel (1844-1889). Illusztrációként csak egy vers Hopkins-tól:

Ég – rév
Követném vágyamat,
hol semmi tél,
mezőkre, hol a menny lágy s jég nem ér
s pár lilium fakad.

Vágy arra vonz, ahol
vihár elül,
hol zöld hullám öbölben csendesül
s tengerrengés el nem sodor.

(Károlyi Amy fordítása)

Jürgen Moltmann, John Cobb, Charles Birch - ökológiai teremtéstan remény alaphanggal, környezetvédelmi filozófia a gazdasági növekedés bírálatával

---

312 PAUL TILLICH, „Grund unseres Seins”, in: Tillich-Lexikon, <https://tillichlexikon.wordpress.com/allebegriffe/sein/>

313 J. SITTLER, *Evocations of Grace: The Writings of Joseph Sittler on Ecology, Theology, and Ethics* (2000), valamint korábbi gyönyörű könyve: *The Ecology of Faith* (1961), publication of the Lyman Beecher lectures, Yale, 1959, in: https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Sittler

314 *A Sand County almanac, and Sketches here and there*. New York 1949 (dt. *Am Anfang war die Erde. Plädoyer zur Umwelt-Ethik*. München 1992, ISBN 3-926901-54-3)

A 20. század második felének, és a századfordulónak legismertebb és legkiemelkedőbb protestáns öko-teológusa *Jürgen Moltmann*³¹⁵, aki *Isten a teremtett világban – ökológiai teremtés* (1985) címmel írt könyvében fogalmazta meg öko-teológiáját. Korábbi, koraszakos reménység teológiájának legfőbb felismeréseit rávetítette az egész kozmoszra, megfogalmazva az ökológiai veszélyeket és alternatívákat a globális környezeti válságban. *John B. Cobb* amerikai teológus környezetvédőként ismert a nyilvánosság előtt, aki a processz teológia megalkotójaként az *ökológiai interdependencia* összefüggéseit bontotta ki eddigi munkásságában. Azaz: az öko-rendszerben minden mindennel összefügg. 1971-ben írta meg első, a környezetvédelmi etikával foglalkozó könyvét: *Nincs későn? Öko-teológia*³¹⁶ címmel. Ebben a teológiai gondolkodás lehetséges alternatíváit szemlélteti az ökológiai válság kihívásai közepette. 1989-ben a fenntartható jövő kérdéseit taglalta társszerzőként, aminek feltétele az *ökológiai alapú gazdálkodás*. Jelentős filozófusi munkásságával *a konstruktív gondolkodás*³¹⁷ elemzésében ért el kiváló felismeréseket. Ezeket túl és innen igen jelentős előrelépést tett ökológiai témákban, első renden az *öko-etika* területén. Az élet tiszteletének albert-schweitzeri normája tért vissza Cobbnál, amikor a tudomány és a vallás összeegyeztetéséért érvelt és dolgozott. Az élet felszabadításáról, az ausztrál genetikussal, Charles Birch-hel közösen írt könyvet.³¹⁸ Az élet és a biológia mechanikus modelljével szemben ő és szerzőtársa az ökológiai életmodellt dolgozta ki, ami nem húz éles határvonalat élő és nem élő természet, szerv/szervezet és környezete közé.

Ökológiai etika – öko-spiritualitás

James Nash, Thomas Berry, Denis Edwards, Paulos Gregorios. Az *ökológiai etika* külön fejezetet alkot az öko-teológia történetében. Itt első renden *James Nash*³¹⁹ (1938-2008) nevét említhetjük, aki szerint a „természet szeretete” központi keresztyén teológiai téma. Ezért ennek szerepet szánt az ökológiai integritás megőrzésében és a keresztyén felelősség kategóriájához kapcsolta azt. Hozzá csatlakoztak katolikus gondolkodók is, mint *Thomas Berry*³²⁰ (1914-2009) és *Denis Edwards*³²¹. Berry katolikus papként alkotta meg öko-teológiáját, *a mély ökológiát, illetve az öko-spiritualitást*.³²² Hitt abban, hogy az emberiségnek elkövetkezik az a korszaka, amikor az öndicsőítés és a világ szétdúlása után az emberek megtanulják új szerepüket a nagyobb kölcsönös függés, közösség és tisztelet alanyaiként. De tisztában volt azzal is, hogy az

315 JÜRGEN MOLTMANN, *Gott in der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2015 (Erstausgabe 1985)

316 JOHN B. COBB, *Is It Too Late? A Theology of Ecology*, 1971 (revised edition, 1995); továbbá: *A Christian Natural Theology*, Second Edition, 2007; és: *Postmodernism and Public Policy: Reframing Religion, Culture, Education, Sexuality, Class, Race, Politics, and the Economy*, 2002, ISBN 0-7914-5166-6

317 „Constructive Postmodernism” *Religion Online*, <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=2220>

318 CHARLES BIRCH, JOHN B. COBB, JR., *The Liberation of Life From the Cell to the Community*, Cambridge University Press, 1981

319 JAMES NASH, *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*, Abingdon Press, 1991, ISBN 978-0-687-22824-9 – in: [https://en.wikipedia.org/wiki/James_Nash_\(ecotheologian\)](https://en.wikipedia.org/wiki/James_Nash_(ecotheologian))

320 THOMAS BERRY, in: https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Berry

321 DENIS EDWARDS, in: <http://irci.acu.edu.au/people/reverend-professor-denis-edwards/>, néhány alapvető munkája: *Jesus and the Natural World: Exploring a Christian Approach to Ecology*. Mulgrave, Vic.: Garratt, 2012.; ‘Creation Seen in the Light of Christ: A Theological Sketch’. In *Creation is Groaning: Biblical and Theological Perspectives*, edited by Mary Coloe, 1-18. Collegeville, MN, Liturgical Press, 2013.

322 BERRY, TH., *The Christian Future and the Fate of Earth* (2009), Essays edited by Mary Evelyn Tucker and John Grim.

emberiség pozitív változása nem megy könnyen. *A nagy változást a politika és a törvényhozás, a gazdaság és az ipar, a nevelés és a vallás területén kell megvalósítani.* Edwards pedig az utóbbi 20 évben szinte ontotta az ökológiai témájú könyveket. Legutóbb a Szentháromság, az evolúció és az ökológia viszonyáról³²³, korábban Jézus és a kozmosz kapcsolatáról, a teológia és a tudományok kapcsolatáról, az ökológiáról, mint a hit szívééről, Jézusról, Isten bölcsességéről és az öko-teológiáról. Nem hagyhatjuk említés nélkül a keleti ortodoxia kiváló teológusát, filozófusát, *Paulos Gregorios*³²⁴ (1922-1996), az indiai szír ortodox egyház új-delhi püspök-ségének első metropolitáját sem.

Ellenpontoszó ökológiai gondolkodással a történelmen át. Pantheizmus vagy panentheizmus?³²⁵

Az első, édeni ökológiai szövetségtől a reformáción át, el egészen napjainkig formálódott a keresztyénség ökológiai látásmódja, spiritualitása, etikája és életgyakorlata. Az antropocentrikus gondolkodást és az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló tárgyas-mechanikus szemléletet mindig is ellenpontosította az a viszony, ami ember-természet között a teremtésbeli társas viszony szemléletét, a kölcsönös interdependenciát, függést hangsúlyozta. Ez a szemlélet, ökológiai vízió nem adja fel annak hitét és megvallását, hogy Isten nem hagyta magára keze alkotását, hanem immanens transzcendenciával van jelen a világban, ami nem pánteizmus, hanem pánenteizmus. Abban az értelemben, ahogyan azt Pál Athénban, areopágoszi beszédében megfogalmazta: *Isten „nincs messzire egyiküntől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.../in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus...”* (ApCsel 17,27-28). Ehhez járul Istennek nem annyira hierarchikus, mint inkább ökológiai, relációs, kapcsolatkereső, létesítő, építő és fenntartó szemlélete a világ és az emberiség vonatkozásában egyaránt. Az emberi uralkodás és a félreértett ökológiai uralom helyett radikális fordulat kell a partnerség irányában, partneri reláció kiépítése a természettel is. Továbbá az igazságosság fogalmának kiterjesztése nem csak az emberi társadalomra, együttélésre, hanem a veszélyeztetett biológiai fajokra az egész Földön.

Más vallások öko-teológusai - Abraham Joshua Heschel, Martin Buber, David Mevorach Seidenberg, Vandana Shiva, Seyyid Hossein Nasr

E rövid vázlat sem indokolja, hogy ha csak egy szempillantásra is, de ne térjünk ki *más vallások öko-teológusainak* legalább az érintőleges felemlítésére. A zsidóságban a két kiváló filozófus, *Abraham Joshua Heschel*³²⁶ (1907-1972) lengyel-amerikai rabbi, és *Martin Buber*³²⁷ (1878-1965), izraeli-osztrák vallásfilozófus, a *párbeszéd-filozófia (én és Te)*, s a vallásos eg-

---

323 DENIS EDWARDS, *Partaking of God: Trinity, Evolution and Ecology*. Collegeville, MN: Liturgical Press, 2014.

324 Róla, könyveiről és munkásságáról in: https://en.wikipedia.org/wiki/Paulos_Gregorios

325 A kettőről, különbségükről lásd in: <https://de.wikipedia.org/wiki/Panentheismus> németül, <https://en.wikipedia.org/wiki/Panentheism> angolul.

326 Róla in: https://en.wikipedia.org/wiki/Abraham_Joshua_Heschel

327 Róla bőségesen magyarul, s más nyelven, in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Martin_Buber, egyik fő műve a bibliafordításon kívül ez: BUBER, MARTIN (1999): *Én és te*. Budapest: Európa ISBN 963-07-6537-3

zisztencializmus kiemelkedő alkotója, bibliafordító azok, akik még a keresztyén öko-teológiának is jelentős impulzusokat adtak, leginkább azonban a zsidó öko-teológiának. A legátfogóbb művet ebben a tekintetben *David Mevorach Seidenberg*³²⁸ alkotta *Kabbala és ökológia* (2015) címmel. Munkájában Isten képmásának teológiájával indít, a lélekkel, mint végtelen értékek hordozójával. Kitér a teremtésbeli állatok és az emberek morális barátságára, majd a Kabbalát részletezi. A több, mint emberi világról, az univerzumról, mint Isten képmásáról fogalmaz meg aztán mély és ragyogó gondolatokat, aztán megrajzolja az utat a *Kabbalatól az öko-teológiáig: az Istennek éneklő teremtett világról, s ennek új etikájáról*.

A hindu öko-teológiát olyan hölgy műveli, mint *Vandana Shiva*³²⁹ indiai öko-femista. Az első muszlim öko-hangokat *Seyyid Hossein Nasr*³³⁰, az iráni perzsa szufi-filozófus szóaltatta meg. Hatalmas életművében főként versek vannak, a vándorlás, a földi élet és a bölcsélet költői megjelenítései³³¹. Már 1964-ben megfogalmazta az iszlám kozmológiai tanokat.³³² 1968-ban a tudomány és a civilizáció kérdéseiről írt iszlám szemszögből.³³³ Az ember és a természet viszonyáról³³⁴, illetve a modern ember spirituális válságáról is megfogalmazta gondolatait 1968-ban. Előadásokat tartott a birminghami egyetemen vallás és a természet rendje³³⁵ címmel 1996-ban. Az *Igazság kertje*³³⁶ c. könyve a humán értékeket rajzolja fel (2007).

Isten előrelátásának határai? – Bazel – Szeben – reciprocitás – klíma-spiritualitás - ökológiai reformáció

Nem lehet megkerülni a német teológia külön fejezetben történő említését, hiszen a legtöbb filozófiai és teológiai megközelítésű öko-reflexió ott jelent meg, másrészt a protestáns hagyományok és az élő teológia sokoldalú fejlődése leginkább Wittenberg, Heidelberg, Marburg, Tübingen, Münster, Göttingen, Wuppertal és más egyetemek műhelyeiben ragadható meg.

1972-öt írtak, amikor a német publicista és környezeti aktivista, *Carl Amery*³³⁷ (1922-2005) nagy feltűnést keltő könyvet írt „*Az előrelátás vége – a keresztyénség könyörtelen következményei*”³³⁸ címmel. Ebben a keresztyénséget vádolta meg azzal, hogy a globális ökológiai válság kialakulásában komoly bűnei vannak. A keresztyénség az 1Mózes 1,28-ban adott „uralkodói megbízást” olyan menlevélnek tekintette, aminek alapján a földet saját javára, élvezetei céljára zsákmányolhatta ki. Ami részben igaz, de ilyen sommás ítéletként még sem állja meg a

328 DAVID MEVORACH SEIDENBERG, *Kabbalah and Ecology: God's Image in the More-Than-Human World* Paperback – December 15, 2016

329 VANDANA, SIVA, róla in: https://hu.wikipedia.org/wiki/Vandana_Siva. Magyarul is megjelent műve: *Shiva, Vandana* (2005): *Életben maradni: nők, ökológia és fejlődés*

330 Róla in: https://en.wikipedia.org/wiki/Hossein_Nasr

331 SEYYID HOSSEIN NASR, *The Pilgrimage of Life and the Wisdom of Rumi: Poems and Translations* (2007)

332 *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines: Conceptions of Nature and Methods Used for Its Study by the Ikhwan al-Safa, al-Biruni, and Ibn Sina* (1964)

333 *Science and Civilization in Islam, with a preface by Giorgio de Santillana* (1968)

334 *The Encounter of Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man* (1968)

335 *Religion and the Order of Nature: The 1994 Cadbury Lectures at the University of Birmingham* (1996)

336 *The Garden of Truth: The Vision and Promise of Sufism, Islam's Mystical Tradition* (2007)

337 Róla in: https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Amery

338 CARL AMERY, *Das Ende der Vorsehung. Die gnadenlosen Folgen des Christentums*. Rowohlt, Reinbek 1972, ISBN 3-498-00008-X

helyét, hiszen már fentebb láttuk, hogy valójában a keresztyénség kezdete óta az ökológiai bán-talmazás mellett benne volt történetünkben az ökológiai tapintat és tisztelet is. Aztán 1979-ben megjelent Hans Jonas³³⁹ nagy jelentőségű könyve, a „Das Prinzip Verantwortung”³⁴⁰, *A felelősség alapelve*, amiben szembefordul Ernst Bloch³⁴¹ „Das Prinzip Hoffnung”,³⁴² *A remény elve* című szociál-utópisztikus könyvével. Kanthoz kapcsolódva Jonas az „ökológiai imperatívusz” igényét fogalmazta meg, ami aztán a későbbi német filozófiai és teológiai fejlődésre is hatással lett: „*Úgy cselekedj, hogy tetteid következményei elviselhetőek, összeegyeztethetőek legyenek az igazi földi-emberi élet folyamatosságával*”. Ezután a német közgondolkodásban az ökológiai imperatívusz összefonódott a *fenntarthatóság* fogalmával. Ez aztán 1980-ban belekerült a *Nemzetközi Természetvédelmi Unió*³⁴³ „világkonzerváló, világmegőrző stratégiájának” nyelvhasználatába is, mégpedig a német eredeti angol változataként: „sustainable development”, fenntartható fejlődés.

Teológiai reagálások: a környezet-etikától az ökológiai teremtéstanig

A teológia némi lemaradással, de annál intenzívebben reagált a változó ökológiai tudatra vagy tudatosságra. Katolikus oldalon 1984-ben jelent meg Alfons Auer³⁴⁴ morálteológus (1915-2005) *környezet-etikája*.³⁴⁵ Úgy gondolta, hogy megvalósítható a környezet-etika az autonóm keresztyén morál keretében. Egy évvel később, 1985-ben aztán megjelent a ma 90 éves Jürgen Moltmann már fentebb idézett, meghatározó jellegű könyve az ökológiai teremtéstanról. Az ószövetségi *shekina* fogalommal próbálta meg Moltmann érzékeltetni Isten lakozását, szállásvételét a teremtett világban, az *oikoszban*. Ezzel a művével még ma is érvényesen állította be a teremtésteológia kifejtésének és művelésének magas szintjét. Istennek ez a viszonyulása a világhoz előképe, példája lehet az embereknek a teremtett világ iránti viszonyukban. Ezért ezt a viszonyt nem jellemezheti az uralkodás vagy a természet kizsákmányolása. Sokkal inkább kell jellemezze az ember viszonyát a teremtett világhoz a *közösségvállalás, és a részvétel*. Ennek teológiatörténeti előképe a Szentháromság-tan, amelyben Isten három személye között a részvétel és a részesítés, az adás és az elfogadás kölcsönhatásának a ritmusa működik.

Az *ökológiai felelősség és az egyházak* összekapcsolása tekintetében jelentős állomás volt 1989, amikor is Bázelen/Svájc megindult az a konciliáris folyamat, amelynek felekezeteiket összefogó témája ez lett: „*Igazságosság, béke és a teremtett világ megőrzése*”. 2007-ben, a harmadik Európai Ökumenikus Nagygyűlésen Szebenben/Sibiu/Románia³⁴⁶ a teremtett világ megőrzése még csak a harmadik helyen szereplő téma volt. A delegátusok fontosabbnak tartot-

---

339 Róla in: https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Jonas

340 Majd tőle: HANS JONAS, *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Frankfurt am Main: Insel-Verlag, 1979 (*A felelősség alapelve: a technológiai civilizáció etikájának kísérlete*. ISBN 3-458-04907-X)

341 ERNST BLOCH-ról https://hu.wikipedia.org/wiki/Ernst_Bloch

342 *Das Prinzip Hoffnung*, 3 Bände, 1954–1959 (ISBN 3-518-28154-2)

343 <http://www.bmub.bund.de/themen/natur-biologische-vielfalt-arten/naturschutz-biologische-vielfalt/inter-nationales-eu/weltnaturschutzunion-iucn/>

344 https://de.wikipedia.org/wiki/Alfons_Auer

345 ALFONS AUER, *Umweltethik*, 1984

346 DAS LICHT CHRISTI SCHEINT AUF ALLE Eindrücke von der 3. Europäischen Ökumenischen Versammlung in Sibiu/ Hermannstadt, in: <http://www.reformiert-info.de/1379-0-56-7.html>

ták megvitatni az egyházak egységének, a lelkeségnek, a misszióknak, Európa jövőjének, a vál-
lasközi párbeszédnek, a migrációnak a kérdéseit. Öko-teológiai értelemben ez a nagygyűlés
kudarcc volt.

A zöld kontinens zöld pápájának zöld enciklikája: Laudato si³⁴⁷

Nem lenne méltányos, ha röviden nem térnénk ki római katolikus testvéreink ökológiai
fáradozásainak a felemlítésére. A 222 oldalas pápai enciklika első fejezetében áttekintést ka-
punk korunk ökológiai válságáról (Amit házunkban tapasztalunk). A 2. fejezetben a környezet-
védő elkötelezettség bibliai alapjait bontja ki (A teremtés evangéliuma). A 3. fejezetben a vál-
ság okait elemzi (Az ökológiai válság emberi gyökerei). A 4. fejezetben az egész teremtett vi-
lágot érintő ökológiai koncepciót taglalja (Teljesség-jellegű ökológia). Az 5. fejezetben részle-
tes irányelvet ad a párbeszédhez és az akciókhoz, amiket egyének és a nemzetközi politika is
szervezhet (Néhány irányelv a tájékozódáshoz és a cselekvéshez). A 6. fejezetben végezetre az
emberi érettséghez ad tanácsot, ami a keresztyén spirituális tapasztalat kincséből táplálkozik
(Ökológiai nevelés és spiritualitás). A zöld pápai enciklika bevezetőjében idézett Assisi Nap-
hymusz adja az egész tanítás alapját és történeti háttérét. A közös házról, a földről, mint pla-
netáris otthonról való gondoskodás pedig az igazi programját. A közös ház, s a Föld-anya vi-
lágszerte egyre fenyegetettebb, a károk, a föld-sebek egyre hatalmasabbak. A baj egyetemes,
ezért a válaszok is minden emberhez szólnak, nem csak katolikusokhoz, keresztyénekhez, ha-
nem a planéta minden lakójához. Elsősorban azokhoz fordul, és azok gondját veszi szívére az
enciklika írója, akik a világ legszegényebbjai, mert minden krízis, főként a természeti kataszt-
rófák, a föld légkörének felmelegedése őket sújtja leginkább. Emellett szól a hatalom birtoko-
saihoz, meg a közömbösökhöz, a nemtörődöm emberekhez is, akik miatt a konkrét megoldások
még nem valósulhattak meg. A modern „hulladéktermelő kultúrák”, még inkább anti-kultúrák
okozzák elsősorban az aktuális ökológiai válságot: a levegőszennyeződést, a hulladékhegyeket,
klímaváltozást, számos állat-, és növényfaj kipusztulását, az egyre növekvő vízhiányt. Sajnála-
tos módon a fejlett ipari országok gazdasági és politikai vezetői sok esetben elkendőzik a súlyos
helyzetet. De nem csak a természet szenved a károk miatt, hanem az emberek is. A föld sok
régiójában jelentősen romlik az életminőség, a társadalmi kirekesztettség nő, az egyenlőtlenség,
az energiához és más szolgáltatásokhoz való hozzájutás esélye. Az elégedetlenkedések erősza-
kot, agressziót, vagy éppen drogba menekülést váltanak ki. Az elmúlt évszázad nem hozott
egyértelmű fejlődést. A médiák és a digitalizált világ káros hatása mutatkozik meg az adatok
eszméletlen, már-már feldolgozhatatlan mennyiségű felhalmozásában, ami sajátos szellemi
környezetszennyezéshez vezet. A pápa pontifikátusa első pillanatától a szegények felemelésé-
ben nagy elkötelezettséget mutat, ez latin-amerikai habitusában rejlik, ugyanígy a világméretű
igazságtalan szociális struktúrák visszاسzorításáért is küzd. Azt a nézetet képviseli enciklikájá-
ban, hogy az igazán jó ökológiai kezdeményezés szociális természetű változásokat is magával
hoz. Nem csak a természet, hanem a szegények jajsavát is meg kell hallanunk! - fogalmaz a
főpásztor. Utal a tengeri halászatból élt kétkezi halászok tragikus helyzetére, akiknek a kenyerét
vették el az iparszerűen, hatalmas tengerjárókkal vadászó profit-éhes társaságok. Sajnálatos

---

347 FERENC PÁPA, Laudato si, <http://www.magyarKurir.hu/kultura/ingyen-letoltheto-magyar-nyelven-ferenc-papa-laudato-si-kezdetu-enciklikaja>

módon vannak helyek, ahol a szegénységet nem oldják meg, csak a születésszámot csökkentik. Kemény kritikával illeti az enciklika a reakciók lágy vagy gyenge módját. A politika sokszor meglepészik azzal, hogy aláveti magát a technológiának és a pénzügynek, amint azt a környezetvédelmi „világcsúcsok” eredménytelensége mutatja. A gazdasági érdek és az érdekeltek könnyen kerekednek a közjó fölé, s úgy manipulálják az információkat, ahogyan terveik, érdekeik azt éppen megkívánják. A pápa az embereknél egyfajta technokrata paradigma érvényesülését észleli. Amit meg lehet tenni, meg kell tenni, haladás a haladás kedvéért ma a jelszó. Azaz a növekedés logikája, a több technika, a még több gazdaság mítosza. A pápa azt bírálja, hogy az embereket nem nevelik a hatalom helyes használatára. A hatalom kétarcú, s mindig az etikával, kultúrával, spiritualitással kell kordában tartani. Ez érvényes a biotechnikákra, el egészen az állat-, és emberkísérletekig. Mivel a valóság egésze nagyon bonyolult, ezért csak elszigetelt szemléletre lehet jutni: a természettudományok mellett a valóság megragadásához szükség van filozófiára és szociáletikára is. Óv az elméleti és a gyakorlati relativizmustól, az emberi önközpontúságtól. Ezért nincs igazán helyénvaló ökológia megfelelő antropológia nélkül! A környezethez való viszony pedig összefügg az embertársainkhoz és Istenhez fűződő viszonyunkkal. Az ökológia nem csak természetvédelmet jelent, hanem mindennek a védelmét, az emberi és a szociális dimenziót is. Fontosnak ítéli a jogállamiságot és a jó kormányzást. A jó törvényeket jó gyakorlattá kell tenni. Természeti örökségünk mellett nem feledkezhetünk meg történelmi, művészeti és kulturális örökségünkről. Meleg szavakkal ír az emberek hétköznapi életminőségéről, a jó és szolidáris szomszédság értékéről. A hétköznapi élet ökológiájához hozzátartozik még a városfejlesztés számos kérdése, a közterületek hasznosítása, a lakásszükséglet enyhítése, a nyilvános közlekedés jó megszervezése. Még két fogalom pontosítását is elvégzi a fejezetben, az egyik a közjó, a másik a nemzedékeken átívelő igazságosság. A közjó előmozdítása kell legyen minden intézmény központi szervező elve. Napjainkban a nemzetközi politikai párbeszédre van leginkább szükség. Hiányolja, hogy még mindig nincsenek meg a nemzetközi vezetés hatékony formái, hogy megoldhassák a környezeti válságjelenségeket és a szociális nehézségeket, vagy az energiahatékonyság kérdéseit. A környezeti világkonferenciák hatékonyságához létre kellene hozni a hatékonyabb ellenőrzést, a rendszeres felülvizsgálatot és az egyezményeszekők megbüntetését is érvényesíteni kellene. Erősen kifogásolja, hogy gazdaság és politika igen kis mértékben áll az élet szolgálatában. Nézete szerint a politika nem vetheti alá magát a gazdaságnak, a gazdaságnak pedig nem szabad vakon követnie az hatékonyság orientált technokrácia paradigmáit – fogalmaz a pápai tanító irat. A hét évvel ezelőtti pénzügyi világválság sem volt elég figyelmeztetés arra, hogy olyan gazdasági rendszert fejlesszenek ki, ami erősebben veszi tekintetbe az etikai alapelveket. Ha a politika nem képes kilépni perverz logikájából, s a szegényes beszédmódtól nem szabadul meg, akkor más utakat kell keresni az emberiség nagy problémáinak a megoldásához. Ökológiai nevelés és spiritualitás. Ez a fejezet azt az életstílust rajzolja fel, ami megfelel a környezetvédelmi szempontoknak és a kölcsönös figyelemnek. A „túl sok konzum, kevés igazi érték”- típusú gyakorlattól kell először elszakadni. Itt konkrétumokra utal az enciklika: a műanyag és papírhasználat redukálására, a nyilvános közlekedés igénybe vételére. Környezetvédelmi intenzív nevelésre van szükség. Ennek elsődleges iskolája a család. Az egyháznak is segítséget kell nyújtania ebben. Először is tudatformálással. A keresztyén spiritualitás nagy segítséget képes nyújtani a tudatváltozáshoz, a „kevesebb több” elv és gyakorlat elterjedéséhez. Az emberek kapcsolatát ösztönzi a sákramentumok (víz, kenyér, bor), a trinitás, a Szentháromság, az örök élet hite. A trinitás a globális szolidaritás

megvalósításának ősmintája. A pápai enciklika két imával zárul, az egyik „Ima földünkért”, a másik „Keresztyén ima a teremtett világgal”.

*A latin-amerikai zöld teológus reagálása. Leonardo Boff*³⁴⁸ brazil katolikus teológus, az ő pápai enciklikát értékelő szavaiból idézünk. „Először fordul elő a katolikus egyházban, hogy pápa az ökológia témájával ilyen behatóan foglalkozik”. Ferenc pápa a tudományos adatokat nagy beleéléssel gondolja át, s értékeli a mögöttük húzódó emberi drámákat. „Latin-amerikai vonása az enciklikának a szegények melletti opció, ami már 1968-ban jellemezte a medellini püspöki konferenciát, 1979-ben a Pueblaban tartottat és a 2007-ben Aparecidában rendezett katolikus találkozót”. Sok kifejezés emlékezteti Boffot a latin-amerikai teológiára, így pl. „a közös ház gondozása”, a Föld anya, a Föld jajkiáltása, a szegények jajszava fogalmazásmód. Latin-amerikai sajátosság továbbá az ökológiai válság és a gazdasági válság összekapcsolása. „Az emberiség céltévesztő, hiszen a gazdaságot, a jólétet az ökológiai és társadalmi igazságosság kárára kényszeríti ki. S közben a legrosszabb következmény magának az élet értékének az elvesztése. Éppen ezért csak átfogó, mindenre kiterjedő ökológia segíthet az emberiségen” – hangsúlyozta Boff.

Öko-teológiai jeladások - öko-reciprocitás, viszonyosság

Sokfajta értetlenkedés közepette az ökológiai felelősség keresztyén értelmezése tovább differenciálódott és egyre konkrétabbá vált. 1998-ban ugyan még a hatalmas katolikus *Lexikon für Theologie und Kirche* hét kötetében semmi utalás sincs az öko-teológiára. A protestáns fogalmi szótár, az ugyancsak nagyszabású RGG-ben (= *Religion in Geschichte und Gegenwart* – Vallás a történelemben és a jelenben), a 2003-ban megjelent 6. kötetben az öko-teológia szó még nem szerepel, de az „ökológiai teológia” igen. Itt már megjelenik az az értelmezés, ami szerint a Földet globális és egységes öko-rendszernek tekinti a szócikk írója. Érzékelhető, hogyan adta fel a teológia a korábbi antropocentrikus szemléletét: itt ugyanis együtt láttatja az antropogenezist a biogenezissel és a kozmogenezissel. Jézus Krisztus nem csak propter nos, érettünk öltött testet, jött a földre, Ő a világ, a kozmosz megváltója is. Tehát a nem-emberi világnak, a természetnek és az anyagi világnak önmagában, a teremtettség révén meg van a méltósága, amire az embereknek is tekintettel kell lenniük, vigyázniuk kell arra. Ökológiai reciprocitás érvényesül: Amennyire erre tudnak vigyázni, annyira tudnak magukra és egymásra is vigyázni, tisztelni!

*Ökopraxis*³⁴⁹ – e fogalommal olyan gyakorlati lépéseket jelöl a legújabb terminológiai fejlődés, amelyeket rendszeresen lehet tartani gyülekezetekben, egyházakban, családokban, kis közösségekben regionálisan, kontinentálisan és egyetemesen. Ezek a környezetbarát magatartást, az ökológiai felelősségvállalást váltják át napi öko-barát cselekedetekre. Évente megrendezik például a Teremtés Napját vagy Hetét, a hazai és külföldi zöld vagy öko-gyülekezetek találkozóját, honlapjaikon sok gyakorlati ötlettel és programmal ismertetnek meg. Olyan fogalmak is konkrét tartalmat nyernek, mint a klímaigazságosság vagy a klímaspiritualitás. Ezekről a kérdésekről füzetünk más helyén található tanulmányokban részletesebben olvashatunk.

---

348 BOFF, LEONARDO - www.academia.edu/Documents/in/Eco-Theology

349 <http://www.ecopraxis.co.uk/>

Franz Alt³⁵⁰ – Németország öko-lelkiismerete, öko-misszionáriusa – az ökológiai Jézustól a szoláris világekig³⁵¹ – az ökológiai kommunikációért

Külön színfoltja és érdekessége a 21. századi öko-ébresztésnek az a fáradhatatlan teológusi, öko-zsurnalisztai munkásság, amit a protestáns teológus, „Németország zöld lelkiismerete” alkotott/alkot meg az elmúlt pár évtizedben. Több, mint harminc könyvet írt ökológiai kérdésekről, bibliai összefüggéseket is állandóan felmutatva ezekben. Az ökológiai Jézus c. könyve (2003) előszavában írja: „Harmadik világháborút folytatunk. A természet ellen és önmagunk ellen. Megmenthetők vagyunk-e még? A mögöttünk maradt három, már bizonyos mértékben öko-tudatos évtizedben ráébredtünk: technika és tudomány nem biztosítanak kiutat. Az emberiség történetében most először van az, hogy túlélésünk a radikális szellemi és lelki megfordulástól, megtéréstől függ, mégpedig az etikus ökológiától. Az Újszövetség őskeresztyén tanításai, különösképpen is Jézus szavai fogékonyra tesznek a teremtett világ iránti felelős bánásmód követelményére. Meg kell tanulnunk Jézus ökológiáját, ezt kifejező képeit a 21. század problémáira és fenyegetéseire kell alkalmaznunk”. Franz Alt ennek érdekében internetes fórumot alkotott, a Sonnenseite/Napos oldal az *ökológiai kommunikáció* nyilvános felülete lett. Érdemes rákliccelni, kitarul előttünk a felelős és etikus öko-gondolkodás, öko-cselekvés fantasztikus panorámája.

Fáradhatatlan harcosa a tiszta energia terjesztésének, ami alatt a napenergiát, szélenergiát érti elsőrenden. A Föld jövője szerinte a szelíd energiák bevezetésétől függ, az ökológiai fordulatot és megmaradást ettől reméli. Évente két-három könyvet ír, ilyen témában is jó néhány már közkezen forog hazájában, és a francia, angol nyelvű világban. Például: Sonnige Aussichten – Napos kilátások – Klímavédelem mindenki javára (2010); A Nap nem küld nekünk kifizethetetlen számlát – új energiák – új munkalehetőségek – új mobilitás (2009); A napos oldalon – miért lehetünk nyertesei az energiaváltásnak? (2013).³⁵² Hitvalló keresztyénként mindig visszatér a forrásokhoz és odafordítja olvasói millióinak is a figyelmét. Különös miszsiójának legfrissebb produktuma az idei húsvétra megjelent könyve, melynek témája: Mit mondott Jézus valójában? Ebben visszautal az arám anyanyelvű Jézusra, akinek üzeneteit újra lehet és kell gondolni. Felszólítása elgondolkodtató, különösen is a szíriai keresztyének elüldözésének a kontextusában: „Minden felekezeti teológusai, az összes földi országban élő keresztyének: Egyesüljétek végre, s induljatok el együtt az ősi, egyetlen forráshoz, az arám Jézushoz!”.

Mint újabban minden könyvében, ebben sem hagyja említés nélkül ökológiai cantus firmusát, főszólamát, a szoláris forradalmat, a világtörténelem első és egyetlen szelíd forradalmának a létfontosságú megvalósítását sürgeti. Ennek érdekében már 2000-ben nyílt levelet tett közzé Angela Merkel kancellárnak címezve, amiben hangsúlyozta az ökológiai adóreform megkerülhetetlenségét, ami előfeltétele a hatékony klímapolitikának és klímafordulatnak is. Ezt nagyon differenciáltan be is vezették. Ennek egyik módozata a benzin, a dízel, a kerozin és más energia hordozók, továbbá a környezetet fokozottan terhelő termelőegységek, közlekedési eszközök megadóztatása. *Öko-prófétai attitűdjét*, politikai tartalmú megnyilatkozásait, de Jézus-

350 Róla in: [https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Alt_\(Journalist\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Alt_(Journalist))

351 FRANZ, ALT: Der ökologische Jesus. München 1999

352 Mindezek megtalálhatók: <http://www.sonnenseite.com/de/>

képét is éri kritika. Angela Merkelnek válaszolva rámutatott: „Minden mondatom morális felhívás, felkiáltójel. Nem várhatunk másra: Ki, ha nem mi, s mikor, ha nem most?!”. Kivárni, halogatni ebben a kritikus ökológiai világhelyzetben, amiben vagyunk, nem lehet. És Franz Alt ezt megértette, könyveivel, nyilvános előadásaival fáradhatatlanul kiált, jelez, mozgósít. Az idő, s főként a vergődő világ, a szenvedő ökológiai környezet sürget. Ahogyan Pál írta: „Az egész teremtett világ együtt sóhajtozik és együtt vajúdik” (Róma 8,22). Franz Alt meghallotta ezt a sóhajtozást, emberi nyelvre fordítja. Hogy életet vagy halált szül-e a teremtett világ, szinte csak rajtunk múlik! Ez a mai nemzedékek öko-felelőségének a nagy tétje és hatalmas kihívása.

Chr. Stückelberger³⁵³ svájci református teológus etikai világfóruma az öko-tudatos jövő-építésért (is)

Nagyszerű svájci vállalkozás az öko-tudatos nevelés, a világméretű etikus öko-gondolkodás és spiritualitás alakítására az a világméretű etikai háló, virtuális világfórum, amit a zürichi református szociáletika professzor, Dr. Christoph Stückelberger hozott létre már vagy 10 éve. A netfórum több, mint 163 ezer állandó levelező, alkotó résztvevője a világ minden részéről felteheti cikkeit, tanulmányait, könyvei ismertetőjét erre a nagyszerű oldalra, ahol a könyvek és tanulmányok száma milliós nagyságrendben áll rendelkezésre. Ökológiai témában a legfrissebb megnyilatkozások, konferenciatanulmányok, előadások is elérhetők ezen a felületen. Mindenki haszonnal forgathatja a soknyelvű fórum oldalait (<http://www.globethics.net/>)! Legfrissebb (No 3/2016, április) hírlevelük tájékoztatása szerint elektronikus könyvtárunkban 4,25 millió dokumentum, 918 000 tematikus cikk olvasható, kereshető ki. Elképesztő lehetőség ökológiai kommunikációra is, hiszen bárki levelezhet másokkal a fórumon! Ez a jövő ökológiai iskolája, alapfoktól egyetemi szintig – egy helyen. „Párbeszéd, gondolkodás, felelős cselekvés” – soknyelvű környezetben. Nélkülözhetetlen munkaeszköz témánk szempontjából is már ma – az élhető holnapért!

2016 aktualitása

Volosi manifesztum, kiáltvány a keresztyénség ökológiai reformációjáért. Jöjj, Teremtő Lélek! /Veni, Creator Spiritus!/ – Hrabanus Maurus (776-856) gyönyörű és ősi, s az egész világkeresztyénségben énekelt, imádkozott Szentlélek-himnuszának kezdő sorai vezették fel azt a konzultációt, amit a görögországi Volos ortodox kolostorában, illetve teológiai akadémiáján tartottak március idusán az EVT (= Egyházak Világtanácsa) szervezésében. A téma nem lehetett fontosabb, mint ez: „*Öko-teológia, klíma igazságosság és élelmezésbiztonság*”. Az emberiség jövője, túlélése szempontjából rendkívüli jelentőségű konferencián Manifesztumot, Kiáltványt fogalmaztak meg és tettek közzé a jelenlévők. Ez Volosi Manifesztum címen kerül be a 21. századi keresztyénség történetébe, a minden keresztyén felekezetet mélyen érintő *ökológiai reformációról* (*Manifesto on an ecological reformation of all Christian traditions*).³⁵⁴ Itt most szinte teljes terjedelemben közöljük a kiáltványt:

353 Róla in: http://www.christophstueckelberger.ch/1pers_e.htm

354 Letölthető: [Manifesto_on_an_ecological_reformation_of_all_Christian_traditions_March2016.pdf](#)

„Számos reformmozgalom volt a keresztyénség történetében. Ilyen reformmozgalmakat leginkább úgy értelmezhetünk, mint válaszokat a Szentlélek megvilágosító mozgására. Ez a tapasztalat fejeződött ki az ókori imában, ami Isten Lelke változást hozó tevékenységéért szól: Veni, Creator Spiritus! A történelem különböző korszakaiban és bizonyos helyeken az ilyen reformmozgalmakat gyorsan kiváltották a különböző kihívások, aggályok és szükségletek. Ezt jól mutatják a különböző 16. századi reformációs irányok, de a benedeki és a ferencesi reformációk is, meg más hasonló törekvések. A protestáns reformáció 500. évfordulója, amit majd 2017-ben sok ezer protestáns ünnepelni fog, kiváló alkalom arra, hogy elgondolkozzunk az 'ecclesia semper reformanda' elvről, s megfogalmazzuk, hogy a Szentháromság Isten mit tesz a mai világban... *Az ökológiai reformáció szükségessége valamennyi keresztyén hagyományban és felekezetben felmerült a világ minden részén.* A fő impulzusok, ösztönzések azokhoz az ökológiai rombolásokhoz kapcsolódnak, amiket kiváltképpen meg kellett tapasztalni azokon a területeken, amelyek a napjaink gazdasági erősségét jelentő régiók szélén, peremén található. A keresztyénség ökológiai reformációja iránti igény és segélykiáltás is részben ezekről a területekről érkezett (Pacifik-térség, Afrika, Ázsia és Latin-Amerika). Ezek a segélykiáltások visszhangra találtak azokban az egyházakban, melyek főként a Föld északi felében élő protestáns országok, amelyek korábbi történelmük során komolyan hozzájárultak a környezetromboláshoz a természeti források, az ipari termelés erőteljes fokozása és a fogyasztói életstílus révén... Életbevágó, hogy ezeket a segélykiáltásokat meghallják az egyházak, s válaszoljanak is ezekre, amelyek 2017-ben a reformáció jubileumára készülnek. A keresztyénség ökológiai reformációja viszont bűnbánat, megtérés és az összes keresztyén egyház megújulása nélkül nem fog menni! Ennek pedig ökumenikus méretben kell megtörténnie, és ki kell terjedjen az egész lakott földre. Az ökológiai reformáció hívása ezért nagy ajándék azoknak az országoknak, ahonnan a 16. században a reformációs mozgalmak elindultak, s ahonnan mindenhová elterjedtek. A keresztyénség ökológiai reformációjának a szükségességét vezető egyházi személyek is megfogalmazták korábban állásfoglalásaikban. Így *Bartholomeosz, a „zöld” ortodox pátriárka ökológiai látomásában* és *Ferenc pápa legutóbbi enciklikájában, a Laudato Si-ben.* Hasonlóképpen az EVT és más egyházi regionális konferenciák is. Azt valóban lelkesítő megfigyelni, hogy a mélyben és sok helyen elindult az a folyamat, ami az ökológiai reformáció szükségességét veti fel a világ szinte valamennyi egyházában 500 évvel a reformáció után... *Mit hoz magával a keresztyénség ökológiai reformációja? Kétféle erős kritikát hoz magával. Nevezetesen az ökológiai rombolást előidéző okok mélyebb keresztyén kritikáját, valamint a keresztyénség azon formáinak ökológiai kritikáját, melyek nem fogták fel az evangélium ökológiai dimenzióit.* Ez utóbbi kritika az egyházakon belül és kívül egyaránt megfogalmazódik, s kifejezésre is jut laikus vezetők, teológusok, egyházi vezetők és nem egyháziak bírálatában egyaránt... Az ökológiai reformáció csak akkor lehet hiteles, ha annak alapja Isten akaratának mélyebb megértése, és az Ő munkájának mind teljesebb megismerése. Mindezt a különböző keresztyén területeken élők más-más jelképekkel is kifejezésre juttatják. A látomások kórusában szinte vezérszólamnak tekinthető az a felismerés, hogy Isten szeretete kiterjed az Ő összes teremtményére, a Jézus Krisztusban megjelent üdvözítés, szabadítás evangéliuma pedig a Szentlélek által az egész Földnek szóló üzenet. Az egyház életének eddig Isten mindent átfogó missziójában van helye. Ez a látomás alapozza meg Isten munkájának integrált szemléletét a teremtésben, a szabadításban és mindenek beteljesítésében. Ókori liturgiák, s kiváltképpen a keleti ortodox hagyomány eucharisztikus gyakorlata azt demonstrálja, hogy a természet elemei mennyire beleillenek az

egyház megszentelő cselekményeibe... A reformmozgalmak gyakran indultak nagyon is lokális akciókkal, amint ezt Luther 95 tétele is jól bizonyítja, amikkel a wittenbergi vártemplom ajtajára kiszögezve bírálta a sok rossz egyházi gyakorlatot. Ez viszont megindított további és későbbi reformmozgalmakat is: az egészségügyben, a gazdasági igazságosság, a béke és a teremtet világ megőrzése tekintetében. *Szervesen tartozik tehát hozzá a keresztyénséghez az ökológiai reformáció is.*

Az ökológiai reformáció viszont nem valósulhat meg a teremtet világ teológiájának megújulása, illetve a *felelős ökológiai magatartás* kialakítása nélkül. Ennek érdekében szükség van elmélyült átgondolásra, tisztánlátásra, imára, és a keresztyén életgyakorlat megváltoztatásra, hogy ez is megszabaduljon a károkozástól, amit másokban vagy Isten teremtményeiben kelthetünk. Ehhez kell a kánoni bibliai szövegek újraolvasása, bizonyos keresztyén hagyományok, s gyakorlat kritikája, bizonyos történelmi felismerések, személyek és gyakorlatok felidézése is. Továbbá a keresztyén hit jelentőségének felülvizsgálata, a hatásos és kifejező jelképek újragondolására, keresztyén közösségek megújulása, a szolgálatok és a keresztyén misszió új formáinak kialakítása. A keresztyénség ökológiai reformációja középpontba állítja a széles körben folytatott bibliatanulmányozást, a kátékat, tanításokat, liturgiákat, énekeket, a keresztyén művészetet is, meg a lelkigondozást is. Az öko-gyülekezetek vagy a zöld egyházak példái terjednek. Számos földmentő, földőrző projekt gyökerét keresztyén talajban lelhetjük fel... Mindez reformációs viták közben valósult meg. Vannak, akik a status quo-ra ügyelnek, vannak, akik annak megváltoztatását tűzik ki célul. Az is előfordul, hogy bizonyos reformmozgalom szívósan küzd változást hozó látása megvalósításáért, s eközben bizonyos konstruktív javaslatokat is hajlandó feláldozni. Éppen ezért a keresztyénség ökológiai reformációja érdekében a már meglévő teológiai eredményeket meg kell őrizni. Ezek fellelhetők sok helyi keresztyén közösség vagy felekezet népszerű egyházi irodalmában is, melyek lehetnek igazán jó tükrök, de nem minden esetben segítik elő a reformokat.

A reformációt nem lehet egyénileg, szervezetenként vagy egyedül, érdekcsoportok által szervezni és vezetni. Ehhez a legszélesebb összefogásra, „világhálóra”, inspirációra és tanulásra van szükség. A hiteles reformáció mindig ott alakul ki, ahol Isten Lelkének a mozgására, mozgatására, sőt mozgósítására születnek meg az emberi válaszok. Ezek olykor nagyon kemény követelményeket hoznak magukkal, mivel az igazságot juttatják érvényre. Nem mindig népszerűek az ilyen reformmozgások, olykor még azoknál sem, akik elindítják azokat. Ez vonatkozik a keresztyénség ökológiai átalakítására is. Olykor politikai és gazdasági, hatalmi tényezőket is érintenek, de nem kerülnek ki az egyházi tekintélyeket sem. Az is figyelemre méltó, hogy prófétai célokat olykor tudósok, írók, művészek szólaltatják meg. Némelykor apokaliptikus hangok és képek jelennek meg a populáris médiában. Az ilyen hangok nem veszik, nem vétetik észre a Szentlélek munkáját.

Figyelnünk kell tehát arra, hogy a spirituális belátás, látásmód még nem minden, ez még nem vezet megújuláshoz és változáshoz. Szükség van a kormányokkal és a civil társadalommal is az együttműködésre, hogy az ökológiai célkitűzések valóban a közjót tudják segíteni.

Az ENSZ 2015 decemberében Párizsban megtartott klímacsúcsán felhívott a civil társadalom növekvő összefogásának a fontosságára, beleértve a hitre épülő szervezeteket is (FBOs). Ezek a szervezetek a társadalom ökológiai változásainak a morális és lelki alapját teremtik meg.

A Fenntartható Fejlődés 2030 Ágendája, amit 2015-ben az ENSZ-ben fogalmaztak meg, azt tűzi ki célul, hogy meg kell változtatni a jelenlegi fejlődés paradigmáit, s ebben a keresztyén egyházak széleskörű támogatására, illetve tudatosító munkájára is számítanak (a tiszta energiáért, a vidéki életmódért, a vízzel élés etikájáért). Korábban még nem volt példa arra, hogy az összes felekezetet, egyházat világszerte felhívják hozzájárulásuk érdekében *a nagy öt „P”*-témában (people = emberiség; planete = planéta, föld; peace = béke; prosperitiy = jólét; participation = részvétel; partnership = partnerség). Ezentúl igényt tartanak az ökológiai etikára, ami nagyszerűen egészíti ki az SDG-t (=fenntartható fejlődés ágendája 2030-ig) morális és lelki alapvetéssel és kritikus értékekkel, olyanokkal, amelyek kötelezőnek tekinthetők a nemzeti kormányok számára, planétánk túlélése érdekében.

Ezért most felhívunk mindenkit, aki a reformáció 2017 jubileumának részese kíván lenni, s mindazokat az egyházakat, amelyek örökösei a reformációnak, hogy:

nyissák meg fülüket a perifériákon felhangzó kiáltások előtt éppúgy, mint a planétánk centrumaiban felhangzók előtt (Róm 8,19: *A teremtett világ sóvárogva várja Isten fiainak megjelenését*);

legyen kedvünk a tanulásra, és az ökumenikus partnerséghez a fiatalabb generáció megerősítésére az öko-teológia területén, a klímaigazságosság és az élelembiztonság, valamint az ökológiailag fogékonyra nevelés területén, hogy megtanulják: *„Ne igazodjatok e világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával”* (Róm 12,2);

kötelezzék el magukat a zöld egyházak nemzetközi hálózatának továbbépítésére, tanítsák azt az életstílust, ami a fair kereskedés, az elégséges gazdasági elv és az emberi család megbékélése elvét követi, *„és tagjaitok az igazság fegyvereiként szolgáljanak Istennek”* (Róm 6,13);

szervezzék meg és ünnepeljék a teremtés hetét, ami szeptember 1-ével kezdődik, s ehhez társuljon böjtölés, elmélkedés, spirituális megújulást elősegítő szolgálat, amiben megerősödünk Isten teremtett világa iránti személyes és közösségi felelősségünkben, kapcsolódva az 1Móz 2,15-höz, ahol Isten az embert a kert és a föld művelőjévé és őrizőjévé rendelte;

mindenféle keresztyén hagyomány és egyház hozzájárulását kérve *az evangélium ökológiai dimenziójának* a kibontásához és terjesztéséhez, ezért emlékeztetnek az efézusi levél üzenetére: *„Teljes alázatossággal, szelidséggel és türelemmel viseljétek el egymást szeretettel, igyekezzetek megtartani a Lélek egységét a békesség kötelékével. Egy a test, és egy a Lélek, aminthogy egy reménységre kaptatok elhívást is. Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek; ő van mindenek felett és mindenek általa és mindenekben”* (Ef 4,2-6)”

Ajánlott irodalom a témához:

- DR. BÉKEFY LAJOS, Mit tehetünk az öko-reformációért, Presbiter, XXI. évf. 5. szám, 2012. szept.-okt., 19-20. o.
- DR. BÉKEFY LAJOS, Öko-reformáció – Isten szereti, óvja a vizeket, Presbiter, XXIII. évf. 5. szám, 2014. szept.-okt., 22. és 24. o.; Napjaink dilemmái – protestáns válaszok, V. fejezet: Gondoskodás a környezetről, klímaválság, ökoetika, SZALAY LÁSZLÓ, szerk: DR. BÉKEFY LAJOS - DR. BIRKÁS ANTAL, Budapest, 2015, Barankovics Alapítvány, 127kk.o.

- MAGYAR REFORMÁTUS PRESBITERI SZÖVETSÉG KÖZHASZNÚSÁGI OL-
VASÓKÖNYV, Budapest, 2016. Benne Dr. Békefy Lajos 11 öko-teológiai írása.

PROTESTÁNS SZOCIÁLETIKA

Első kiadás

Kiadó: Calvin J. Teológiai Akadémia

Felelős kiadó: Mgr. Lévai Attila, PhD., a Calvin J. Teológiai Akadémia igazgatója

Szerzők: Békefy Lajos – Birkás Antal

Szerkesztő: Mgr. Lévai Attila, PhD.

Szerzői ív: 12,19

Nyomdai munkák: Rubiconprint kft., Csető Péter, Somorja - Tejfalu

ISBN 978-80-89899-02-9